

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

DÖNEMLERE GÖRE DEĞİŞEN HALİYLE İSLAM KAYNAKLARINDA
TÜRK İMGESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET KARADENİZ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUSTAFA GÖKÇE

AKSARAY, 2016

**DÖNEMLERE GÖRE DEĞİŞEN HALİYLE İSLAM KAYNAKLARINDA
TÜRK İMGESİ**

AHMET KARADENİZ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI**

**AKSARAY
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

ARALIK, 2016

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden İtibaren.....(...) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Ahmet
Soyadı: KARADENİZ
Bölümü: Tarih Anabilim Dalı
İmza:
Teslim tarihi: 14.12.2016

TEZİN

Türkçe Adı: Dönemlere Göre Değişen Haliyle İslam Kaynaklarında Türk İmgesi

İngilizce Adı: The Image Of “Türk” In Islamic Sources With Its Changing Status According To Various Periods

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Ahmet KARADENİZ

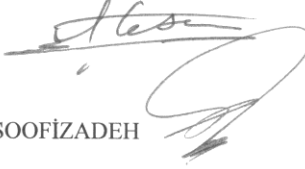
T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Ahmet Karadeniz tarafından hazırlanan “Dönemlere Göre Değişen Haliyle İslam Kaynaklarında Türk İmgesi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Aksaray Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans / ~~Doktora tezi~~ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE

Üye: Yrd. Doç. Dr. Hasan IŞIK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Abdolvahid SOOFİZADEH

Tez Savunma Tarihi: 29/12/2016

Sosyal bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun ..05/01/2017.....tarih ve
..2017/01-19..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrencinin

Ahmet KARADENİZ

İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yrd. Doç. Dr. Sevilay USLDİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

“Dönemlere Göre Değişen Haliyle İslam Kaynaklarında Türk İmgesi” adı altında ortaya koyulan bu araştırmanın oluşturulma amacı, İslam kaynakları merkeze alınarak Türkler hakkında bilgi veren birçok eser olmasına rağmen onları tam manasıyla tanıtabilen bir çalışmanın henüz yapılmamış olduğunun düşünülmesi ve bu boşluğu kapatma adına sorumluluk üstlenme niyetidir. Dönemlerin değişmesine bağlı olarak Türk algısının da değiştiğine dikkat çekmek maksadıyla da bu başlık seçilmiştir. “Türk algısı” İslamiyet öncesi ve İslamiyet’e geçiş dönemlerinde İslam kültürüyle yoğrulmamış ve kendi kültürlerinden farklı olması sebebiyle İslam müelliflerinin dikkatini çekmiş olan özelliklerle sınırlı tutulmuştur. Bahsedilen nedenden dolayı 12. Yüzyıla kadar yazılmış olan İslam kaynakları merkeze alınmıştır. Bu araştırmanın ilk aşamasını da Söz konusu eserlerin tanıtılması oluşturmaktadır. Daha sonra, İslam kaynaklarına yansımış Türk algısını ortaya koyabilmek için çaba gösterilirken sabit bir Türk algısının olmadığı görülüp Türklerin tek bir başlık altında açıklanamayacağını düşünüldü. Dönemlerin siyasi ve içtimai şartlarının etkisiyle değişen Türk algısını kolay açıklamak adına bazı olaylar harekât noktası olarak belirlendi.

Çıkkılan bu yolculuğun ikinci bölümüne “TÜRK İMGESİNİN YARATILMASI” adı verildi. Burada İslamiyet’in henüz zuhur etmediği devirlerde İslam halklarının doğrudan veya dolaylı olarak girdikleri münasebetler sonucunda Türkler hakkında bir fikirlerinin olup olmadığı irdelenmeye çalışıldı. Türkler ile diğer İslam halklarının tanışma dönemi denilebilecek bu döneme ait veriler, “Türk İmgesinin İslamiyet Öncesi Devirlere İnen Kökleri” başlığı altında toplandı. İslamiyet’in gelmesiyle beraber Araplar, bedevi yaşamdan medeni yaşama geçmiş bu sayede birçok alanda olduğu gibi yazılı kaynak oluşturma alanında da gelişme sağlamışlardı. Buna bağlı olarak Türkler hakkında verilen bilgilerin de arttığı ve çeşitlendiği bir döneme geçilmiş oldu. Söz konusu dönemden bahsederken “Müslümanlaşmamış Türklerden İslam Aynasına Yansıyanlar” başlığı kullanıldı.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü olan “İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİNİN SEYAHATİ” adlı kısmında Türklerin İslamiyet’i kabul etmesi hadisesi, Türk algısının İslam kaynaklarındaki yolculuğunda bir dönüm noktası olarak kabul edildi ve

“Merhametsiz Düşmandan, Sevgili Komşuya ‘Türkler’” başlığı altında Türk algısının değişimi aktarıldı.

İslamiyet’i kabul eden Türkler İslam dünyası için düşman olmaktan çıkmış ve buna bağlı olarak da olumsuz Türk motifinde bir kırılma olmuştur. Buradan hareketle Araplar tarafından Türkler hakkında Türklerin İslamiyet’i kabul ettiği döneme kadar oluşturulmuş olan olumsuz motifin onlara karşı hissedilen korkudan beslenmiş olabileceğini söylenmesini mümkün kılar çünkü Türklerin Müslüman olması sayesinde bu korku ortadan kalkmış, böylelikle onları öven sözler de söylenmeye başlamıştır. Ayrıca bu yeni müttefiki tanıma arzusu zuhur etmiş böylelikle Türkler hakkında verilen bilgiler de derinleşmiştir.

Bu araştırmanın kapsamında Türk algısına değinmenin yanı sıra yine İslam kaynaklarını merkeze alınarak Türklerin soyları, kabilelerinin yaşayışları, yurtları, dinleri, sosyal ve iktisadi durumları hakkında bilgiler verilmeye çalışıldı.

Bu araştırmanın yapılması konusunda beni yüreklendirmesinin yanı sıra yazılış aşamasında da hiçbir zaman desteğini esirgemediği için saygıdeğer hocam Doç. Dr. Mustafa Gökçe’ye teşekkür ediyorum.

Ayrıca gelişmemde emeği geçen Aksaray Üniversitesi, Tarih bölümü hocalarına ve eserleriyle bu alana katkı sağlayan diğer bütün hocalara saygılarımı sunuyorum.

Aksaray 2016

Ahmet KARADENİZ

DÖNEMLERE GÖRE DEĞİŞEN HALİYLE İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİ

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KARADENİZ

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

ÖZET

İmge bir kimsenin ya da nesnenin zihindeki tasavvuru demektir. Bir millet için bir imge oluşturmaksa tanımdaki kadar basit değildir. Çünkü bu imge oluştuğu dönemin neredeyse bütün şartlarından etkilenir. İslam dünyasında zihinlerdeki Türk algısı da Türklerle kurulan olumlu ya da olumsuz ilişkilere göre şekillenmiş zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Aslında temas etmekte yarar vardır ki İslam dünyasındaki, Türk İmgesi doğal yoldan oluşmamıştır. Başlangıçta Arap dünyasını güçlü bir düşmana karşı bir arada tutmak, canlı tutmak ve mücadelecı yapmak gibi sebeplerle kullanılan Türk aleyhtarlığı ögesi Türklerin İslamiyet'e girmesi gibi bir olay sonucunda kırılmış bu sefer Türklerin faziletleri ön plana çıkarılarak yeni bir "Türk İmgesi" şekillendirilmeye başlamıştır. Bu çalışmada "Türk İmgesinin" İslam âleminde zihinlerdeki seyahatinin peşine düşüldü. Bu imge anlamaya, açıklanmaya çalışıldı. Kökü henüz İslamiyet'in ortaya çıkmadığı dönemlere kadar inen Türk ve Arap tanışıklığından bahsedilerek başlandı. Daha sonra da Türkler, İslam dünyası penceresinden nasıl görünüyor sorusunun peşine düşüldü ve Türklerin soyları, kabilelerinin yaşayışları, yurtları, dinleri, sosyal ve iktisadi durumları gibi onların şahsına münhasır bilgiler verilmeye çalışıldı.

Bilim Kodu:

Anahtar Kelimeler: İmge, İslamiyet, Türkler, Savaşçı, Düşman, Değişim.

Sayfa Adedi: 131

Danışman: Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE

THE IMAGE OF “TURK” IN ISLAMIC SOURCES WITH ITS CHANGING STATUS ACCORDING TO VARIOUS PERIODS

Master of Science Thesis

Ahmet KARADENİZ

AKSARAY UNIVERSITY
SOCIAL SCIENCES
INSTITUTE

ABSTRACT

Image means the imagination of a person or an object in the mind of a person. For a nation, creating an image is not as simple as its definition because the image is influenced by all conditions of then-present periods. The perception of the Turk in the minds of people in Islamic World has been shaped and changed according to the positive or negative relations through time. It is worth mentioning now that the image of Turk in the Islamic World has not been created in natural ways. At first, the image against the Turks, which was used for reasons like keeping the Arabic World strong against a strong enemy, was broken after the Turks accepted Islam as a religion, and then a new “Turk Image” emerged by emphasizing the positive characteristics of Turks.

With this study, purposed to investigation of the "Turk Image" from the imaged journey on the mind of Islamic World and tried to understand and explain it. It started by studying and mentioning the interaction between the Turks and Arabs which dates back to the periods when Islam did not emerge. Then tried to searching the question of "How the Turks has been seen from the window of Islamic World", and then provided information on the ancestries and tribes of the Turks and their lifestyles, their hometowns, religions, social and economic status.

Science Code:

Key Words: Image, Islam, Turks, Warrior, Enemy, Alteration.

Page Count: 131

Counselor: Assoc. Dr. Mustafa GÖKÇE

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	- 1 -
BÖLÜM I	- 4 -
TÜRK TARİHİNE DAİR İSLAM KAYNAKLARI.....	- 4 -
1.1. İslam Coğrafyacıları ve Eserleri.....	- 4 -
1.1.1. İbn Hurdazbih- Yollar ve Ülkeler Kitabı (El-Mesalik Ve'l-Memalik) ...	- 5 -
1.1.2. Ya'kubî- Ülkeler Kitabı (Kitâb El-Büldân)	- 5 -
1.1.3. İstahrî- Ülkelerin Yolları (Kitâbü Mesâlikî'l-Memâlik)	- 6 -
1.1.4. İbn Havkal – İslam Coğrafyası (Sûrat El-Arz).....	- 7 -
1.1.5. Makdisi – İslam Coğrafyası (Ahsenü't Takâsîm Fî Ma'rifeti'l-Akâlîm) -	7 -

1.1.6.	İbn Rusteh – Kitâb El-A'lâk El-Nefise	- 8 -
1.1.7.	El-Hemedani – Kitâb El-Büldân	- 8 -
1.1.8.	Kudeme b. Ca'fer – Kitâb El-Harâc	- 9 -
1.1.9.	Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib	- 9 -
1.1.10.	Mutahhar b. Tâhir El-Makdisi – El-Bed' Ve't-Tarih	- 10 -
1.1.11.	Kazvînî – Asâr El-Bilâd	- 10 -
1.1.12.	Gerdizi – Zeyn El-Ahbâr	- 10 -
1.1.13.	Abdül'aziz El-Bekri – Kitâb El-Memâlik Ve'l-mesâlik.....	- 11 -
1.1.14.	İdrisi – Nüzhet El-Müşâtâk	- 11 -
1.1.15.	Yâkût el-Hamavî – Mu'cemü'l-Büldân.....	- 12 -
1.1.16.	Avfi – Câmi El-Hikâyât.....	- 12 -
1.1.17.	Mervezi – Tabâi' El-Hayavân	- 12 -
1.2.	Seyahatnameler.....	- 13 -
1.2.1.	İbn Fazlan – Seyahatnâme.....	- 13 -
1.2.2.	Ebu Dülef – Seyahatnâme	- 14 -
1.2.3.	Tamim İbn Bahr – Seyahatname	- 14 -
1.3.	Tarih Yazma Düşüncesiyle Oluşturulmuş Eserler	- 15 -
1.3.1.	Firdevsî – Şahnâme	- 16 -
1.3.2.	Taberî – Tarih-i Taberî	- 16 -

1.3.3.	El-Mes'ûdî – Murûc Ez-Zeheb	- 17 -
1.3.4.	Mücmel el-Tevârih'de Ve'l-kısas	- 18 -
1.3.5.	Belâzuri – Fütûhu'l Büldân	- 18 -
1.3.6.	Cahiz – Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler' in Faziletleri (Manâkib Cund El-Hilâfa ve Fazâ'il El-Etrâk)	- 19 -
BÖLÜM II.....		- 20 -
İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİ.....		- 20 -
1.	TÜRK İMGESİNİN YARATILMASI.....	- 20 -
1.1.	Ye'cûc-Me'cûc Efsanesi Neden Türklere Uyarlanmıştı?.....	- 24 -
2.	TÜRK İMGESİNİN İSLAMİYET ÖNCESİ DEVİRLERE İNEN KÖKLERİ. -	27 -
2.1.	Müslümanlaşmamış Türklerden İslam Aynasına Yansıyanlar.....	- 32 -
2.2.	Türklerin Soyu ve Türk Adının Menşei	- 33 -
2.3.	Türklerin Fiziki Tasviri	- 37 -
2.4.	Genel Hatlarıyla Türk Boyları	- 39 -
2.4.1.	Oğuzlar	- 40 -
2.4.2.	Dokuz Oğuzlar	- 44 -
2.4.3.	Hazarlar	- 47 -
2.4.4.	Peçenekler	- 53 -
2.4.5.	Başkurtlar	- 55 -

2.4.6. Bulgarlar.....	- 58 -
2.4.7. Burdaslar	- 64 -
2.4.8. Karluklar.....	- 65 -
2.4.9. Kırgızlar	- 67 -
2.4.10. Kimaklar	- 69 -
BÖLÜM III	- 72 -
İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİNİN SEYAHATİ	- 72 -
1. MERHAMETSİZ DÜŞMANDAN SEVGİLİ KOMŞUYA “TÜRKLER” ..	- 72 -
1.1. Türklerin İdari Yapısı ve Askeri Kimliği	- 75 -
1.1.1. Kağan	- 75 -
1.1.2. Hatun (Katun) ve Türk Kadını	- 81 -
1.1.3. Türklerin Askeri Kimliği	- 83 -
1.2. Türk Hanesi.....	- 89 -
1.2.1. Türklerde evlilik.....	- 89 -
1.2.2. Türklerde Sofra ve Beslenme	- 92 -
1.3. Türklerde Din ve Diğer İnanç Öğeleri.....	- 93 -
1.3.1. Türklerde Ölümle İlgili İnançlar	- 100 -
SONUÇ	- 108 -
KAYNAKÇA	- 110 -

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

age	Adı geçen eser
agm	Adı geçen makale
agt	Adı geçen tez
Bkz	Bakınız
C:	Cilt
Çev.	Çeviren
DLT	Divan-ı Lugati't-Türk
DTCF	Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
Haz:	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
Km	Kilometre
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan Önce
Ölm.	Ölüm tarihi
S	Sayı
s.	Sayfa
Sav	Sallallahu aleyhi vessellem

TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDK	Türk Dil Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
vs.	Ve saire
vd.	Ve diğerleri

GİRİŞ

Klasik söylemle Türkler, tarih yazan değil yapan bir millet olduğu için haklarında araştırma yapmak isteyen araştırmacılar gerek kaynaklara ulaşma konusunda gerekse de bulunan kaynakların dillerinin çeşitlilik göstermesi gibi durumlar neticesinde oldukça zorlanırlar. Türklerin çok geniş coğrafyalara yayılıp konar-göçer bir yaşam tarzı sürdürmüş olmaları, zorlu iklim şartlarında hayatta kalma mücadelesinin önceliği Türkler için yazılı eser oluşturmayı geri plana itti. Onlar birçok yazıta ve oldukça önem taşıyan kaya resimleriyle süslü alanlara da sahiptiler ancak yine de kendi iç dünyalarını ve tarihlerini doyurucu bir şekilde yansıtacak tarihi vesika biriktirme konusunda pek başarılı olamadılar. Fakat buna rağmen güçlü kültürleri ve tarihte oynadıkları aktif rol sayesinde tarih içinde unutulup kaybolmak yerine Çin, Arap, Fars, Tibet, Soğd, Tohar, Grek, Latin, Süryani ve Rus vesikalarında kendilerine yer edinmeyi başarabildiler.¹ Farklı toplumların bakış açılarıyla ortaya çıkarılan bu tarihi kaynaklar, dönemin gündemine uygun olarak Türkleri; bazen korkulan, bazen takdir edilen, bazen yardım istenilen bir “öteki” olarak yansıttılar.

Kaynakların ortaya çıktığı dönemin içinde bulunduğu şartlar, Türklerle kurulan olumlu veya olumsuz ilişkiler, kaynakları oluşturanların ön yargıları, dinsel ayrımcılıklar, etnolojik ve ideolojik sebepler, Türkler hakkında verilen bilgileri ister istemez objektif olmaktan uzaklaştırdı. Kore’den Orta Avrupa ve Balkanlara kadar geniş coğrafyalara yayılmaları sebebiyle komşularının sayısı çok fazla oldu ve bu komşuları, yaşadıkları coğrafyanın sonucu olarak Türklerin farklı farklı yönlerini gördüler. Bütün farklılıklara rağmen çeşitli milletlerin kaynakları aynı ekseninde buluştular ve bu “korkulan millet” için genellikle olumsuz motifler oluşturdular.

¹ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri’nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s.17-20.

İslam kaynakları, Türk motifinin tarihi vesikalar üzerindeki serüvenini izlemek için başvurulması gereken en eski metinlerdendir. Araplarla, Türklerin tanışıklığının İslamiyet'ten çok daha eskiye, cahiliye devrine dayandığını söyleyen Ramazan Şeşen bu savını desteklemek için, “Türk” kelimesinin Kök Türklerin kullanmaya başladığı dönemlerde VI. Asırda (yani 540'larda) Araplar tarafından da kullanılmaya başlandığını söyler. Ayrıca Arapçanın bu kelimenin kullanıldığı en eski dillerden biri olması sebebiyle bu kelimenin Arapça vasıtasıyla dünyaya yayılmış olabileceğini ileri sürer.² Ahmet Taşağıl ise bu sözcüğün ortaya çıkış tarihini daha eski zamanlara götürür. 420 yılına ait bir Pers metninde Altaylı kavimler için “Türk” kelimesinin kullanıldığını ileri süren Taşağıl ayrıca 515 yılları civarında Türk-Hun (kuvvetli Hun) tabiri vesilesiyle de bu kelimeye rastlandığını vurgular.³

İslamiyet öncesi bedevi Arap dünyasında Türkler hakkındaki bilgilere yazılı vesikalardan daha ziyade sözlü kültür ürünü denilebilecek kaynaklar vasıtasıyla ulaşılabilir ve Arap-Türk tanışıklığının söz konusu dönemlere kadar indiğinin izleri sürülebilir. Cahiz, Amalas b. Akil b. Ullafa'yı kaynak göstererek, Arap ordularının kalplerini kimsenin Türkler gibi titretemediğini söyler.⁴ Bu görüş Türklere karşı derin bir korku duyulduğunu açık bir şekilde ortaya koymak için yeterlidir.

Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin havzasında bulunan Mâverâünnehr, İslam coğrafyacıları tarafından Türkistan toprağı olarak kabul edilmezdi. Fakat buna rağmen bölgenin büyük kısmı siyasi bakımdan Türk topluluklarının egemenliği altındaydı. Söz konusu bölge İran ile Turan arasında hakimiyet mücadelelerine konu olmuş ve adı geçen iki ülke arasında genellikle Ceyhun nehri resmi sınır kabul edilmişti.⁵ Mâverâünnehr'in bu coğrafi özelliği oranın Türklerin, İslam halklarıyla ilişkiler kurduğu yerlerden biri olmasını sağladı. Ömeri, söz konusu bölgenin İslamiyet ile tanışmadan önce Türk hükümdarlarının ve prenslerinin elinde olduğunu söyler. Bölgeyi hakimiyeti altına almış olan hükümdarların okların bile

² İBN Fazlan, **Seyahatname**, Çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s.190.

³ Ahmet Taşağıl, **age**, s.44.

⁴ Cahiz, **Hilâfet ordusunun Menkıbeleri ve Türkler' in Faziletleri**, Çev: Ramazan Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları (TKAE), Ankara 1988, s.86.

⁵ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTK), Ankara 1990, s.67.

ulaşamayacağı kadar güçlü olduğu düşünölüyordu. Bu sebeple kimse onlara sataşmaya cesaret edemezdi.⁶

Araplar, Türkler hakkındaki görüşlerini İslamiyet'in zuhurundan sonraki döneme de yansıtmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Arapların ileri gelenleri Türklerden mümkün olduğu kadar uzak durmayı veya Türklere temkinli yaklaşmayı nasihat ederler. Cahiz, Ömer b. el Hattab'ın Türkler için "Bu zararı pek fazla, elde edilen ganimeti çok az olan bir düşmandır." Dediğini nakleder. Burada savaşçı özelliklerine atıfta bulunularak zararlı bir düşman olarak nitelendirilen Türklerin zenginliklerinin Arapları, onlarla savaşmaya çekecek kadar cezbedici olmadığını, dolayısıyla da onlardan uzak durmanın akla daha uygun olacağını vurgulamıştır.⁷

Bunların yanı sıra Müslüman Araplar henüz İslamiyet'e geçmemiş olan Türkler hakkında sahih olmayan Hadis-i şerifler uydurarak Türklerle mesafeli durmayı dini temellere dayandırmaya çalışmışlardır.⁸ Söz konusu hadisler uydurma ya da gerçek olsun, sonuç olarak Arapların Türklere karşı görüşlerini yansıtması açısından öneme haizdirler.

Türk imgesinin tarihi yolculuğunda, Türklerin İslam'ın çatısı altına girmesi bir dönüm noktası olarak görülebilir. Özellikle Cahiz'in Türklere karşı oluşturulan olumsuz algıyı kırmak için giriştiği çaba "Kantüra Oğulları Seddi ve onların Irak'a yürüyecek süvarileri hakkındaki haberleri duymuşsunuzdur. Hadis, bütün Arapları onlardan korkutmak ve ürkütmek maksadıyla söylenmişti. Şimdi onlar İslam'a madde, kalabalık bir ordu, halifelik için koruyucu, sığınak, muhkem bir kalkan, iç gömlek oldular." Şeklindeki ifadesi sayesinde somut bir şekilde gözlemlenebilir.⁹

⁶ Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.85-86.

⁷ Cahiz, **age**, s.73.

⁸ Ramazan Şeşen, "Eski Araplara Göre Türkler", **Türkiyat Mecmuası**, C:15, İstanbul 1968, s.16.

⁹ Şeşen, **agm**, s.22.

BÖLÜM I

TÜRK TARİHİNE DAİR İSLAM KAYNAKLARI

1.1. İslam Coğrafyacıları ve Eserleri

İslam kaynaklarının değerlendirildiği bu çalışmanın mihenk taşı 12. Yüzyıla kadar oluşturulan eserlerdir. Bunların büyük çoğunluğu Arap coğrafyacılar tarafından yazılmıştır. Dolayısıyla coğrafya kitaplarının sayısı diğerlerine oranla daha fazladır. Bu coğrafya eserleri, şüphe yok ki tarih yazımı açısından da oldukça öneme haizdirler.¹⁰

Coğrafya eserlerinin ortaya çıkma nedenleri sorgulandığında sebeplerin çeşitlendiği gözlemlenir. İslamiyet'ten önce Arapların uçsuz bucaksız çöllerde hayatta kalma çabaları ve ticaretin onların hayatlarında önemli bir yer tutması gibi sebeplerden dolayı en azından seyahatleri esnasında otlakların ve su kaynaklarının yerlerini bilmeleri zaruriydi. İslamiyet'in gelmesinden sonraysa fetih, din, ticaret, idare, askeri seferler gibi çeşitli faktörler vasıtasıyla bu ihtiyaçların önem derecesi daha da artmıştır.¹¹ Bu gibi sebeplerden dolayı coğrafi eserlerin neden oluşturulduğu mevzuu yerine, seyahat edilmesinin sebebi nedir diye düşünmek daha mantıklı olacaktır. Çünkü diğer zaruretlerle beraber güven içinde seyahat edebilmek coğrafyayı tanımayı gerekli kılardı. Bu sebepler doğrultusunda ortaya konulan coğrafya eserlerinin oluşturulmasında Abbasi halifesi Memun zamanında Harezmî (ölm.232/847 civarı) Batlamyus'un coğrafyasını Yunanca aslından Arapçaya tercüme ettikten sonra bu eseri örnek alarak oluşturduğu Sûretü'l-Arz isimli eseri daha

¹⁰ İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı** Çev: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s.11.

¹¹ Yusuf Ziya Yörük, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyalarından Seçmeler**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.25.

sonra meydana getirilecek coğrafya eserleri için bir çıkış açmıştır.¹² Oluşturulan coğrafi eserler benzer biçimler almış genel olarak fiziki coğrafyayı tanıtmayla başlayıp, beşerî coğrafyayla devam etmiştir. Tarihi vesika olarak asıl önem taşıyan, ülkelerden, siyasi, sosyal ve iktisadi faaliyetlerden bahsedilen bölümlerdir.

1.1.1. İbn Hurdazbih- Yollar ve Ülkeler Kitabı (El-Mesalik Ve'l-Memalik)

Tam adı Ebu'l-Kasım Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hurdazbih el-Bağdadî el-Fârisî olan müellif aslen İranlıdır. Horasan'da doğmasına rağmen Bağdat'ta yetişmiştir. Seçkin bir aileye mensup olması sayesinde iyi bir eğitim görmüş, Abbasi Halifesi Mu'temid (H.256-272/ 869-885) zamanında berîd (posta teşkilatı) sorumlusu olarak görev yapmıştır. Müellif erken dönem İslâm coğrafyacılarından olması sebebiyle kimi kaynaklarda “İslâm coğrafyacılarının babası” olarak nitelendirilir.¹³ Muhtemelen Abbasi saray teşkilatına mensup birinin isteği üzerine ilk müsveddesini 232/846-847 de yazdığı Kitâb el-mesalik ve'l-Memalik (Yollar ve Ülkeler Kitabı) isimli coğrafya eserini 272/885'de hilafet hazinesinden faydalananarak tamamlamıştır.¹⁴ Eserde ülkelerin geliri, yolları bu yollar arasındaki mesafeler, hilafetin posta merkezleri ve benzeri konular hakkında istatistikî ve ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Sadece İslam dünyası hakkında bilgiler sunmakla yetinmemiş, İslamiyet öncesi devirlere ait bilgilerde sunmuştur. Eserden Türkistan ve Mâverâünnehr bölgesi civarında yaşayan Türkler hakkında önemli bilgiler edinilebilir.¹⁵

1.1.2. Ya'kubî- Ülkeler Kitabı (Kitâb El-Büldân)

Asıl adı Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Hanzalî el-Ya'kubî'dir. (Ölm. 284/897) Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi mevcut olmayan Ya'kubî, Abbasi devlet kademelerinde önemli bir yeri olan bir aileye mensuptur. Bağdat'ta doğan Ya'kubî,

¹² Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.32.

¹³ İbn Hurdazbih, **age**, s.13.

¹⁴ Ramazan Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2001, s.12.

¹⁵ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.35.

küçük yaşlarda Ermenistan'a seyahat ederek bundan sonra devam edecek seyahat yaşamını başlatmıştır. Onun uzun süre Ermenistan ve Horasan'da yaşadığı bilinir. Ya'kûbî, Hindistan, Çin, Mağrib, İran, Endülüs ve Suriye'nin yanı sıra diğer birçok Arap ülkesine seyahatlerde bulunmuştur. Hayatının geri kalanını Tolunoğulları döneminde Mısır ve Kuzey Afrika'da geçirmiştir.¹⁶ Horasan'da Tahiroğulları ve Mısır'da Tolunoğulları devletlerinde üstlendiği vazifelerle diğer kaynaklardan derlediği istatistikî bilgiler sayesinde Kitâb el-Büldân adını verdiği coğrafya eserini kaleme almıştır. 278/891'de tamamladığı eserini oluştururken kendinden önceki yazarlardan yaptığı alıntıları aklın ve mantığın süzgecinden geçirerek eserinde hurafelere yer vermekten kaçınmaya çalışmıştır.¹⁷ Eserinde Sâmarrâ'nın kuruluşundan ve buraya yerleştirilen Türklerden bahseder.¹⁸

1.1.3. İstahrî- Ülkelerin Yolları (Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik)

Doğum yerine nispetle İstahrî olarak bilinen yazarın asıl adı Ebu İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fârisî'dir. Ne zaman doğduğu bilinmemekle beraber ölümü 346/957 civarındadır.¹⁹ İbn Havkal'ın eserinden anlaşılabacağı üzere 340/952 yılı civarında İstahrî ile İbn Havkal görüşmüşlerdir. Bu bilgi onların çağdaş olduklarını gösterir.²⁰ Ebû Zeyd el-Belhî'nin Suveru'l-Ekâlîm adlı eserini geliştirip birçok yeni malumat ekleyerek Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik isimli kitabını kaleme almıştır.²¹ Sicistan'daki yel değirmenlerinden tarihte ilk defa bu eserde bahsedilmiştir. Yine bu eser Batı Türkleri ve bilhassa Hazar denizi etrafındaki Türkler hakkında tafsilatlı bilgiler verir.²²

¹⁶ Ya'kûbî, **Ülkeler Kitabı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, s.11.

¹⁷ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.36.

¹⁸ Ramazan Şeşen, **age**, s.12.

¹⁹ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.43.

²⁰ İstahrî, **Ülkelerin Yolları**, Çev: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2015, s.11.

²¹ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.43.

²² Ramazan Şeşen, **age**, s.14.

1.1.4. İbn Havkal – İslam Coğrafyası (Sûrat El-Arz)

10. asrın tüccar âlimlerinden olan yazarın tam adı Ebu'l-Kasım Muhammed b. Havkal'dır. Doğum yerinin Bağdat mı Nusaybin mi olabileceği konusu netlik kazanmamıştır. Hayatı hakkında bilinenler eserinde verdiği bilgiler kadardır.²³ İbn Havkal 331/943'te ticaret yapmak ve coğrafi bilgiler toplamak amacıyla Bağdat'tan ayrılmıştır.²⁴ 331-367/943-977 yılları arasında çeşitli yerleri özellikle Horasan (Mâverâünnehr dâhil), Hazar denizi etrafını, Sicilya'yı ve daha bir sürü yeri dolaşmıştır. Muhtemelen 340/952 yılında İstahrî ile konuşmuştur.²⁵ İstahrî, İbn Havkal'ın eserini incelemiş, İbn Havkal'dan da kendi eseri olan Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik'teki hatalı, eksik yerler düzeltmesini ve tamamlamasını istemiştir. İbn Havkal da onun bu isteğini yerine getirmiştir. İki eser arasında gözlemlenebilen benzerlik bu sebebe dayanmış olmalıdır.²⁶ Sûrat el-Arz adı altında telif ettiği eserinde İstahrî'nin Kitâbü Mesâliki'l-Memâlik adlı eserinde olduğu gibi, Hazar denizi ve Mâverâünnehr etrafındaki Türkler hakkında detaylı bilgi verir.²⁷

1.1.5. Makdisi – İslam Coğrafyası (Ahsenü't Takâsîm Fî Ma'rifeti'l-Akâlîm)

Tam adı Ebu Abdullah Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Bennâ el-Mukaddesî eş-Şamî el-Beşşarî'dir. 335/946 veya 947 yılında Beytû'l Mukaddes veya Beytû'l Makdis adıyla bilinen Kudüs'te dünyaya gelmiştir. Makdisi (ya da Mukaddesi) İslâm beşerî coğrafyacılığının babası olarak kabul edilir. Yazar 390/1000 yılında ölmüştür.²⁸

Ahsenü't Takâsîm fî Ma'rifeti'l-akâlîm adındaki eserini 375/985 yılında vermiştir, söz konusu eser çoğunlukla Hazar denizi kenarındaki Türkler hakkında bilgiler verir.²⁹ Makdisi bu eserini yazarken kendinden önce yaşamış müelliflerin eserlerinden

²³ İbn Havkal, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s.7.

²⁴ Yusuf Ziya Yörükkan, **age**, s.44.

²⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.14.

²⁶ İbn Havkal, **age**, s.12.

²⁷ Ramazan Şeşen, **age**, s.14.

²⁸ Makdisi, **İslam Coğrafyası**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s.7.

²⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s.14-15.

faydalanmış, fakat müşahedeye dayanan bilgilere daima öncelik vermiştir. Gidemediği ülkeler hakkındaki rivayetleri ciddi bir tahlilden geçirdikten sonra almıştır.³⁰

1.1.6. İbn Rusteh – Kitâb El-A'lâk El-Nefise

Asıl adı Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Rusteh el-Hemedânî (ölm. 300/913 civarı) olan ve 9. Asırda yaşayan İran menşeli İslâm coğrafyacılardan biridir. 290/903 yılında tamamladığı Kitâb el-a'lâk el-nefîse isimli büyük eserinin coğrafya kısmı günümüze ulaşabilmiştir.³¹ İbn Rusteh, kitabında ilk kez Hazarlar, Slavlar ve Macarlar gibi o zamana kadar bilinmeyen halklar hakkında bilgiler vermiştir. Eserin Türklere ait bölümünün ilk yarısı, yani Doğu Türklerinin başından Peçeneklerin sonuna kadarki kısmı eksiktir. Hazarlar bahsinden sonraki kısmı mevcuttur.³²

1.1.7. El-Hemedani – Kitâb El-Büldân

Müellifin asıl adı Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. El-Fakîh El-Hemedânî'dir. (ö.300/912'den sonra) Onun Kitâb El-Büldân adlı eserinin Ali b. Hasan Eş-Şeyzerî tarafından 413/1002 tarihinde yapılan özeti (Muhtasuru Kitâbi'l-Büldân) günümüze ulaşabilmiştir.³³ Zeki Velidi Togan, 1923 yılında Meşhed kütüphanesinde bu eserin daha tafsilatlı bir parçasını bulmuştur.³⁴ Eserin özetinde yer almayan Türklere ve Irak coğrafyasına ait orijinal bilgiler içeren bu nüshanın da kitabın tamamı değil ancak bir kısmı olduğu anlaşılmıştır. Türklerin içtimaî hayatına, âdet ve geleneklerine dair önemli açıklamalar yapılmaktadır.³⁵

³⁰ Varis Çakan, **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2009, s.205.

³¹ Ramazan Şeşen, **age**, s.13.

³² Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.38.

³³ **Age**, s.39.

³⁴ Ramazan Şeşen, **age**, s.13.

³⁵ Varis Çakan, **age**, s.202.

1.1.8. Kudeme b. Ca'fer – Kitâb El-Harâc

Bağdat'ta Hıristiyan bir ailede dünyaya gelen Kudâme b. Ca'fer el-Kâtib el-Bağdadî (ölm. 337/948) Abbâsi devletinde 297/908 yılında Meclis el-Zimâm başkanlığına getirilmiştir.³⁶ Devlet idaresinde üstlendiği bu görev sayesinde Abbâsi topraklarını gezme fırsatı bulan Kudeme b. Ca'fer memuriyeti esnasında 320/932 yılında kâtipler için kaleme aldığı Kitâb el-Harâc ve San'ati'l Kitâbe isimli eserinin bir bölümünü Kitâb el-Harâc (Arazi vergisi kitabı) adı altında coğrafyaya tahsis etmiştir.³⁷

Coğrafya ve iktisat tarihi bakımından oldukça değerli olan eser Doğu Türkleri hakkında kendisinden öne yazılan eserlere nispetle daha fazla bilgi verir.³⁸ Eserdeki Türklerle ilgili bilgiler, Yusuf Ziya Yörükân tarafından tercüme edilerek Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler adlı eserde ilim âlemiyle buluşturulmuştur.³⁹

1.1.9. Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib

372/982-83 yılında kaleme alınan bu eserin müellifi bilinmemekle birlikte Kuzey Afganistan'daki Guzgân'ın yöneticisi Emir Ebu'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e atfedilmiştir. Uluğ Bey'in kayıp eseri Ulûs-u Erbaa'yı arayan Rus müsteşrik⁴⁰ A.G. Toumansky'ye arkadaşı Ebu'l Fazl Gulpâyagânî'nin Hudûdü'l-Âlem nüshasını ilim adına yayınlaması şartıyla takdim etmesiyle bu eserin ilim dünyasına kazandırılmasının yolu açılmış oldu.⁴¹ Bu eser Türk ülkelerinin coğrafyası hakkında en fazla detay veren eserlerdendir. Türk ülkelerindeki önemli şehirler hakkında önemli bilgiler içerir.

³⁶ Ramazan Şeşen, *age*, s.13.

³⁷ Yusuf Ziya Yörükân, *age*, s.42.

³⁸ Ramazan Şeşen, *age*, s.13.

³⁹ Varis Çakan, *age*, s.203.

⁴⁰ **Müsteşrik**: Doğulu milletlerin din, dil, edebiyat, tarih ve kültürlerini inceleyen batılı bilginlere denir. Aynı zamanda Şarkiyatçı, oryantalist ve Doğu bilimci anlamlarında çevirmemiz mümkündür.

⁴¹ Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev: Abdullah Dumanlı & Murat Ağarı, Kitabevi yayınları, İstanbul 2008, s.9.

Minorsky'nin İngilizce tercümesi, İslam ve bilhassa Türk coğrafyası hakkında yapılan çalışmalar arasında önemli bir yer tutar.⁴²

1.1.10. Mutahhar b. Tâhir El-Makdisi – El-Bed' Ve't-Tarih

Şahsı hakkında bilgi sahibi olmadığımız bu yazarın el-Bed' ve't-tarih adlı çalışması 355/966 yılında Sicistan'da Büst Şhrinde tamamlanmıştır. Eserde çoğunlukla Doğu Türkleri hakkında önemli bilgiler vardır.⁴³ Bu eser yazıldığı dönemde İslam kültürünün yayıldığı alanı ortaya koymasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir.⁴⁴

1.1.11. Kazvînî – Asâr El-Bilâd

Moğollar dönemi coğrafyacılardan olan yazarın asıl adı Ebû Yahyâ Cemâlüddin Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvîni'dir. Asâr el-bilâd adlı coğrafya eserinde çeşitli maddelerde Türklerden bahsedilir, Doğu Türkleri hakkında verilen bilgileri Ebû Dülef'ten almıştır.⁴⁵

1.1.12. Gerdizi – Zeyn El-Ahbâr

Tam adı Ebû Sa'id Abdülhayy b. Dahhâk el-Gerdizi'dir. 432/1041 yılına kadar gelen Zeyn el-Ahbâr adlı eserinde Türk coğrafyası, etimolojisi ve tarihi hakkında bilgiler bulunması mümkündür.⁴⁶ Bu eserde Gerdizi, Dokuz Oğuzlar, Karluklar, Kırgızlar, Kimekler, Yağmalar, Çiğiller, Türkişler ve Barsganlar hakkında geniş bilgilere yer verir. Zeyn El-Ahbâr üzerinde yabancı bilim adamlarının birçok çalışması olmasının yanı sıra Türk bilim

⁴² Ramazan Şeşen, **age**, s.15.

⁴³ **Age**, s.14.

⁴⁴ Varis Çakan, **age**, s.210.

⁴⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.17.

⁴⁶ **Age**, s.15.

adamı Ramazan Şeşen de Türklerle alakalı kısmını Türkçeye çevirmiş ve İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri adlı kitabına bu eseri de eklemiştir.⁴⁷

1.1.13. Abdül'aziz El-Bekri – Kitâb El-Memâlik Ve'l-mesâlik

432/1040 senesinde doğan yazar 11. Asır Endelüs coğrafyacılarından. Kitâb el-Memâlik ve'l-Mesâlik adlı eseri, Afrika ve Endülüs coğrafyacılığı için önemlidir. Ayrıca eserinde Türkler hakkında verdiği bilgiler daha önceki coğrafyacıların eserlerinden aldığı bilgilerdir. Yazar 487/1094 yılında Kurtuba'da ölmüştür.⁴⁸

1.1.14. İdrisi – Nüzhet El-Müşâtâk

Tam adı Ebû Abdullâh Muhammed b. Muhammed el-Şerif el-İdrîsî olan yazar, Sebte'de doğmuş, Kurtuba'da yetişmiş ve 560/1166 yılında Sicilya'da ölmüştür. Nüzhet el-Müşâtâk adlı coğrafya eserini 548/1154 yılında tamamlamıştır.⁴⁹ Eser Norman kralı II. Roger'in talebi üzerine telif edilmiş ve adı geçen krala sunulmuştur. Bu sebepten ötürü eser Kitâbü Rocâr adıyla da bilinir.⁵⁰ Türklerle ilgili kısmı yazarken İbn Hurdâdbih, İbn Havkal gibi büyük coğrafyacılarından ve tanıdığı Türklerden faydalanmasına rağmen Batlamyus coğrafyasından pek çok hayali malumat da almıştır.⁵¹ Öteki Arap coğrafyacılar nispetle Türk kavimleri hakkında verdiği bilgiler çok geniştir. Ayrıca eserinde verdiği bilgilerin büyük bir çoğunluğunu Cenah b. Hakan el-Kimaki'den almıştır. Nüzhet el-Müşâtâk adlı eserin Türklerle alakalı kısımlarını Ramazan Şeşen tercüme etmiştir.⁵²

⁴⁷ Varis Çakan, **age**, s.225-226.

⁴⁸ Ramazan Şeşen, **age**, s.16.

⁴⁹ **Age**, s.16.

⁵⁰ Varis Çakan, **age**, s.207.

⁵¹ Ramazan Şeşen, **age**, s.16.

⁵² Varis Çakan, **age**, s.207.

1.1.15. Yâkût el-Hamavî – Mu’cemü’l-Büldân

Türk olması yüksek ihtimal taşıyan yazar aslen Anadolu’dan olup Bağdatlı bir tacir tarafından köle olarak satın alınmış daha sonra azat edilmiştir. Kitap ticaretiyle uğraşan müellif çeşitli ülkeleri dolaşmış ve uzun süre Harezm ve Mâverâünnehr’de kalmıştır.⁵³ 13.asırda yazdığı Mu’cemü’l-Büldân adlı eseri 9.asır ve 11. asır Türk tarihine dair geniş bilgiler içerir. Türkler hakkında verdiği bilgilerin çoğunluğu Eski Yunan ve İslâm coğrafyacılarının eserlerinde verdiği bilgilerin tekrarı niteliğindedir.⁵⁴

1.1.16. Avfi – Câmi El-Hikâyât

Câmi el-Hikâyât adlı eseriyle ilim âlemine katkı sağlayan yazarın tam adı Nûrüddin b. Muhammed b. Yahya el-Avfi’dir. Buhara’da doğmuş olan yazar Moğol İstilasası üzerine Hindistan’a göçmüş ve 630/1233 civarında Delhi’de ölmüştür. Yazarın, Câmi’(cavâm’) el-Hikâyât adlı eserinde Türkler hakkında verdiği bilgiler, Şerefüzamân el-Mervezi’nin eseriyle büyük benzerlik gösterir.⁵⁵ Eserin Türklerle ilgili bazı kısımları Ramazan Şeşen tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir.⁵⁶

1.1.17. Mervezi – Tabâi’ El-Hayavân

Müellifin tam adı Şeref el-Zaman el Mervezi’dir. Bu müellife ait olan Tabâi’ el-hayavân adını taşıyan eser 514/1120 yılında, sultan Sencer zamanında kaleme alınmıştır. Mervezi Türkler hakkında bilgi verdiği kısmı yazarken başta Ceyhanî, İbn el-Fakîh ‘in eserleri ve Hudûd el-âlem olmak üzere çeşitli kaynaklardan faydalanmıştır. Onun Türkler hakkında verdiği bilgilerin sağlam olduğu çeşitli kaynaklarla desteklenirken, eskiden beri Türk olmadıkları bilinen Rusları ve İslâvları Türklerden sayması anlaşılamayacak bir haldir.⁵⁷

⁵³ Ramazan Şeşen, **age**, s.17.

⁵⁴ Varis Çakan, **age**, s.206.

⁵⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.17.

⁵⁶ Varis Çakan, **age**, s.210.

⁵⁷ Mervezi, **Seyahatname**, Çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s.15.

Türk kavimlerinden etraflıca bahsedilen bu eserde Oğuzlar hakkında verilen bilgiler Eski Türk Yazıtlarındaki bilgilerle de örtüşmektedir. Mervezi'nin bu eserinin Türklerle alakalı kısmını Ramazan Şeşen tercüme etmiştir.⁵⁸

1.2. Seyahatnameler

Tarih yazımı açısından kıymetli olan bir başka grup kaynak ise seyahatnamelerdir. Seyahatnameler, onları yazan gözlemcilerin gezdiği yerin coğrafyasına, söz konusu coğrafyada yaşayan insanların kültürlerine, gündelik yaşamlarına, tarihlerine, siyasi ve ekonomik durumlarına dair edindiği bilgilerden oluşur. Seyahatnameler, içeriği bakımından yukarıda da bahsedilen coğrafya eserlerine benzemektedir. İki tür arasındaki temel fark ise seyahatnamenin yazıcısından bahsettiği yerleri gezip, gözlemlemiş olması beklenirken coğrafya eseri oluşturanlar için bu zorunluluk bağlayıcı değildir.

1.2.1. İbn Fazlan – Seyahatnâme

920-21 yılı dolaylarında İslamiyet'i yeni kabul etmiş olan Etil(Volga) Bulgarları hükümdarı İlteber Almuş, Abbasi halifesi Muktedir-billâh'a bir elçi göndererek halifeden hükümdarlığının meşruluğunun tanınması, Bulgarlara İslamiyet'i öğretecek fakihler⁵⁹ ve muallimlerin gönderilmesi ve Hazarlara karşı müdafaada kullanılacak bir kalenin inşa edilebilmesi için bir miktar para yardımı yapılması gibi istekler sunmuştu. Onun isteklerini olumlu karşılamak amacıyla halifelikten Bulgarlara bir elçilik heyeti gönderilecekti. Söz konusu heyet içinde Ahmed b. Fazlan adındaki divan kâtibine de yer ayrıldı. Ahmed b. Fazlan, yolculuk esnasında geçtikleri yerlerde başlarına gelen olayları ve gördüğü şeyleri kaydetti. O, kaydettiklerini Bağdat'a döndükten sonra Sefâretin cereyanını, elçilik heyetinin geçtiği ülkelerin idarelerini, dinlerini, yaşayış tarzlarını anlatması sonucunda El-Rihle(seyahatname) adlı bu eser ortaya çıktı. Eserde Eski Türkler ve Kuzey ülkeleri

⁵⁸ Varis Çakan, **age**, s.263.

⁵⁹ Fakih: Kur'an-ı Kerim ve hadislerde açıkça belirtilmemiş ifadeleri yorumlayan kişi.

hakkında verilen bilgiler diğer orta çağ müellifleri ve yakın zamandaki seyyahların yazdıklarıyla doğrulanmaktadır.⁶⁰ Türk tarihi açısından oldukça önemli bir kaynak olan bu eser 1923 yılında Zeki Veli Togan tarafından keşfedilmiş ve eserin Türkçe tercümesini Ramazan Şeşen yapmıştır.⁶¹

1.2.2. Ebu Dülef – Seyahatnâme

Tam adı Ebû Dülef Mi'sar b. Mühelhil olan yazar hakkında, 10. asırda Horasan ve İran hükümdarlarının saraylarında yaşayan gezginci bir Arap şairi olduğundan başka bir bilgi mevcut değildir. Yazar Türk, Hint ve Çin ülkelerine yaptığı seyahatte risalesini oluşturmuştur. Kendisinin ifadesiyle Ebû Dülef, 331/ 942-43 yılında Samani sarayına gelen bir Çin elçi heyetiyle birlikte yola çıkmıştır. Eserde şaibeli bilgiler bulunması sebebiyle esere temkinli yaklaşımda yarar vardır.⁶²

1.2.3. Tamim İbn Bahr – Seyahatname

Orhun'daki Uygur kağanının sarayına 9. yüzyılın başlarında elçi olarak giden Tamim İbn Bahr'ın kaleme aldığı gezi notlarından oluşur. Seyahatnamede Uygur kağanlığı hakkında verilen bilgilerin yanı sıra yol üzerinde Müslüman olmayan Türklerin varlığından bahsedilir. Abbasi Halifesi Memun zamanında yazıldığı bilinen bu seyahatnameyi önemli kılan Abbasilerle, Uygur kağanlığı arasında münasebetleri gösteren yegane kaynak durumunda olmasıdır. Dokuz Oğuzların 821 yılındaki durumu hakkında bilgi vermektedir.⁶³

⁶⁰ İbn Fazlan, **Seyahatname**, Çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s.11-12.

⁶¹ Varis Çakan, **age**, s.262.

⁶² Ebu Dülef, **Seyahatname**, Çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s.14.

⁶³ Caner Sağır, **Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Taba-i Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (TAE), İstanbul, s.1.

1.3. Tarih Yazma Düşüncesiyle Oluşturulmuş Eserler

İslam Kaynakları arasında coğrafya eserlerinin yanı sıra birebir tarihi kaynak oluşturma amacı güdülerek hazırlanan eserler de mevcuttur. Söz konusu eserlere yaklaşırken, bu günün tarihçilik anlayışından uzak olduğu bilgisiyle yaklaşım beklentiyi çok yüksek tutmamak gerekir. Fakat, oluşturuldukları dönem göz önünde bulundurulduğunda standartları bunlardan daha yüksek olan eserler de mevcut olmadığı için bu kaynaklar oldukça öneme sahiptirler. Bu sahada eserler oluşturulmaya başlanması Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayatı şahsiyeti siyasi ve askeri mücadelelerini ve İslamiyet'i yayma faaliyetlerini konu alan Siyer ve Meğâzî kitaplarının yazılmasıyla olmuş, İslam fetihlerinin kaydedilmesiyle devam etmiş Hz. Peygamberin ashabi⁶⁴ ve daha sonraki nesiller hakkında verilen biyografi tarzı eserlerle ilerlemiştir. Halifeler döneminde kabileler arası rekabet şiddetlenince birçok neseb⁶⁵ kitabının kaleme alınmasına vesile olmuş bunlarla yetinilmeyerek ilk insan, ilk peygamber Hz. Âdem'den başlayarak dünya tarihi yazma âdeti başlamış ayrıca şehir ve bölge tarihleri yazılması geleneği de yine bu devrede ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Toplumların hayatına derin tesir eden olaylar o topluma mensup kişilerin zihinlerinde yaşatılır ve sonraki kuşaklara aktarılır. Bu aktarma esnasında anlatıcının anlatış şekli ve dinleyicilerin algılama biçimleri gibi sebeplerle değişikliğe uğrar. Her aktarmada biraz daha değişikliğe uğrayan bilgi, gerçekten uzaklaşır ve gerçeğin sade bir yansıması olarak varlığını sürdürür. Kültürün sözlü unsurlarının öne çıkanları; mitoloji, menşei belli olmayan ve ağızdan ağıza söylenerek gelen tarihi şiirler, eski yaşam tarzları ve inançlarla ilgili anlatılan hikâyeler, örf-adetlerle ilgili söylemler, efsane ve rivayetler, destanlar, menkıbeler, mersiyeler, koşuklar, fıkralar ve savlardır. Bahsi geçen bu ürünler, yazıya geçene kadar değişikliklere uğramaya devam ederdi. Onlarda bahsedilen olaylar doğrudan tarihi bilgi olarak kabul edilemez fakat gerçeğin bir yansıması olduğunu bilindiği için olaylar arasında bağlantılar kurulmasına yardımları olur. Hem tarih yazımının oluşma

⁶⁴ Ashab: Hz. Muhammed'i görmüş, onunla konuşmuş olanlara verilen addır.

⁶⁵ Neseb: Baba tarafından kan akrabalığıdır.

⁶⁶ Ahmet b. Yahyâ el-Belâzuri, **Fütûhu'l-Büldân**, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s.14.

aşamasında faydası olduğu için hem de çalışma esnasında yer yer destansı mahiyet taşıyan bilgiler de sunulacağı için burada bunlara da temas etmede yarar görüldü.⁶⁷

1.3.1. Firdevsî – Şahnâme

“İran milli şairi” olarak kabul edilen Hekîm Ebû'l-Kâsım Mansûr bin Hasan Firdevsî, Samanilerin Buhara merkezli hâkimiyet sürdürdükleri 329/940 yılında Tûs şehrine bağlı Taberân kasabasının Baj köyünde dünyaya gelmiştir. Firdevsî, bir dihkan⁶⁸ ailesindendi. Baj köyünün ileri gelen toprak sahibi ailelerinden olan dihkanlar kendilerini bulundukları bölgenin mirasçıları ve İran milli değerlerinin koruyucusu olarak görüyor, çocuklarını da İran gelenek-göreneklerine göre yetiştiriyorlardı. Milli duyguların böylesine yoğun olduğu bir ortamda gözlerini açan Firdevsî, varlıklı bir aileye mensup olması sayesinde iyi bir eğitim alarak, çocukluk yıllarından itibaren İran kültürünün ve geleneksel değerlerinin bir tutkunu olarak yetişti. Firdevsî, ülkesinin yabancıların askeri, siyasi ve kültürel baskısı altında olduğu bir dönemde İranlıların milli duygularını canlandırmak amacıyla İran'ın kahramanlık destanlarını yazıya aktardı. O, 370/982 yılında yazmaya başladığı eserini 394/1004 yılında tamamladı. Eseri tamamladıktan sonra geçim sıkıntısına girdiği için eseri Sultan Mahmud'a sunmaya karar verdi. Birkaç gün eseri okudu. Şairi dinleyen Sultan “Bütün Şahname’de bir Rüstem’den söz etmişsin benim ordumda Rüstem gibi bin tane kumandan var.” diyerek eseri önemsemediğini belirtti. İran tarihindeki olayları destansı bir mahiyette ama kronolojik sırayla veren Firdevsî dolaylı yollardan Türk tarihine dair çok eski ve bir o kadar da kıymetli bilgilerde verir.⁶⁹

1.3.2. Taberî – Tarih-i Taberî

Taberistan'ın Amül şehrinde 224/838-39 yılında doğan ve tam adı Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî olan yazar 310/922-23 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Kendisi tefsir, hadis,

⁶⁷ Varis Çakan, *age*, s.55.

⁶⁸ Dihkan: Yerel yönetici.

⁶⁹ Firdevsî, *Şahnâme*, Çev: Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s.15-35.

fıkıh ve başka ilim ve fen sahalarının önde gelenlerinden sayılmasının yanı sıra zamanın ünlü tarihçilerindendi. Kendisinin çeşitli ilim alanlarında eserleri olmakla birlikte en meşhur eseri dünyanın yaradılışından ölümünden sekiz sene öncesine kadar olagelen hadiseleri aktardığı Ahbâru'r-Rüsûl ve'l-Mülûk, Tarih-i Caferî veya Tarih-i Taberî adlarıyla bilinen tarih kitabıdır.⁷⁰

Tarih ilmi için önemli bir kaynak olan eseri iki bölümde incelemek mümkün olabilir. Birinci bölümde İslamiyet gelene kadar olan olaylar anlatılırken ikinci bölümdeyse Hz. Muhammed döneminden 9. asrın başlarına kadar olan olaylar anlatılır. Eser o dönemin Müslümanları için yazıldığından İslam'dan önceki Türkler hakkında yeterli ve zincirleme bilgiler azdır. Müellif, Samaniler 'den söz ederken ve İslamiyet'in Maverâünnehr ve Kafkasya'da yayılış dönemini anlatırken Türk tarihine dair önemli bilgilerde verir. Taberî'nin verdiği bilgiler Çin, Bizans, Ermeni ve Gürcü vakayinameleriyle karşılaştırıldığında, Batı Türkleri, Maverâünnehr, Toharistan ve Hazar Türklerinin tarihi aydınlatılır. Batı Türkleri tarihi kaynakları bakımından Çin'in Tang yıllıkları ve Taberî'nin bu eseri birbirinin bütünleyicisi gibidir.⁷¹

1.3.3. El-Mes'ûdî – Murûc Ez-Zeheb

Rus tarihçiler tarafından İslam dünyasının, Herodot'u olarak kabul edilen müellifin tam adı Ebu'l Hasan Alî b. el-Huseyn el-Mes'ûdî'dir. Doğum tarihi bilinmemekle birlikte kaynaklarda doğum yeri Bağdat olarak gösterilir. Yazarın kendi ifadesinden 300/912-913 yılına kadar Bağdat'ta ilim tahsil ettikten sonra çeşitli ülkelere seyahat ettiği anlaşıyor. Seyahatine Fars ve Kirman bölgelerini gezerek başlayan yazar ardından İstahr'a gelerek burada bir müddet kalmış ardından Horasan'a oradan da sırasıyla önce Hindistan'a sonra Çin'e geçmiştir. Mes'ûdî, Hint okyanusundan geçerek Madagaskar'a gitmiş, orada Zengibâr'da bir süre kalıp Omman'a gitmiştir. Bağdat'a dönerek bir süre geçirdikten sonra 314/926-927'de yeni bir seyahate çıkarak Musul, Azerbaycan ve Cürcan'ı ziyaret etmiş; Şam havalisini (Antakya ve Suriye'nin hudut bölgeleri) gezdikten sonra Fustat'a gitmiş,

⁷⁰ Taberî, **Tarih-i Taberî**, C:1, Çev: M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul tarih yok, s.5.

⁷¹ Varis Çakan, **age**, s.220.

kuzey Afrika'yı dolaştıktan sonra yeniden Fustat'a gelmiş ve 345/956 veya 346/957 yılında ömrünü burada tamamlamıştır.⁷² Seyahatleri neticesinde oluşturduğu Murûc ez-Zehab adlı eser muhteviyat bakımından tarih kitabı olma yönü ağır basmasına rağmen coğrafya eseri olma niteliği de vardır. Eserin Türkler bölümünde Oğuzların, Karlukların ve Dokuz Oğuzların günlük hayatlarına, inançlarına, fiziki yapılarına ve Dokuz Oğuzların Çin'le münasebetlerine yer verilmiştir.⁷³

1.3.4. Mücmel el-Tevârîh'de Ve'l-kısas

Eserin müellifinin Horasanlı bir alim olduğu bilinmekle beraber şahsı hakkında bilgi mevcut değildir. 1126 senesinde yazılıp Selçuklu Sultanı Sencer'e ithaf edilmiştir. Eser muhteviyat bakımından bir İslam Tarihi kimliğindedir. Dolayısıyla İslam Tarihi ve etnolojisi bakımından kıymetli bilgiler sunar. Bu eserin Türk tarihi açısından önemiye, Nuh tufanı rivayetine dayandırılarak Türklerin ortaya çıkışları ve dünyaya yayılışlarına dair efsanevi olmasına rağmen kıymetli bilgiler veriyor olmasıdır.⁷⁴

1.3.5. Belâzuri – Fütûhu'l Büldân

Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvud el-Belâzuri, adıyla bilinen yazar 9. asırda yaşamış, tarihçi, ensâb⁷⁵ âlimi, edip ve şairdir. Kaynaklarda onun şahsi hayatı, ailesi ve çocuklarına dair pek az bilgi bulunur. Farsçadan Arapçaya çeviriler yapması sebebiyle umumiyetle İran asıllı olduğu düşünülür.⁷⁶ Söz konusu yazar tarafından ilim dünyasına kazandırılan Fütûhu'l Büldân adını taşıyan eserde, Irak başkumandanlığına bağlı Arap ordusunun Sevâd (Irak-Mezopotamya), İran, Azerbaycan, Türkistan, Horasan, Mekran ve Sind bölgelerinin Fethi anlatılmaktadır.⁷⁷ Mesudi'nin "Ülkelerin fetihleri konusunda ondan daha

⁷² Mes'ûdî, **Murûc ez-zehab**, Çev: Ahsen Batur, 3.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s.13-14.

⁷³ Varis Çakan, **age**, s.204.

⁷⁴ Ramazan Şeşen, **age**, s.16.

⁷⁵ Ensâb: Neseb kelimesinin çoğuludur.

⁷⁶ Belâzuri, **Fütûhu'l Büldân**, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s.9.

⁷⁷ Varis Çakan, **age**, s.212.

güzelini bilmiyoruz.” Demek suretiyle takdirini belli ettiği bu eser Mustafa Fayda tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁷⁸

1.3.6. Cahiz – Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’ in Faziletleri (Manâkib Cund El-Hilâfa ve Fazâ’il El-Etrâk)

Tam adı Ebû Osmân amr b. Bahr b. Mahbûb el-Cahiz olan yazar 150/ 766 – 160/776 yılları arasında doğmuştur. Basra’nın ilim ve kültür hayatının en canlı olduğu zaman Cahiz’in çocukluğu ve gençliği zamanlarına denk gelmiştir. Söz konusu dönemde birçok âlim yetiştiren Basra Cahiz’de de çok genç yaşlarda okumaya karşı bir heves uyandırmıştır. Uygun ortamdan faydalanmasını bilen Cahiz ilmi faaliyetlerinin yanında bilgisini ve düşüncelerini de mükemmelleştirmeye çalışmıştır.⁷⁹ Cahiz, eski Arapların, Türkler hakkındaki müspet düşüncelerini derli toplu biçimde göstermek maksadıyla Manâkib Cund el-Hilâfa ve Fazâ’il el-Etrâk adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser Türkler hakkında yazılmış en eski kitap olma özelliğini taşıması sebebiyle oldukça öneme haizdir. Cahiz 9. Asrın ilk yarısında bazı kesimlerin Türklere karşı duymuş olduğu endişenin hükmünü kırmak gayesiyle Türklerin İslam dini ve Abbasi devleti için taşıdıkları önemi vurgulama yoluna gitmiştir. Bunu yaparken Türklerin ahlaki sağlamlığına ve askeri kabiliyetine dikkat çekmiştir.⁸⁰ Cahiz bu eserinde Türklerin faziletlerinden bahsederken bazen kendi görüşlerini yansıtmada konusunda kendisine hâkim olamamasına rağmen mümkün olduğu kadar tarafsız kalarak eski Arapların Türkler hakkındaki görüşlerini vermeye çalışmıştır.⁸¹

⁷⁸ Belâzuri, **age**, s.17.

⁷⁹ Cahiz, **age**, s.11.

⁸⁰ Varis Çakan, **age**, s.215.

⁸¹ Cahiz, **age**, s.9.

BÖLÜM II

İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİ

1. TÜRK İMGESİNİN YARATILMASI

Nesnelerin zihindeki çağrışımları imgeyi ortaya koyar. Onlar algılanma biçimlerine göre zihinlerde farklılaşabilirler. İmgeler üzerinde tarihsel ve kültürel olayların büyük bir tesiri söz konusudur. Bütün bunlara bağlı olarak imge için nesnenin bir tasarısıdır denilmesi mümkündür.⁸² Bir ulus için imge oluşturmak söz konusu olduğundaysa konu daha da derin bir hal alır. Çünkü imgeyi oluşturanların öznel yargıları ciddi derecede belirleyici rol oynayabilir. Çalışmanın konusu olan Türk İmgesine gelindiğinde rahatlıkla söylenebilir ki değişen dönemlerin ve değişen çıkarların etkisiyle Türk'ün hem Batı âleminde hem de Doğu âleminde tek bir tasavvuru olmadı. İnsan ruhunu güçlü tutmak, mücadelecilik yapmak gibi amaçlar için etkili bir şekilde kullanılan “kin ve nefret” duyguları Türklere yöneltilmiş, hem Batı’da hem Doğu’da onlara karşı olumsuz yargılar oluşturulmuştur.⁸³

“Kartaca’nın kötü imgesi Roma’nın eseridir.” diyen Arjantinli yazar-düşünür Jorge Luis Borges’e göre “Türk’ün kötü imgesinin yaratıcısı da Avrupa’dır.” Şüphesiz, haklı olma payı vardır. Avrupa, Dünya’da Türk imgesinin oluşmasında, kemikleşmesinde büyük rol oynamış ve bu imgeyi politika malzemesi olarak kullanmayı da ihmal etmemiştir.⁸⁴

⁸² Mustafa Ghiulgean, **19 ve 20. Yüzyıl Romen Romanında Türk İmgesi**, Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013, s.4.

⁸³ İlhan Arsel, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılap Kitabevi, İstanbul tarih yok, s.27.

⁸⁴ Özlem Kumrular, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitapyayinevi, İstanbul 2005, s.7.

Habsburglar zamanında Türk'ün askeri yönden batıya üstün olduğu bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda Habsburglar, mali açıdan da zor durumdaydılar. İşte böyle bir dönemde onlar için “Türk Tehdidi” vergi toplama araçlarının en iyisi olarak görülüyordu.⁸⁵

Nasıl ki İslam'ın kâfirlere karşı cihat yaparak hâkimiyet alanını genişletme ideolojisi padişahlara meşruluk kazandırma konusunda önemli rol üstleniyorduysa Türk tehlikesine karşı savaşmak da Habsburg Hanedanının meşruiyet iddiasında güçlü bir vasıta olarak iş görüyordu. Türk tehlikesi büyüdükçe hükümdarların önemi de artıyordu. Venedik büyükelçisi Cavalli, bir defasında bu durumu söze dökmüş ve Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın gücünün Türk tehlikesinin derecesine göre azalıp arttığını söylemiştir.⁸⁶ Önüne set çekilemez bir nehre benzetilen Türk için Ferdinand, “İşte böyle bir krallıktan diğerine, bir vilayetten ötekine geçerek tüm toprakları ele geçirecek, tüm dünyayı ateşe ve kana vererek dolaşıp duracak.” diyerek hâkimiyetinin meşruluğunu güçlendiren korkuya destek oluyordu.⁸⁷

Batı dünyasında Türk imgesi ya da Türk korkusu bu denli bilindik ve kullanılışlıyken Doğuda acaba göz ardı edilmiş olabilir miydi? Aslında Türk tehlikesi veya oluşturulan olumsuz Türk İmgesi İslam Dünyasında çok daha önce, 4. asırda kullanılmaya başlamıştır. Türkler, Araplar tarafından “Bir gün onların ellerinden hâkimiyeti alacak ve kâfir oldukları için Allah'ın gazabına uğrayıp mahvolacak bir kavim” olarak tanımlanmıştır. Bu görüşün dayanağı da “Türkler size dokunmadıkça siz onlara dokunmayınız. Zira ümmetime verilecek nimeti ilk gasp edecek olan Kantüra Oğullarıdır.”⁸⁸ şeklindeki hadistir.⁸⁹ Türk aleyhtarlığı sadece Müslüman Arapları birbirine yakınlaştırmak için kullanılmakla kalmamış ayrıca Arap milliyetçiliğine sağladığı faydayla Müslüman Arap'la Müslüman olmayan Arap'ı dahi birbirine yakınlaştırmış, aynı safta toplamış, Türk'e karşı yan yana savaş ve saldırıya zorlayan bir güç kaynağı olmuştur.⁹⁰ Bu noktada kaynağı Buhari'ye

⁸⁵ Bozidar jezernik, “Türk İmgesi”, Bazidar Jezernik (Ed), **Hayallerdeki Türk**, içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.17.

⁸⁶ **Age**, s.17-18.

⁸⁷ Kumrular, **age**, s.8.

⁸⁸ Kantüra Oğulları: Eski İbraniler ve İranlılarda olduğu gibi Araplarda da başka milletleri kendi atalarına bağlama geleneği vardı. Bu doğrultuda Türklerin, İbrahim peygamberin öz Arap olan cariyesi Kantüra bin Maftün'dan olan çocukların neslinden geldiğini iddia ederlerdi.

⁸⁹ Şeşen, **agm**, s.15.

⁹⁰ İlhan Arsel, **age**, s.27.

dayanan iki Hadis daha vardır ki Arapları birlik içinde tutabilmek ve dışa açabilmek için dıştan gelmesi muhtemel bir tehlike kaynağı yaratmak istendiğini gösterir niteliktedir. “Siz Yahudilere karşı savaşmadıkça ve bu savaşları bir kaya parçası gerisine saklanan bir Yahudi ‘Ey Müslüman benim arkamda Yahudi var, öldür onu’ deyinceye kadar sürmedikçe hüküm günü gelmiş olmayacaktır.” Bu Hadisle Yahudiler yakın bir düşman içindeki bir tehlike olarak gösterilmiş, Arapların diri tutulması hedeflenmiştir. İkinci hadiste ise; “Kırmızı yüzlü, küçük gözlü, basık burunlu, suratları deriden kalkanlara benzeyen ve kıvrık kıldan yapılmış sandallar giyen millete karşı savaşmadıkça hüküm günü gelmiş olmayacaktır.” Görünüşe göre Türkler uzaklarda bir düşman olarak işaret edilmiş, dışa açılma, fetihler yapma gibi hedefler oluşturmada kullanılmıştır.⁹¹ Ramazan Şeşen’e göre Türkler aleyhinde söylenen ve olumsuz bir imge oluşturan bu hadisler, ilk fetih hızlarını kaybeden Arapların diğer milletler karşısında hâkimiyetlerinin yavaş yavaş ellerinden gittiğini görmeleri, bu milletlerin zaman zaman Araplara karşı başarılar göstermeleri gibi sebeplerle peygambere isnad edilerek uydurulmuş olabilir.⁹² Aslında bu hadislerin gerçek ya da uyduruk olması bu noktada bizim için pek bir şey değiştirmez, çünkü gerçek de olsa uyduruk da olsa söz konusu dönemde İslam dünyasının Türklere olan bakışını yansıtmada önemli rol üstlenirler.

Türkler hakkında oluşturulan bir başka olumsuz imaj ise daha önce Yahudi peygamberlerin İsrail Oğullarını itaatleri altına almak için kullandığı eski Babilonya döneminden kalma Ye’cüc Me’cüc Efsanesinin⁹³ bu defa Türklere uygulanma çabasıdır. Türklerle Ye’cüc ve Me’cüc arasında kurulan bağlantı Türkleri Araplar için hem korkutucu hem de yem olarak göstermiştir. “Düşman diye bir şey yok diyorsunuz, fakat sizler, geniş ve örsle dövülmüş kalkan gibi yüzlü, küçük gözlü, kırçıl saçlı, her tepeciğin arkasından çıkacak bir kavim olan Ye’cüc Me’cüc ile harp edinceye kadar asıl düşmanla çarpışmış olmayacaksınız.” Bu

⁹¹ İlhan Arsel, *age*, s.41.

⁹² Şeşen, *agm*, s.16.

⁹³ Ye’cüc Me’cüc: İskender dağın eteğindeki şehre varınca, “şehrinizde ne gibi acayiplikler var” diye sordu. Şehir halkı cevap olarak; “Ey Şah! Bu dağın ardında bir taife insanlar vardır ki onlara Ye’cüc Me’cüc derler. Kimisinin boyu bir karıştır, kimininse uzundur. Yüzleri adama benzer, dişleri domuz dişi gibi ağızlarının dışındadır. Kulakları ise boyları kadardır. Başlarından ayaklarına kadar vücutları kıl tutmuştur. Yedikleri, yazları yılan kışları ise ottur. Daima yurtlarından çıkar gelir bizi incitirler, burada ne görürlerse alırlar. “Şehir ahalisinin Ey İskender! Bize bir çare bul ki onlar ülkemize sataşmasınlar” demelerinin üzerine İskender de onların bu isteklerini kabul etti ve böylece ünlü İskender Seddi inşa edildi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarih-i Taberi)

da uyduruk olma ihtimali olsa da Araplar için Ye'cûc ve Me'cûc'la savaşmanın önemine vurgu yapan bir hadis olarak örnek gösterilebilir.⁹⁴

Bahsedildiği üzere, Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın Türklere karşı duyulan korkuyu beslemek suretiyle giriştiği çıkar elde etme çabası ne ilkti ne de ona özgüydü. Aksine İslamiyet'i kabul edene kadar Türk'ün İslam dünyasında daha eski zamanlarda oluşturulmuş benzer bir tanımı vardı. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra İslam dünyasındaki Türk algısı değişime geçti. Yeni ve yine yapay bir Türk imgesi oluşturulmaya başlandı. En belirgin örneğini Cahiz'de görülebileceği üzere halifenin ordusunda görev alan çeşitli etnik gruplar arasında birlik sağlamaya çalışılmış bu doğrultuda da sözde akrabalık bağlarının olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra yine Cahiz, Askeri yönleriyle halife için büyük önem arz eden Türkler için mevcut olan olumsuz havayı dağıtmak, aleyhtarlığı kırmak, Türklerin meziyetlerini öne çıkarmak ve tanıtmak maksadıyla bir kitap dahi yazmıştır.⁹⁵

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte İslam dünyasında Türkler için oluşan yeni bakış açısını en güzel biçimde göz önüne seren Cahiz'in Kantüra oğulları seddi ve onların Irak'a yürüyecek süvarileri hakkındaki bir hadisi yukarıda da bahsedildiği üzere yorumlamasıdır. Cahiz'e göre, Türklerin İslamiyet'e girmesinden önce onlara karşı oluşturulan korku artık geçerliliğini taşımıyordu. Ve artık onlar İslamiyet için olumlu bir rol üstleniyordu. Bu da Türk imgesinin nasıl değiştiğini örneklendirmekle kalmıyor aynı zamanda bu imgenin yapay olduğuna ve Türkler için oluşturulan olumsuz motifin İslam dünyasının menfaati için nasıl kullanıldığına dair bir itiraf niteliği taşıyor. Dolayısıyla İslam dünyasında oluşturulan Türk imgesi için de tıpkı Batıda kullanılan Türk imgesi gibi sunidir denilmesini mümkün kılıyor.⁹⁶

⁹⁴ İlhan Arsel, *age*, s.41.

⁹⁵ Cahiz, *age*, s.9.

⁹⁶ Kantüra oğullarının Irak'a yürüyecek süvarileri hakkındaki haberler derken kastedilen rivayet: "Abdullah b. al- 'Aş'm yanına gittik. 'Kimlerdensiniz?' dedi. Biz 'Iraklıyız' dedik. Bunun üzerine 'kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, Banü Kantüra sizi Horasan ve Sicistan'dan önlerine katıp şiddetle sürecekler. Ve gelip Ubulla'ye inecekler. Oradaki bütün hurma ağaçlarına hayvanlarını bağlayıp sonra a, Basra halkına: 'Ya memleketimizden çıkarsınız yahut gelip üzerinize ineriz' diye haber gönderecekler. Abdullah sözüne şöyle devam etti: 'Üç kısma ayrılırlar; bir kısmı Kufe'ye bir kısmı Hicaz'a, bir kısmı çöldeki Araplara katılırlar. Sonra Kantüra oğulları Basra'ya girerler. Orada bir sene kaldıktan sonra, Küfe ahalisine haber göndererek 'Ya memleketimizden çıkarsınız yahut gelip üzerinize ineriz' derler. Bunun

1.1. Ye’cûc-Me’cûc Efsanesi Neden Türklere Uyarlanmıştı?

“Düşman diye bir şey yok diyorsunuz fakat sizler, yaygın suratlı, küçük gözlü ve kızıl saçlı bir millet olan Ye’cûc ve Me’cûc’larla karşılaşınca kadar asıl düşmanlarla savaşmış olmayacaksınız. Bunlar giderek çoğalan ve yüzleri dövülmüş kalkana benzeyen kimselerdir.”

Hadis-i Şerif

Ye’cûc-Me’cûc, Hz. Nuh’un oğlu Yafes’in soyundan geldiğine inanılan, diğer kavimleri onların saldırılarından, talanlarından korumak maksadıyla Zülkarneyn tarafından önlerine bir set yapıldığı rivayet edilen bozguncu bir kavim olarak bilinir. Tevrat’ta peygambere hitaben kullanılan şu ifadeler: “Âdemoğlu, Magog diyarından olan Roşun, Meşekin ve Tubal’ın beyi Gog’a yönel ve ona peygamberlik et.”⁹⁷ Vesilesiyle rastlanan Gog-Magog kavramlarıyla İslam literatüründeki Ye’cûc-Me’cûc ile fevkalâde bir benzerlik kurulabilir.

Ayrıca İncil’de de şöyle bahsedilir: “Ve bin yıl tamam olunca, şeytan zindanından çözülecektir. Ve yerin dört köşesinde olan milletleri, Ye’cûc ve Me’cûc’ü saptırmak ve onları cenk için bir araya toplamak üzere çıkacaktır. Onların sayısı denizin kumu gibidir.”⁹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de ise Kehf Sûresi (83-98.ayet) ve Enbiya Sûresi (96.ayet) Kıyamete yakın ortaya çıkıp dünyayı felakete sürükleyecek bir kavim olduğu düşünülen Ye’cûc-Me’cûc ile alakalıdır. Kehf Sûresi’nin söz konusu bölümünde Zülkarneyn’in onların önüne bir set yaptığı anlatılır.

83. Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar. De ki, size ondan bir hatıra okuyacağım. 84. Gerçekten biz onu yeryüzüne iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona muhtaç olduğu her şey için bir sebep verdik. 85. O da bir yol tutup gitti. [...] 93. Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. 94. Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye’cûc-Me’cûc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasına bir set yapman için sana vergi verelim mi? 95. Dedi ki: ‘Rabbimin beni içinde bulundurduğu kısmet daha hayırlıdır. Siz bana kuvvetinizle destek olun da sizinle onlar arasına aşılmaz bir engel yapayım.’ 96. ‘Bana demir kütleleri getirin.’ Nihayet dağın iki yanı arasını aynı seviyeye getirince (vadiyi doldurunca): ‘Üfleyin (körükleysin)!’ dedi. Artık onu kor haline sokunca: ‘Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim’ dedi. 97. Bu sebeple onu ne aşmaya

üzerine şehir ahalisi üçe ayrılır. Bir kısmı Şam’a bir kısmı Hicaz’a bir kısmı çöldeki Araplara katılır. Hiçbir kimse Irak’ta bir dirhem dahi para bulamaz. Bu çocukların emirliği zamanındadır. Allah’a yemin olsun ki bu olay üç kere tekrerrüdecektir.” (bkz., Eski Araplara Göre Türkler, s.22.)

⁹⁷ İskender Türe, **Zülkarneyn**, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 210.

⁹⁸ **Age**, s. 210.

muktedir oldular ne de onu delebildiler. 98. Zülkarneyn: bu Rabbimden rahmettir. Fakat Rabbimin vaadi gelince, o bunu yerle bir eder. Rabbimin vaadi haktır, dedi.⁹⁹

Zülkarneyn ve onun Ye’cûc-Me’cûc’ün ülkesinin diğer memleketlerle bağlantısının sağlandığı tek geçide bir set yapması konusu hakkında verilen bilgilerin en sağlam dayanağı şüphe yok ki Kur’ân-ı Kerîm’dir. Ancak bu konu hakkında bilgi alınacak tek kaynak o değildir. Örneğin Abbasiler dönemi coğrafyacılarından Kudâme b. Ca’fer, Kitâb el-Harac adlı eserinde Zülkarneyn’in bu seddi nasıl yaptığını anlatır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemesine rağmen, Kudâme b. Ca’fer, Zülkarneyn’e söz konusu seddi yapma fikrini verenin Çin hükümdarı olduğunu ve bu seddin arka tarafında bırakılacak milletinse Türkler olduğunu ileri sürer. Yine aynı konu üzerine bilgiler sunan İbn el-Fakih, Mukâtil b. Süleyman’dan ettiği rivayetin ışığında, “Ye’cûc-Me’cûc 24 kabiledir. Zülkarneyn, meşhur seddini yaptığında bu kabilelerden bir tanesi gazadaydı. Bu sebeple Zülkarneyn, seddi 23 kabilenin üzerine yapmış, biri dışarıda kalmıştı. Dışarıda kalana seddi terk ettiği için Türk denmişti.” Bu bilgileri sunuyor ve “Türk” adını “terk” fiiline bağlıyor.¹⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de Ye’cûc-Me’cûc ile ilgili temas edilen bir başka mesele ise, onların seddin dışına yeniden çıkışlarının kıyametin alametlerinden biri olarak gösterilmesidir. İlgili olay Enbiya Sûresi’nde “Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc setleri açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşıncı, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! ‘Yazıklar olsun bize gerçekten bu durumdan habersizmişiz, hatta biz zalim kimselermişiz’ derler.” Şeklinde anlatılır.¹⁰¹

Söz konusu ayetlerde görüldüğü üzere, Ye’cûc ve Me’cûc ortaya çıktığında dünyanın sonu gelecektir. Ve buna inanmayanların ise pişman olacağı söyleniyor. Ayrıca Ye’cûc ve Me’cûc, İslam dünyası için hatta insanlık için potansiyel bir düşman olarak tasvir ediliyor. Ancak onların kimliklerine veya nerede yaşadıklarına dair herhangi bir bilgi verilmiyor. Buna rağmen onların soyu Nuh’un oğlu Yafes’e dayanan iki Türk kabilesi olarak gösterilmeye çalışılmıştır.¹⁰² Buna birçok İslam müellifinin eserlerinde açıkça rastlamasının yanı sıra bazı Hadis-i Şeriflerde fiziki özelliklerinin benzer tasvir edilmesi

⁹⁹ **Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli**, Haz.: Hayrettin Karaman, Ali Özek vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 287- 288.

¹⁰⁰ Ramazan Şeşen, **age**, s.192 -193.

¹⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, s. 318.

¹⁰² Nimet Yıldırım, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008, s.721.

sebebiyle Ye'cûc ve Me'cûc'ün Türkler olarak işaret edildiği gözlemlenebilir. Bu durumu gözler önüne sermesi açısından birkaç hadise yer verilecektir. “Siz, küçük gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, yüzleri örsle dövülmüş kalkana benzeyen Kantüraoğullarıyla harp etmedikçe kıyamet kopmayacaktır. Yine siz kıldan ayakkabı giyen bir kavimle harp etmedikçe kıyamet kopmayacaktır.”¹⁰³ Hadiste Araplar için savaşılabilecek düşmanın tasviri, Türklerin fizyonomisine uygun olarak belirlenmiş, dolayısıyla savaşılabilecek düşman olarak da Türkler gösterilmiştir. Enbiya Sûresi'nde, bahsi geçen Ye'cûc ve Me'cûc'ün aldığı rolü bu defa Türklere yüklemişlerdir. Ye'cûc ve Me'cûc'le savaşmak kıyametin bir alameti olarak düşünülüyordu. Hal böyle olunca da artık Türklerle savaşmanın kıyametin bir alameti olarak gösterilmesi beklenirdi.¹⁰⁴ Yine bir başka hadise göre: “Deccal, doğuda Horasan denilen yerden çıkacak, ona yüzleri örsle dövülmüş kalkanlara benzeyen milletler uyacaktır.” Denir.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere hadisler de dâhil İslam kaynaklarının büyük çoğunluğu Ye'cûc ve Me'cûc'ü Türklermiş gibi gösterme eğilimindedirler. Bu konu kapsamında Kim M. Phillips'in Honorius Augustodunensis'den naklettiği Gog-Magog hakkındaki bilgilerin bazıları klasik şekilde kısa boylu, çok doğum yapan, insan yiyen, tamamıyla insan olmayan fakat insana benzeyen bir topluluk olduğuna dairdir. Bulundukları coğrafya konusundaki bilgi ise İslam kaynaklarında nakledilenden farklılık gösterir. Söz konusu yazar onların Kızıl denizdeki bir adada yaşadıklarına dair bilgiler sunar.¹⁰⁶ Dolayısıyla Ye'cûc ve Me'cûc'ün Türkler olduğuna dair yapılan iddialarla çelişen bir durumdur.

Türklerin İslam çatısı altına girmesiyle beraber, onların cihan hâkimiyeti mefkûresi ile İslamiyet'in bütün dünyaya yayılma hedefi aynı paydada buluşmuştu. Bu sayede ortada sorun teşkil edecek bir durum kalmamıştı. Bunun sonucu olarak İslam dünyasının Türk algısı da tamamen tersine döndü. Türkler, İslamiyet için önemli bir konuma geldi. Öyle ki, onları anlatan bir kitap bile yazıldı. Söze konu edilen kitabın yazarı olan Cahiz, kitabında Türkler hakkında söylenen ve olumsuz içeriği olan yukarda yer verdiğimiz Hadis-i Şerif hakkında şunları söylüyor: “Kantüra oğulları seddi ve onların süvarilerinin Irak

¹⁰³ Şeşen, **agm**, s.27.

¹⁰⁴ Nimet Yıldırım, **age**, s.720.

¹⁰⁵ Şeşen, **agm**, s. 27.

¹⁰⁶ Kim M. Phillips, **Before Orientalism Asian Peoples and Cultures in European Travel Writing, 1245-1510**, University of Pennsylvania press, Philadelphia 2014, s.19-20.

hürmalıklarını ne yapacakları hakkındaki haberleri duymuşsunuzdur. Hadis bütün Arapları onlardan korkutmak ve ürkütmek için söylenmişti. Şimdi ise onlar, İslâm'a madde, kalabalık bir ordu, halifeler için koruyucu, sığınak, muhkem bir kalkan, iç gömlek gibi oldular.”¹⁰⁷ Cahiz'in bu ifadeleri İslam dünyasının Türkler için çizilen imajının Türkleri yansıtmaktan daha ziyade anlatanların sade bir tasarısından ibaret olduğunu itiraf eder niteliktedir.

Yine Türklerin İslamiyet'e girmesinden sonra verilen eserlerde daha önce bahsedilen Ye'cûc ve Me'cûc efsanesinin Türklere uygulanması fikrinden vazgeçilmiş ve artık Ye'cûc ve Me'cûc, Türklerdir dememişler onun yerine Türklerin kuzeyinde ve doğusundaki kavimlerdir demişlerdir. Dahası, 1126 tarihinde Sultan Sencer'e sunulan Mücmel el-Tevarih'te Ye'cûc ve Me'cûc'ün, Yafes'in neslinden geldiğine dair bilgilerde artık Türk'e değil de Misek'in neslinden olduğuna temas edilir.¹⁰⁸

Türklerin, İslamiyet'e girmesi her iki taraf içinde bir dönüm noktası olmuştur. İslam dünyasında Türklerin için Müslüman olmadan önceki zamanlarında oluşturulan motif değişmiştir. Buna bakarak söylenebilir ki, Türk motifi, İslam kaynaklarında olduğu gibi değil, olması gerektiğini düşündükleri şekilde resmedilmişti. Başka bir deyişle, birtakım amaçlara hizmet etmesi beklentisiyle oluşturulan Türk imgesi Türkleri değil, oluşturanların Türklere karşı almış oldukları pozisyonu yansıtmaktadır.

2. TÜRK İMGESİNİN İSLAMİYET ÖNCESİ DEVİRLERE İNEN KÖKLERİ

Çalışma her ne kadar İslam dünyasının Türk algısı konusunda sınırlandırılmış gibi gözükse de İslam âleminde Türk algısının kökleri henüz İslamiyet'in zuhur etmediği zamanlara kadar temas eder. 420 yılına ait bir metin sayesinde Perslerin Seyhun nehrinin kuzeyi ve doğusundaki halklar için Türk adını kullandığı bilinmektedir. Bu bilgi Türklerin Persler tarafından en geç 420 yılında tanındığını söylemeyi mümkün kılar.¹⁰⁹ Arapçada da Türkler için daima “Türk” kelimesinin kullanılması dikkat edilmesi gereken bir başka unsurdur.

¹⁰⁷ Cahiz, **age**, s.85.

¹⁰⁸ Şeşen, **agm**, s.30.

¹⁰⁹ Ahmet Taşağıl, **age**, s.44.

Başka milletler onlar için Hun, Saka gibi isimler kullanırken Araplar yaklaşık 540 yılı civarında bu kelimeyi kullanmaya başlamıştır. Buna dayanarak en azından VI. Asırda Türklerin İslam halkları tarafından tanındığı söylenebilir.¹¹⁰

Tufandan sonra Nuh peygamber tarafından yeryüzünün üç oğlu arasında paylaştırılması hadisesi İslam kaynaklarınca sıkça işlenmiş bir temadır.¹¹¹ Buna benzer şekilde İran'ın milli destanı olarak kabul gören Şahname'de Şah Feridun'un¹¹² da yine yeryüzünü üç oğlu arasında paylaşması efsanesinde de Türklere temas ediliyor olması onların İslam dünyası halklarıyla tanışıklığının sanılandan çok daha eski zamanlara dayandığını gösterir.¹¹³ İbn Hurdazbih ve Mesudi dünyanın taksimatıyla alakalı olarak aşağıdaki dizeleri nakletmişlerdir.

Romanımızda mülkümüze yemin ettik...
Kasap tezgâhının et parçası üzerine...
Şam, Rum bölgesi ile güneşin battığı yerleri
Barışın gölgesi kıldık...
Lituc ile Çin toprakları Türklerin oldu.
Onların etrafını amcaoğulları çevreledi...
İran'ı zorbalıkla Farslar mülk edindi
Böylelikle dünya nimeti dağıtıldı.¹¹⁴

Mesudi'de küçük değişikliklere uğramakla beraber nakledilmiş olan söz konusu dizeler dünyanın paylaştırılmasıyla alakalı rivayetlerde bahsedilen coğrafi kısımlar ve pay edilen milletler arasındaki orantıyı doğrular niteliktedir.

¹¹⁰ İbn Fazlan, **age**, s.190.

¹¹¹ Mücmel el-Tevarih'ten rivayet edilen bir habere göre: Tufandan sonra Nuh peygamber yeryüzünü çocukları arasında paylaştırınca; Arabistan'ı, Irak'ı ve Yemen'i Sâm'a; Mısır, Yunanistan, Kıbt, Nabat, berber ülkeleri, Hindistan ve Zingibar'ı Hâm'a verdiği gibi Ceyhun tarafının tamamını da Yafes'e verdi. Bu toprakların insanları soylarını bunlardan aldılar.

¹¹² Feridun: İran'ın en büyük mitolojik kahramanlarından biri ve Pişdâdi hanedanının altıncı hükümdarıdır. Feridun, Cemşid'den sonra İran tahtına geçmiş ve beş yüz yıl saltanat sürmüştür. Şahname'de Cemşid'in soyundan Âtbîn'in oğlu olarak geçer. Avesta, Şahnâme ve İran dinsel metinleriyle, İslam sonrası Farsça ve Arapça kaynaklarda geçen en eski mitolojik çehrelerdendir. Pehlevicede Fretôn, Fritôn, Farsçada Âfrîdûn, Efrîdûn, Ferîdûn ve Ferîdûn-i Ferruh (kutlu Ferîdûn) adlarıyla bilinir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fars mitolojisi Sözlüğü, Nimet Yıldırım).

¹¹³ Feridun'un Yeryüzünü Oğulları Arasında Paylaştırması: Ferîdûn, yeryüzünü oğulları arasında paylaştırarak, Bütün Rûm ve Batı ülkesini Selm'e verdi ve bir ordu toplayarak batıya gitmesini buyurdu ve böylece Selm, Batı padişahı adını aldı. Sonra Turan ülkesini Tur'a vererek onu Çin'in ve Türklerin padişahı yaptı. İrec'e gelince ona İran'ı ve İran'la beraber mızraklı yiğitlerin yetiştiği çölü, padişahlığın taç ve tahtını verdi. Çünkü Fildişi tahta, taca, kılıca ve saltanat mührüne onu layık gördü. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Şahnâme).

¹¹⁴ İbn Hurdazbih, **age**, s.30; Mesudi, **age**, 196.

Yâkût'un halife Ebû Ca'fer el-Mansur'a dayanarak verdiği bir nakle göre, İslamiyet'ten önce Hazarların zaman zaman Bâb el-Ebvab'ı aşarak Hemedan ve Musul'a kadar gelmeleri nedeniyle Türkler bu coğrafya için yabancı unsurlar olarak görülemezdi. Öyle ki, Sasani hükümdarı Anûşirevan'ın 531-579 yılları arasında Bâb el-Ebvab Seddini Hazarların bu akınlarını önlemek için inşa ettirmiş olabileceği düşünülüyor. Sasaniler için bu denli tanıdık olan Türklerin, İslam dünyasının ilk temsilcisi kabul edilebilecek olan Araplarla kurduğu ilişkiler ise Arapların İran'ı işgal etmesine kadar Sasaniler vasıtasıyla yürütülüyordu. Sasani ordusunda Bizans ordusu içinde olduğu gibi Türkler de Araplar da görev alıyordu.¹¹⁵ Kubad zamanında da (488-541) eskiden olduğu gibi Türkler İran'ın iç işlerine müdahale ediyorlardı. Taberi'nin anlatımına göre, Kubad, Mazdek'e uyduktan sonra halk bir araya gelip onu hükümdarlıktan azletmiş, onun yerine kardeşi Camâsib'i tahta oturtmuşlardı. Zor olmasına rağmen hayatını kurtarmayı başarabilen Kubad, Türk hakanından askeri destek alarak hükümdarlık tahtını yeniden ele geçirebilmişti.¹¹⁶ Taberi'nin bahsettiği bu Türk hakanının, olayın gerçekleştiği zaman göz önüne alındığında Akhun hükümdarı olma ihtimali ağır basmaktadır.¹¹⁷ Kubad'ın oğlu olan Anûşirvan'dan sonra onun oğlu IV. Hürmüz İran hükümdarı oldu. Fiziksel olarak Türklere benzediği için ona Türkoğlu deniliyordu.¹¹⁸ IV. Hürmüz'e Türkoğlu denilmesinin başka ve belki de daha kuvvetli bir sebebi de şüphesiz annesinin Türk olmasından ileri gelmektedir. Hürmüz'ün annesi olan Fakum/Fakim/Kakum adındaki bu kadın için Mesudi, Bâbu'l Ebvâb boyundaki bir Hazar hükümdarının kızıdır der.¹¹⁹ Fakat, İstemi yabgunun Anûşirvan ile anlaşarak, evlilik yoluyla ittifak kurabilmek için kızını verdiği bilinmektedir. Dolayısıyla Mesudi'nin Fakim'in Hazar hükümdarının kızı olması konusunda verdiği bilgi gerçeği yansıtmamaktadır.¹²⁰ Türkler, Sasaniler ile bu tarz ilişkiler kurarken Arap Lahmiler¹²¹ de onların idaresi altındaydı bu itibarla Türklerin Araplarla da tanışmış hatta bazı ilişkiler bile kurmuş olabileceği düşünülebilir.¹²²

¹¹⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.188.

¹¹⁶ Taberi, **age**, C:2, s.498.

¹¹⁷ Ramazan Şeşen, **age**, s.189.

¹¹⁸ Şeşen, **agm**, s.12.

¹¹⁹ Mes'ûdî, **age**, s.241.

¹²⁰ Ahmet Taşağıl, **Gök-Türkler**, C:1, TTK Yayınları, 2.Baskı, Ankara 2003, s.32.

¹²¹ 3-7. yüzyıllar arasında Irak'ta hüküm süren Hristiyan Arap hanedanı.

¹²² Şeşen, **agm**, s.11.

588 yılında Herat'ta Türklere karşı başarı elde eden¹²³ Rey merzübanı¹²⁴ Behrâm Çübin, IV. Hürmüz'ün oğlu Hüsrev Perhiz'e karşı isyan etti. İki taraf Nehrevan nehri kıyısında karşı karşıya geldi. Hüsrev Perhiz, silah arkadaşlarının kendisine yüz çevirip Behrâm Çübin'in tarafına geçtiklerini fark edince Şebdaz adlı atıyla birkaç gün boyunca yürüdü sonunda atı yıkılıp kaldı. Bu durum üzerine Hassan b. Hanzala b. Hayye et-Tai adamlarının ihanetine uğrayan ve ölümün eşiğinde duran Hüsrev Perhiz'e "Ey Padişah! sizin hayatınız insanlar için benim hayatımdan daha değerlidir." Diyerek atını vermiş, böylelikle de Hüsrev Perhiz'in hayatını kurtarabilmişti.¹²⁵ Hüsrev Perhiz' in hayatını kurtaran Hassan b. Hanzala b. Hayye et-Tai bu hususta, "Türkler ve Eftalitlerin besili (işaretli) atlarının görüldüğü sırada Zabib'in sırtını ona bıraktım. Kısra'ya istediğini verdim. Onu yaya ve atlar tarafından çiğnenir vaziyette bırakamazdım." Şeklinde bir beyit de söylemişti.¹²⁶ Beyitten de anlaşılacağı üzere bu hâkimiyet mücadelesi zamanında Behrâm Çübin'in yanında Türklerde yer almıştır ve sonuca tesir etmişlerdir.

Geçmiş, tarih yazma bilincinin henüz yerleşmediği zamanlara uzanan milletlerin tarihini yazmanın zorluğundan ve söz konusu milletin tarihinin yazımında kullanılacak kaynakların arasında sözlü kültür ürünlerinin tuttuğu yere daha önce temas edilmişti. Cahiliye dönemi Arap şiirine yansıyan Türk izleri bu konu için iyi bir örnek olabilir. Avs. B. Hacar, "Onların kınalı bıyıklı (düşman, yani Türkler) ve ellerinde sopalar olduğunu görünce devemi sularından çevirdim." Miladi 620 yıllarında böyle diyerek Türklere karşı beslenen korkuyu dizelerine taşımıştır. Halaf al-Ahmar'a ait olan, "Çocuklarımı onlara rehin bıraktığım zaman kınalı bıyıklılara (yani Türklere) vermişim zannedirim." Şeklindeki mısrası aynı doğrultuda işlev görür. Söz konusu beyitler çalışma kapsamında değerlendirilecek olursa, öncelikle Arapların, Türkler hakkında bir kanaatlerinin olduğunun söylenmesine imkân sunar. Dahası onların Türklere karşı bir korku besledikleri

¹²³ Herat'ta gerçekleşen savaş hakkında ayrıntılı bilgi almak için; L. N. Gumilev'in Selenge yayınlarından çıkan Eski Türkler adlı eserinin 158 – 172 sayfalarına bakılabilir.

¹²⁴ Merzüban: Vali, komutan gibi idari bir unvan.

¹²⁵ Mes'ûdî, **age**, s. 243 – 44.

¹²⁶ Şeşen, **agm**, s.12.

de söylenebilir.¹²⁷ Ayrıca 589 yılları için Türk, Ceyhun'un öte tarafından harekete geçince, bu taraftakinin yapması gereken en doğru şey kaçmak olurdu.¹²⁸

Bunların yanı sıra Araplar arasında kullanılan bazı deyimler vardır ki Türklere temas ederler. Bu söz varlığın ürünleri önemlidir. Çünkü dile yerleşmiş deyimlerin, atasözlerinin, bir ideolojinin etkisiyle sistematik bir şekilde yerleştirilmesinden daha ziyade çeşitli yaşamışlıklar sonucunda kendiliğinden oluştuğu fikri daha mantıklıdır. Örneğin: Arapların, mühim bir iş başardığını göstermek isteyen kişiyi kınamak maksadıyla kullandığı, "Sanki hakanın başını getirdi." Şeklindeki darb-ı mesele bakılacak olursa; Bilindiği üzere "hakan" Türklerde hükümdarların kullandığı bir unvandır. Ve Araplar için hakanın başının kesilmesi mühim bir iştir. Sadece bu darb-ı mesele bakarak bile hem Türklere karşı büyük bir düşmanlık beslendiği fikrine hem de onları gözlerinde büyüttüklerine dair yorumlar yapılabilir.¹²⁹

Türklerin bu coğrafyada oynadığı mühim rolü belirtmesi açısından verilmesi zaruri olan bir başka örnekte Rum suresine de yansıyan Bizans ve Sasaniler arasındaki savaşlarda Türklerin tesiridir. 615 senesinde İranlılar, Bizans'ı yenip Kadıköy'e kadar ilerlemişlerdi. Ehli kitap Bizans'ın mecusi İran'a yenilmesi, Mekke müşriklerini sevindirmişti. Ve Müslümanlara "Eğer Allah, sizin dediğiniz gibi yegâne galip olsaydı, ehli kitap olan Bizans'ı galip getirirdi." Gibi sözler söylemişlerdi. Bunun üzerine Kur'an-ı Kerim gelecekte zuhur edecek bir olayı haber verdi ve 3 ile 9 yıl arasında Bizans'ın Sasanilere üstün geleceğinin müjdelendiği Rum suresi ortaya çıkmış oldu.¹³⁰ Kur'an-ı Kerim'e yansiyacak kadar önemli görülen bu olayda Türklerin tuttuğu yere gelinecek olursa Bizans, Sasaniler karşısında düştükleri müşkül durumdan Göktürklerin desteğini alarak çıkabilmişlerdi. Aslında Sasanilere karşı yapılan bu ittifak akıllara Taberî tarihi, Firdevsi'nin Şahnamesi ve onların muadili birkaç esere yansıyan Feridun'un yeryüzünü oğulları arasında paylaşırması efsanesini getirmektedir. Bilineceği üzere haklarına razı gelmeyen Rum ve batı ülkesinin hükümdarı Selm; Turan ülkesi hükümdarı Tûr ile ittifak yapıp babası tarafından İran topraklarına hükümdar kılınan İrec'i mağlup edip,

¹²⁷ Şeşen, agm, s.13

¹²⁸ L.N. Gumilev, **Eski Türkler**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.163.

¹²⁹ Şeşen, agm, s.29.

¹³⁰ Kur'an-ı Kerim Açıklamalı Meali, s.394.

öldürmüşlerdi.¹³¹ Türkler, Sasanilerin gücünün kırılmasına destek sağlayarak belki de daha sonra İslamiyet'in Arap yarımadasının dışına çıkabilmesinde de çok önemli bir rol oynamıştı.¹³²

İslamiyet'i kabul ettikten sonra yüzlerce yıl, İslamiyet'in savunulmasında, yayılmasında ve temsil edilmesinde önemli rol üstlenen Türklerin, İslam halklarıyla henüz İslamiyet'in zuhur etmediği dönemlere inen ilişkilerine temas edildi. Bu dönem için bir genelleme yapılacak olursa; Türkler, söz konusu coğrafyada bilinenden daha eski zamanlardan beri etkin bir rol oynuyordu ve İslam dünyasınca oldukça iyi tanınan Türklere karşı dikkate değer bir korku besleniyordu.

2.1. Müslümanlaşmamış Türklerden İslam Aynasına Yansıyanlar

Türkler iklimlerin doğu bölgelerinde güneyden kuzeye kadarki saha boyunca otururlar. Kalabalık, cesaret, kahramanlık, yırtıcılık gibi özelliklerle diğer milletlerden ayrılırlar. Yüzleri geniş, burunları yassı, bilekleri kalın ve ahlakları azdır. Öfkeli, zalim, ceberut ve et yiyici tabiatlıdırlar. Etin yerine başka bir şey istemezler. Etin pişirilmiş olup olmamasına da bakmazlar. Yırtıcı hayvanlar gibi gasp yoluyla elde edilen şeyleri ararlar. Yağma yaparak, geyik ve kuş avlayarak geçinirler. Yürümekten bıktıklarını sandığın zaman, yeni yürümeye başlamış gibi at koşturduklarını, dağların başlarına tımandıklarını görürsün. Onların büyük himmetlerini (gayretlerini) görmek yeter. Onlardan biri köle oldukları zaman efendisinin askerlerine kumandan olmakla yetinmez. Efendisinin elinden hükümdarlığı alıp yerine geçmek ister.

Ebû Yahyâ Cemâlüddin Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvîni¹³³

İslamiyet'in gelmesi Bedevi Arap dünyasında köklü değişiklikler yapmıştır. Bu değişikliklere bağlı olarak coğrafya literatüründe de göze çarpan bir canlanma olmuştur. İslamiyet'in ortaya çıktığı coğrafya göz önünde tutulduğunda söylenebilir ki, büyük çöllerin varlığı insanlara yaşamlarını devam ettirebilmeleri için fazla bir seçenek sunmuyordu, bu sebeple geçimlerini devam ettirebilmeleri için ticarete yönelmeleri tabii bir hal almıştı. Tacirlerin seyahatlerini en az zayıyla tamamlayabilmeleri için de seyahatleri esnasında uğramaları gereken kuyuların, kaynakların, vahaların, otlakların yerlerini bilmelerini zaruri kılıyordu. Dolayısıyla temel coğrafya öğelerine karşı bir

¹³¹ Taberi, **age**, C:1, s.150; Firdevsi, **age**, s.115-123.

¹³² Şeşen, **agm**, s.12.

¹³³ Ramazan Şeşen, **age**, s.147.

bilme ihtiyacı duyuyorlardı. İslamiyet'in zuhur etmesiyle beraber bu bilme ihtiyacını, ticari seyahatlerin yanında, din, idare, çevre, askeri seferler gibi faktörler güçlü bir şekilde tetiklemiştir. Çevreyi tanıma arzusu katlanmış, daha geniş coğrafyalardan bilgiler verilmeye başlanmıştır. Durum böyleyken Türklere temas eden bilgilerin de artmasını beklemek hayalperestlik olmayacaktır.¹³⁴

2.2. Türklerin Soyu ve Türk Adının Menşei

Afrasiyab dedi ki:

İran şu iki sebeple benimdir; İran'ın benim olmasının ilk sebebi, Feridun'un oğlu Tūr'un soyundan gelmemdir. İkincisiyse kılıç kullanmasını iyi bilen şu kollarım sayesinde İran'ı Araplardan boşaltmamdır. Ben elimdeki kılıçla dağların tepelerini bile ele geçirir ve kara bulutların içindeki kartalları avlarım.

Şahnâme

Türkler gibi kökleri tarih yazımı anlayışının oluşmasından önceki zamanlara inen milletlerin menşelerinin üzerinde bir bilinmezlik hâkimiyet sürmektedir. Bu sebepten ötürü haklarında verilecek en eski bilgiler, daha çok efsanevi bilgilerden oluşur. Tıpkı, Mücmel el-Tevarih'te olduğu gibi. Efsane o dur ki, Nuh peygamberin adları Ham, Sam, Yâfes olan üç oğlu vardı. Büyük tufan olup da bittikten sonra yeryüzünde insan nüfusu yeniden oluşsun diye Nuh peygamber yeryüzünü oğulları arasında paylaşırma yoluna gitti. Arabistan, Irak ve Yemen'i Sâ'm'a; Mısır, Yunanistan, Kıbt, Nabat, Berber ülkeleri, Hindistan ve Zingibar'ı Hâm'a; Ceyhun tarafının tamamını Yafes'e verdi ve her birini ülkelerine gönderdi. Bu toprakların insanları soylarını bunlardan aldılar. Murûc Ez-zeheb adlı eserinde Mesudi'nin verdiği bilgiler, bu konu hakkında Mücmel el-Tevarih'te verilen bilgilerle paralellik gösterir.¹³⁵

Hız. Nuh'un yeryüzünü üç oğlu arasında paylaşırmasına benzer bir olayı Firdevsi, Şahnamesinde anlatır. Ancak bu defa yeryüzünü oğulları arasında paylaşır kişi Hız. Nuh değil, İran'ın mitolojik hükümdarı hatta Şahname'de gösterilen haliyle dünyanın mutlak

¹³⁴ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.25.

¹³⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.30; Mesudi, **age**, s.44.

hâkimi olan Feridun'dur. Söze konu edilen esere göre Feridun'un Selm, Tûr ve İrec adlarında üç oğlu vardı. Feridun, yıldızlar ilminden sırları aldıktan sonra yeryüzünü bu üç oğlu arasında paylaştırmaya karar vermişti. Rum ve Batı ülkesini Selm'e verdi. Sonra Tûr'a, Tûran ülkesini verdi ve onu Türklerle Çin'in hükümdarı yaptı. İran merkez olmak üzere geri kalan toprakları ise üçüncü oğlu İrec'e vermişti. Taberi meşhur tarih kitabını yazarken, dünyanın taksim edilmesi olayına da yer vermiş, bu taksimi yapan kişi olarak da tıpkı Firdevsi gibi Feridun'u göstermiştir.¹³⁶

Bu iki taksimde de dikkat çeken nokta, Hz. Nuh'un Yafes'e verdiği topraklar ile Feridun'un Tûr'a verdiği toprakların sınırları arasındaki benzerliktir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Hz. Nuh, Ceyhun tarafının tamamını Yafes'e vermişti. Şahname'de bahsedilen sınırlara gelecek olursak taksimat esnasında Tûran ülkesi denilen yerin tam olarak neresi olduğu daha sonra yaşanan olaylar vesilesiyle veriliyor. Tur ve Selm'in iş birliği yaparak İrec'i öldürmesinden sonra İran ile Turan ülkeleri arasında bitmek bilmeyen savaşlar başlamıştır. İran'da Zev, Turan'da ise Afrasiyab'ın hüküm sürdüğü zamanlara denk gelen ve uzun süren savaşlara olumsuz hava koşulları da eklenince karşılıklı olarak iki tarafın orduları da perişan bir hale gelmişti. Şartlar her iki tarafı barış yapmaya çağırmıştı ve bu barış kararı neticesinde Ceyhun nehri sınır kabul edilecekti.¹³⁷

Taberi, sınırları belirleme olayını şöyle anlatır; Türkistan hükümdarı Afrasiyab, büyük bir hakandı. Doğu yönünde Türkler ve Tatarların çoğu ona bağlıydı. O ordusuyla beraber Ceyhun nehrinin sularını geçip, Menûçehr'in hükümdarlığı altındaki İran'a savaş açmıştı. Afrasiyab'ın kazandığı zaferlerden sonra Menûçehr çareyi kaçarak Taberistan'ın Amel şehrine sığınmakta bulmuştu. Amel şehri, etrafı oldukça korunaklı ve oldukça zengin bir şehirdi. Öyle ki, on yıl süren muhasaradan sonra bile Afrasiyab şehre girememişti. Afrasiyab, daha fazla beklemekten fayda gelmeyeceğini idrak edince Menûçehr'e adam yollayıp barış yaptılar. Sınır çizilmesiyle alakalı olarak anlatılan hikâyeye göre Menûçehr'in ordusundan biri bir ok atacaktı, okun düştüğü yerin doğusu Afrasiyab'ın, Batısıysa Menûçehr'in olacaktı. Orduda Erş adında birinin attığı bu ok bir akbabaya saplanarak Ceyhun nehrinin kıyısına kadar ulaştı. Böylece Ceyhun nehri iki ülke arasında

¹³⁶ Taberi, **age**, C:1, s.150; Firdevsi, **age**, s.115.

¹³⁷ Firdevsi, **age**, s.256.

sınır kabul edildi. Sınırların bu şekilde çizilmesi Afrasyab'ın zararına olmuş olsa da öncesinde ant içtiği için bir şey diyemedi.¹³⁸

Görüldüğü üzere, Feridun'u merkezine alarak anlatılan olay örgüsünde de Hz. Nuh'un konu edildiği olayda da aynı kişi olabileceğini varsaydığımız, Yâfes ve Tûr'a verilen sınırlar benzer yerlerdir. Mesudi, bazıları Türkleri Feridun'un soyuna bağladığını fakat bu fikri taşıyanlar yanıldığını belirtiyor. Ona göre, Feridun oğlu Tûr'un Türkler arasında torunları olmasına rağmen Türkler, Feridun'un soyundan gelmemiştir.¹³⁹ Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerîm'in Sâffât Suresi'nden elde edilen bilgilere bakılarak Hz. Nuh'u merkezine alan rivayetin delillerinin daha sağlam olduğu söylenebilir.

Söz konusu sureye bakıldığında;

75. Ant olsun, Nuh bize yalvarıp yakardı. Biz de duayı ne güzel kabul ederiz! 76. Kendisini ve ailesini büyük felâketten kurtardık. 77. Biz yalnız Nuh'un soyunu kalıcı kıldık. 78. Sonradan gelenler içinde ona iyi bir nam bıraktık. 79. Bütün âlemlerde Nuh'a selam olsun! 80. İşte biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. 81. Zira o, bizim inanmış kullarımızdandı. 82. Nihayet ötekileri (inanmayanları) suda boğduk. 83.Şüphesiz İbrahim de onun milletindendi.¹⁴⁰

Sâffât Sûresi'nin özellikle, 77. Ayetine yani, “Biz yalnız Nuh'un soyunu kalıcı kıldık.” İfadesine bakarak insanların soylarının Hz. Nuh'un üç oğlundan geldiği rivayetini destekledi söylenebilir.

Anlatılanlarda adı geçen Yâfes 'in Hz. Nuh'un üç oğlundan biri olmasıyla beraber Türklerin de atası olduğu düşünülmektedir. Ebu'l Gazi Bahadır Han, “Türklerin Şeceresi” adlı eserinde yaygın şekilde bilinen tufan olayını anlattıktan sonra birçok kaynağın müşterek olarak gösterdiği gibi Türklerin atası olarak o da Yâfes'i göstermiştir. O Yâfes ki kendisine babası tarafından gösterilen rotayı takip etmiş, İtil ve Yayık suyunun yakasını yurt edinmiş ve orada ölmüştü. Ölmeden önce yedi oğlundan biri olan Türk'ü yerine varis bırakıp diğer oğullarına da onun sözünden çıkmayın diye vasiyet etmişti. Türk, Yâfes oğlu

¹³⁸ Taberi, **age**, C:1, s. 26-28.

¹³⁹ Mesudi, **age**, s.296.

¹⁴⁰ Kur'an-ı Kerîm Açıklamalı meali, s.439.

olarak anılırdı. Çok edepli ve akıllı biri olan Türk, çok yerler gezdikten sonra Isık göl denilen muhiti yurt edinmişti.¹⁴¹

Mücmel el-Tevarih'te benzer şeyler anlatılır ve Yâfes 'in oğullarının adlarının, birincisinin adının Çin, ikincisinin adının Türk, üçüncüsünün Hazar, dördüncüsünün adının Saklâb (Slav), beşincisinin adının Rus, altıncısının adının Misek (Ye'cûc ve Me'cûc'ün onun neslinden geldiği söylenir.) Bulgarların ve Burdasların babası olan yedincisinin adının ise Kemârî olduğu nakledilir. Yine aynı eserde Yâfes 'in oğullarından en akıllılarının Türk ve Hazar olduğu diğerlerinin kendilerinden hayır gelmeyecek kişiler olduğu söylenir.¹⁴²

İbn el-Fakih, Kitâb el-Büldân, adlı eserinde Türklerin menşeyini Ye'cûc ve Me'cûc'e bağlıyor. Ve söz konusu eserde verdiği bilgiler arasında "Türk" adının Zülkarneyn seddini yaparken dışarıda kalması nedeniyle, seddi terk eden boy anlamıyla terk fiilinden türeyip Türk olduğunu ileri sürmüştür.¹⁴³ Hüseyin Namık Orkun da "Türk" adı konusunda yaptığı çalışmasında bu konuya da temas etmiştir.¹⁴⁴

Cahiz de Türklerin isimlendirilmesiyle alakalı olarak, İskender her tarafı savaşarak fethettikten sonra bile, onlara taarruz etmeye cesaret edemediğini, "onları bırakın" dediğini ve bunun üzerine onlara "Türk" adının verildiğini ileri sürer.¹⁴⁵

Kaşgarlı Mahmud'un naklettiğine göreyse," Türk" adı doğrudan Tanrı tarafından verilmiştir. Türk maddesinde, Allah'ın selamı üstüne olsun, Nuh'un oğlunun adı, Allah, Nuh'un oğlu Türk'ün evlatlarına seslenirken de bu adı kullanıldığını söyler. Ayrıca Kaşgarlı Mahmud, "Türk, Allah'ın verdiği addır" dedikten sonra, bir hadise göre Allahü Teâlâ "Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim. Onları doğuya yerleştirdim. Bir halka kızarsam, Türkleri o halk üzerine musallat kılarım." Dendiğini ileri sürer ve Hadis-i şerife kaynak da gösterir. Kaşgarlı Mahmud "Tanrı, Türklere isim vermeyi kendi üzerine almıştır. Ve onları arzın en yüce ve havadar yerine yerleştirmiştir. Onlara kendi ordum demiştir." diyor. Ona göre, güzellik, zariflik, incelik, terbiye, büyüklere karşı saygı,

¹⁴¹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, **age**, s.50-51.

¹⁴² Ramazan Şeşen, **age**, s.30.

¹⁴³ **Age**, s.194.

¹⁴⁴ Hüseyin Namık Orkun, **Türk Sözü'nün Ashı**, TDK Yayınları, Ankara 2011, s.24-25

¹⁴⁵ Cahiz, **age**, s. 85.

sadakat, tevazu, haysiyet ve cesaret gibi her biri sayısız methi mazur gösterecek meziyetleriyle Türkler bütün mahlukattan daha üstündür.¹⁴⁶ Bahsedilen hadis-i şerifin doğruluğunu destekler nitelikte 16. yüzyıl Avrupası'nda Türklerin, Hristiyan âleminin işlediği günahları cezalandırmak amacıyla Tanrı tarafından gönderilmiş bir musibet olduğu görüşü yaygındı.¹⁴⁷

2.3. Türklerin Fiziki Tasviri

Türkler geniş bir coğrafyaya yayıldıkları için birbirine uzak olan Türk toplulukları arasında tabii sebeplerden ötürü fiziksel açıdan farklılıklar oluşmuş olmasına rağmen öne çıkan bir Türk tasviri de mevcuttur. Öncelikle Türklerin bir hadis vesilesi ile, geniş yüzlü, küçük gözlü ve yüzleri deriden kalkan gibi bir kavim olarak resmedildiği bilinir.¹⁴⁸

İbn Rusteh'in, görüşlerine göre; Güneşin medarından uzak olduklarından dolayı Türklerin ülkeleri çok kar alırdı. Dolayısıyla çok da soğuk ve nemli olurdu. Ülkelerinin bu özelliği neticesinde onların şuurlarının düzgün, renkleri kırmızı ve beyaz olup tabiatlarında bürudet hâkimdi ayrıca vücutları gevşek etli ve kalın olurdu. Hadiste bahsedilen, “geniş yüzlü ve yüzleri deriden kalkan gibi” şeklindeki tasvir bu sebeplerle bağlantılı olmalıdır.¹⁴⁹ Mesudi ise Türklerin birbirlerine benzediğini ve bu benzerliğin soğuk ve nemli iklim sebebiyle oluştuğunu ileri sürer. Aynı sebepten dolayı güneş Türklerin vücutlarındaki nemi kurutamadığı için vücutlarının yağlı olduğunu söyler. Bu sebepler Türklerin kadınları içinde bağlayıcı olduğundan onların da bedenleri kilolu olurdu. Bu durumlar da Türklerin az çocuk sahibi olmalarına yol açardı. Türklerin yüzlerinin kırmızı oluşu da yine soğuk bir etkisiydi.¹⁵⁰ Türk tasviri konusunda sıkça rastlanan bir başka özellik ise Türklerin, kınalı bıyıklı olmayla özdeşleştirilmiş oluşudur.¹⁵¹

¹⁴⁶ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.606.

¹⁴⁷ Jezernik, **agm**, s.16; Pulino Toledo, “Türkler ve Hristiyanlar Arasında Adli Komedi Türk İmgesinin Biçimlenmesi”, Haz: Özlem Kumrular, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.269.

¹⁴⁸ Şeşen, **agm**, s.23.

¹⁴⁹ Yusuf Ziya Yörük, **age**, s.165.

¹⁵⁰ Mesudi, **age**, s.304.

¹⁵¹ Cahiz, **age**, s.86.

İbn Fazlan'a göre, tüm Türkler sakallarını yolup bıyıklarını bırakırlar, çenesinin altındaki tüyleri bırakan yaşlı adamların ise uzaktan bakıldığında keçiye benzetilebileceğini söylüyor.¹⁵² Mücmel el-Tevarih'te Türklerin vücutlarında az kılın bulunduğu söylenir ve bunun sebebi, Yafes'in çocukken yakalandığı şiddetli hastalıktan kurtulması için uygulanan tedavide ilaç olarak kurt sütüyle beraber kullanılan karınca yumurtasına bağlanır. Buna delil olarak da nerede karınca varsa orada ot bitmez deniliyor. Aynı kaynak vücudu kılsız olan kişilerin kızdıklarında kolay sakinleşemeyeceğini de vurgular.¹⁵³

Türlere mensup olmasına rağmen genellemelere uymayan Türk grupları da vardır. Örnek vermek gerekirse Kara Hazarlar ve Beyaz Hazarlar olmak üzere iki gruba ayrılan Hazarların tamamı siyah saçlıdır. Bu iki grubun ikisi de Türklere benzememekle beraber Kara Hazarlar, esmer olup Hintlilere benzerken Beyaz Hazarlar ise açık benizli, güzel yüzlüdür.¹⁵⁴ Kaynaklar, Burdaslardan, güzel yüzlü, beyaz tenli ve yakışıklı kişiler olarak bahseder.¹⁵⁵ Burdaslara benzer şekilde Macarlarında güzel görünüşlü ve heybetli kişiler oldukları vurgulanırken.¹⁵⁶ Kırgızların ise vahşi hayvan tabiatlı, pürüzlü yüzlü, seyrek saçlı insanlar olduğu söylenir.¹⁵⁷ Mesudi, Türklerin en çekik gözlü, en küçük gözlü olanlarının Oğuzlar olduğunu söylüyor.¹⁵⁸ İbn Fazlan, Peçenekler hakkında çok esmerdirler hepsinin de sakalları traşlıdır bilgisini sunarken, aynı Türk grubunu, Ebu Dülef ve Kazvini'nin kayıtları sakallı ve bıyıklı olarak naklediyor.¹⁵⁹ Cahiz'in Horasanlılar bahsinde Eftalit Türkleri, iri cüsseli, uzun ve gür saçlı, sakallı, büyük kafalı, geniş omuzlu, kalın alınlı, kalın boyunlu, uzun kollu, kalın kemikli, gürbüz, kemikleri mükemmel, sağlık durumlarının sağlam ve bedenleri silah taşımaya en müsait olan kimseler olarak betimlenirler.¹⁶⁰

Türklerin yaratılışları gereği diğer gruptan insanlara olan fiziksel üstünlüklerinden bahsettikten sonra onların avcılık etmek, gaza yapmak, kahramanlarla çarpışmak,

¹⁵² İbn Fazlan, **age**, s. 41.

¹⁵³ Ramazan Şeşen, **age**, s.34.

¹⁵⁴ İbn Havkal, **age**, s.303; İstahrî, **age**, s.200.

¹⁵⁵ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.174.

¹⁵⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s.69.

¹⁵⁷ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.51.

¹⁵⁸ Mesudi, **age**, s. 80.

¹⁵⁹ İbn Fazlan, **age**, s.45; Ebu Dülef, **age**, s.88.

¹⁶⁰ Cahiz, **age**, s.48.

ganimetler elde etmek, çeşitli memleketler tanımak gibi kendilerine uygun alanlarda iyice gelişip mükemmel olduklarından bahseden Cahiz, ayrıca Türklerin sanatları, ticaretleri, zevkleri, övündükleri ve gece gündüz aralarında konuştukları yegane şeyin harp sanatı olduğunu söyler.¹⁶¹

Arapların İran'ı işgalinden sonra Arapları İran'da bozguna uğratıp temizleyen Afrasiyab, İran'dan çıkmamıştı. Şahname'de bu olaya karşı serzeniş içeren “Turanlılar, İran'ı kaplayınca dünya İranlıların başına zindan kesildi, İran keskin pençeli ejderhaların yatağı oldu.” Bu ifadelerde Türklerin keskin pençeli ejderhalar olarak tasvir edilişi oldukça dikkate değerdir.¹⁶²

Türklerin vücutlarının şekillenmesinde yaşadıkları coğrafyanın etkisi diğer milletlerle kıyaslanamayacak şekildedir. Bu nedenle onların nereli olduklarını anlamak için kimseye sormaya ihtiyaç duyulmaz. Vatanları onların şaşırtıcı ölçüde birbirlerine benzemelerine de sebep olmuştur. Onların fiziksel olarak etkilenişleri, ruhsal olarak da etkilenmelerine sebep olmuş dolayısıyla da Türklerde vatana karşı bağlılık güçlenmiştir.¹⁶³

2.4. Genel Hatlarıyla Türk Boyları

Kaşgarlı Mahmud, “boy” kelimesinin; aşiret, cemaat, kavim gibi anlamlarının olduğunu söyler. Boylar onların kurucu atalarının adlarıyla anılır ve insanların mensubu oldukları boylar onların üst kimliği olarak düşünülürdü.¹⁶⁴ Türk boylarının yaşam alanları genellikle ırmak kenarları bazen de dağların arasındaki vadiler olabiliyordu. Otlak bulmak amacıyla yapılan yaz ve kış göçlerine rağmen her boyun yaşam alanı beliydi. Yaygın bir şekilde iddia edilen aksine Türkler sürekli göçer bir halde yaşamazlardı ve dışarıdan gelecek, düşman, hastalık, kıtlık gibi sebepler olmadıkça yaşam alanlarını terk etmezlerdi.¹⁶⁵ Onlar arasında tarımın çok eski zamanlara dayandığını gösteren deliller vardır. M.Ö. 1.yüzyıla ait

¹⁶¹ Cahiz, **age**, s.82.

¹⁶² Firdevsi, **age**, s.328.

¹⁶³ Cahiz, **age**, s.77.

¹⁶⁴ Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lugati't- Türk**, Çev: Serap Tuba Yurtsever, Seçkin Erdi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.198

¹⁶⁵ Ahmet Taşağıl, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, TTK Yayınları, Ankara 2004, s.1

olduğu düşünölen sulama kanalı bu yönde yeterli ölçüde fikir vermektedir. Altay ve Selenga bölgelerinde Hunlar çağında tarım kültürü vardı. Gök Türklere ait kurganlardan tarım aletleri çıkması tarımın onlar arasında da var olduğunu gösterir.¹⁶⁶ Genel olarak Türk boyları, doğanın onlara sunduğu imkanlara bağılı bir şekilde yaşamalarından ötürü hayatlarında önemli olarak sayılabilecek her şey üzerinde tabiat güçlerinin olumlu ya da olumsuz bir tesiri olmuştur. Bu tabiat güçleri onlara diğör milletlerden hatta bazen birbirlerinden bile ayırıcı özellikler sunmuştur. Mübarek şah el-Mervezi pek çok cinslere, kabilelere, oymaklara ayrılan büyük bir millet olan Türklerin şehirlerde, köylerde, bozkırda ve çöllerde yaşayan insanlardan oluştuğunu söyler. Aynı müellif konar-göçer bir yaşam tarzı belirleyen Türk topluluklarını bu şekilde hayat sürmelerine sürü sahibi olmalarının sebep olduğunu savunur. Yine aynı sebepler onların kaç kabileye ayrıldığını bilmeyi zorlaştıran bir unsur olarak ortaya çıkıyor.¹⁶⁷ Bütün kollarıyla birlikte Türk boylarını saymanın mümkün olmadığını savunan Kaşgarlı Mahmud, kayda değör gördüğü büyük Türk boylarını Bizans sınırında meskun Peçeneklerden, Çin sınırındaki Uygurlara kadar coğrafi sınırlarını göz önünde tutarak listelemiştir.¹⁶⁸ Zeki Velidi Togan, İbn el-Fakih'ten elde ettiğı bilgiler ışığında Türk zümresinin hakim cemaatlerinin Dokuz Oğuzlar, Karluklar, Oğuzlar ve Kimaklar olması hakkındaki bilgiler sunar. İbn el-Fakih'in çağında herhangi bir şekilde Dokuz Oğuzlar veya Karlukların hakimiyeti olmadığından hareketle, Togan, İbn el-Fakih'in verdiğı bilgilerin, söz konusu boyların baskın olduğı 750-840 yıllarına anlatan bir eserden alıntı olabileceğini savunur. Dahası bu eserin de İbn Hurdazbih'e ait 840 senesi civarında yazılmış olan "El-Mesalik vel-Memalik" olduğunu ileri sürer.¹⁶⁹

2.4.1. Oğuzlar

Kaşgarlı Mahmud'un tanımıyla Oğuzlar: "Her biri hayvanlarına vurdukları ayırt edici bir damgaya sahip olan yirmi iki koldan oluşan bir Türk kavmidir. Bu yirmi iki kavim temel

¹⁶⁶ Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası**, TKAE Yayınları, Ankara 1997, s.51.

¹⁶⁷ Mervezi, **age**, s.99.

¹⁶⁸ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.22.

¹⁶⁹ Zeki Velidi Togan, "İbn el-Fakih'in Türklere Ait Haberleri," **Belleten**, C:12, Ankara 1948, s.12

alt kavimlerdir. Bunların herkesçe bilinmesi gerekir. Bu alt kavimlerin adları, eski zamanlarda onları var eden kurucu atalarının adlarından alınmıştır.”¹⁷⁰ Kaşgarlı’nın 22 alt boydan oluşuyor dediği Oğuzların aslında 24 boydan oluşan ve konar-göçer hayat süren büyük bir boy olduğu bilinmektedir. Oğuz-Han’ın altı oğlu ve herbirinden dörder tane olmak üzere toplamda yirmi dört torunu vardı. İşte bu torunlarının her biri bir Oğuz boyunun atasıdır.¹⁷¹ Faruk Sümer, Oğuz adının Macar bilgin J. Nemeth’in yaptığı tahlilde olduğu gibi ok + uz şeklinde oluşmuş bir kelimeden ileri geldiğini savunur. Söz konusu analizde “ok” boy anlamına gelir. “z” ise çoğul ekidir. Dolayısıyla da “Oğuz” kelimesi “boyalar” anlamına geliyor olmalıdır.¹⁷²

Hudûdü’l-Âlem’de Oğuzların sınırına dair, Doğuda Guz çölü ve Mâverâünnehir şehirlerine, güneyi aynı çölün bazı kısımlarına ve Hazar denizine, batısı ve kuzeyi Etil nehrine uzandığı gibi bilgiler vardır.¹⁷³ Mesudi’nin bahsettiği üzere kıl çadırlarda oturan ve konup göçen insanlardan müteşekkil olan Oğuzlar çok güç şartlar altında yaşar sık sık yer değiştirirlerdi.¹⁷⁴ Hudûdü’l-Âlem’de onların hargahlarının¹⁷⁵ olduğu fakat şehirlerinin bulunmadığı söylenir.¹⁷⁶ Fakat, Bahaeddin Ögel, 8. asrın sonu ve 9. asırda kalabalık Oğuz nüfuslarını kaldırabilecek, Yengi-kent, Süt kent, Kara-tav gibi şehirlerin ve köylerin varlığından bahseder.¹⁷⁷

İslam kaynaklarında Oğuzları en fazla kapsayan ifadeler onların, savaşçı, hasetçi, dinsiz göçebe bir topluluk olmasına dairdir. İbn Fazlan’ın “Güç şartlar altında yaşayan, herhangi bir dine inanmayan, yollarını kaybetmiş eşekler gibi oradan oraya savrulan bir topluluktur.” Şeklindeki ifadesinde bunun görülmesi mümkündür.¹⁷⁸ Bu konu dahilinde Mesudi onları Türklerin en çekik gözlü, en küçük gözlü ve en cengâver olanları olarak

¹⁷⁰ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.355.

¹⁷¹ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Genişletilmiş 2. Baskı, Kömen Yayınları Ankara 1979, s.273.

¹⁷² Faruk Sümer, **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları (DTCF), 2. Baskı, Ankara 1972, s.1-37.

¹⁷³ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s. 55.

¹⁷⁴ Mesudi, **age**, s. 80.

¹⁷⁵ Hargah: Büyük çadır.

¹⁷⁶ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s.55.

¹⁷⁷ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, 5.Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003, s.335.

¹⁷⁸ İbn Fazlan, **age**, s.42.

naklede¹⁷⁹ Türklerin en savaşçıları olan Oğuzlar çok cesurdular ve İslam ülkelerine akınlar yapıp yolları üzerindeki her yeri yağmalarlardı. Aralarında çok sayıda tüccar bulunmasına rağmen temel geçim kaynakları ticaretten daha ziyade at, inek, koyun gibi hayvanları beslemek ve dar bir alanda yapabildikleri avcılık olarak işaret edilmişti.¹⁸⁰ Oğuzların inançları hakkında İbn Fazlan, dinsizdirler diyor fakat aynı zamanda olumsuz bir durumla karşılaşan bir kişinin başını semaya kaldırarak yakardığından da bahsediyor. Hal böyleyken Oğuzlar için dinsizdir demek pek mümkün görünmemektedir. Çünkü mevcut durum Oğuzların Gök Tanrı inancına mensup olduğunu işaret etmektedir. İbn Fazlan'ın onlar için dinsizdirler demesi Gök Tanrı inancını bir din olarak görmemesinden ileri gelebilir.¹⁸¹ Oğuzların inançlarıyla alakalı Hudûdü'l-Âlem'de, onların eşyalara veya olağanüstü şeylere sahip olan insanların saygı gördüklerinden bahsedilir. Aynı eserde tabiplerin de büyük saygı gördükleri ve onların yaşamları ve malları üzerinde etkili olduklarına da temas edilir.¹⁸² Bu durum, Kaşgarlı Mahmud'un bahsettiği "Tengriken" kavramını akla getirmektedir. Kaşgarlı, onu bilge bir adam olarak açıklar.¹⁸³

İbn Fazlan'ın Oğuzlar hakkında verdiği bilgilerden ölüm hakkında olanları en fazla dikkat çekenlerindendir. Oğuzlardan bir adam öldüğü zaman onun için ev gibi bir çukur kazarlardı. Ölüye hırkasını giydirip, kemerini takarlardı. Gideceği yerde de savaşacağına inandıkları için yayını kuşandırıp mezara koyarlardı. Eline içinde nebiz (Şarap) olan ağaçtan bir kadeh verip içinde nebiz olan ağaçtan bir kabı da ölünün yanına koyarlardı. Ardından kullandığı bütün eşyalarını öbür dünyada da kullanabilsin diye getirip yanına koyarlardı. Türkler arasında yaygın olan öteki dünya görüşü bu dünyaya benzerdi. Bu yüzden burada eşyalara duyulan ihtiyaç muhtemelen öteki dünyada da duyulacaktı. Mezara eşyaları ve ölüyü yerleştirdikten sonra odanın tavanını örtüp mezarın üzerine çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlardı.¹⁸⁴ Türkistan kültürüyle uğraşanların bu tip mezarlara genellikle verdikleri ad kurgandır. Kök itibarıyla Türkçe olan "kurgan" sözcüğü "korumak" fiiliyle bağlantılıdır.¹⁸⁵ Mezar yapıldıktan sonra ölen kişi eğer sağlığında insan

¹⁷⁹ Mesudi, *age*, s. 80.

¹⁸⁰ Hudûdü'l-Âlem, *age*, s.55.

¹⁸¹ İbn Fazlan, *age*, s.34.

¹⁸² Hudûdü'l-Âlem, *age*, s.55.

¹⁸³ Kaşgarlı Mahmud, *age*, s.551-552.

¹⁸⁴ İbn Fazlan, *age*, s.40.

¹⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C:1, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s.10.

öldürmüş, yiğit bir kişiye, ağaçtan öldürdüğü adam sayısı kadar suret yontup mezarının başında dikerlerdi. Onların ölünün hizmetçileri olacağını ve cennette ona hizmet edeceğine inanırlardı. Bu Türklerde bilindik bir uygulamadır. Ölünün defnedilmesi bittikten sonra hayvanlarının yanına gidip miktarına göre birden yüze veya iki yüze kadarını kurban olarak öldürürlerdi. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yiyip kalan kısımlarını sııklar üzerine koyarak mezarının başına asarlardı. Bunların cennete giderken bineceği hayvanlar olacağını düşünüyorlardı. Eğer hayvanların kurban edilmesi geciktirilirse büyüklerinden bir yaşlı Ölüyü kastederek; ‘Falanı rüyamda gördüm.’ Bana, ‘işte görüyorsun! Arkadaşlarım beni geçtiler. Yalınayak yürümekten, onları takip etmekten ayaklarım çatladı. Onlara yetişemiyorum. Tek başıma kaldım dedi’ diyerek onları hayvanlarını öldürmeye teşvik ederdi. Hayvanların öldürülmesi üzerinden bir-iki gün geçtikten sonra yaşlı adam gelir. ‘Falanı rüyamda gördüm. Bana, ‘aileme, arkadaşlarıma söyle. Beni geçenlere yetiştim. Yorgunluğum geçti dedi’ derdi.¹⁸⁶

Oğuzlar, Hudûdü’l-Âlem’de mağrur yüzlü, huysuz, kötü niyetli ve hasetçi insanlar olarak tasvir edilir. Aslında Oğuzlar hakkındaki bu görüşler İslam kaynaklarında oldukça yaygındır.¹⁸⁷ Bu hususa Mücmel el-Tevârih’de de değinilmiş, “Oğuz b. Misek b. Yâfes hilece ve kurnaz bir kişiydi.” Dedikten sonra, yağmur yağdıran taşın kimde kalacağı konusunda geçtiği rivayet edilen olay paylaşılmıştır.¹⁸⁸ Yine aynı kaynak Oğuzların kökeni hakkında, “Oğuz, Nuh peygamberin oğlu Yafes’in torunuydu, babası Misek pek

¹⁸⁶ İbn Fazlan, **age**, s.40.

¹⁸⁷ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s.55; Ramazan Şeşen, **age**, s. 115.

¹⁸⁸ Yada Taşı’nın kimde kalacağına dair: Nuh peygamberin yeryüzünü oğulları arasında taksim ederken Ceyhun tarafını Yafes’e vermişti. Yâfes, babasının yanından ayrılırken “Ey Allah’ın peygamberi bana verdiğin memleketin suyu az, kendisi haraptır. Bana bir dua öğret ki yağmura muhtaç olunca, Allah’a o dua ile yalvarayım, Allah bize cevap versin.” dedi. Nuh peygamber dua etti ve Allah ona bir dua ilham etti. O da bu duayı oğluna öğretti. Yâfes bu duayı bir taş kazıdı ve nazarlık gibi boynuna asıp gitti. Ne zaman bir ihtiyaç için Allah’ı bu dua ile anarsa kar veya yağmur yağar; tekrar anınca dururdu. Yâfes Ceyhun nehrinde ölünce, bu taşı Oğuz aldı. Kardeşler toplandılar, herkes taşın kendisinde olmasını istedi. Sonunda kura çekmeye karar verdiler. Oğuz hileci ve kurnaz bir kişiydi. “Yarın kura çekelim” dedi. O gece bahsedilen taş gibi bir taş yaptı. Kimse bilmeden yeni taşın üzerine esas taşın üzerindeki yazıyı kazıdı. Sonra kura çektiler taş Türk’e çıktı. Oğuz ona “Ey amca sen bu taş benden daha layıksın” dedi. Kur’an’ın üzerinden 120 yıl geçmişti. Türk’ün ülkesinde yağmur yağdırması gerekiyordu, taşı çıkardı dua etti ama hiç yağmur yağmadı. Oğuz’un hile yaptığını anladı ve ona bir mektup yazarak serzenişte bulundu. Oğuz ise ona “yalan söylüyorsun, siz Allah’ı incittiniz, duanızı kabul etmedi” dedi. Bir süre bu tartışma sürdü, ondan sonra Oğuz’un yağmura ihtiyacı oldu ve Yafes’ten kalan taşı çıkardı ve yağmur yağdırdı. Bunun haberini alan Türk harbe hazırlandı, bunların aralarında düşmanlık meydana geldi ve uzun savaşlar oldu. (Mücmel el-tavârih).

yaşamamıştı.” Bu bilgileri verir. Misek, Türk’ün kardeşi olarak nakledilmiş, görünüşe göre Türk, Oğuz’un amcasıdır.¹⁸⁹

Özetlemek gerekirse; Türklerin en önemli boylarından biri olan Oğuzlar hakkında İslam kaynaklarında genellikle olumsuz bir imge oluşturulmuş, onlar inançları yaygın Türk inancıyla paralellik göstermesine rağmen dinsiz, şehirleri olmasına rağmen sürekli göç eden bir topluluk olarak gösterilmiştir.

2.4.2. Dokuz Oğuzlar

Türkler pek çok cinslere, kabilelere, oymaklara ayrılan büyük bir millettir. Oğuzlar ise Türklerin büyük kabilelerinden biridir. Oğuzların bir kısmına Dokuz Oğuzlar denir.¹⁹⁰ Doğuda Çin, güneyde Tibet ve Karluk ülkesinin bazı kısımları, batıda Kırgızların bazı kısımları, kuzeyde yine Kırgız ülkesiyle çevrilen bir coğrafyada varlıklarını sürdüren Dokuz Oğuzların ülkesi Türk ülkelerinin en büyüğü ve en kalabalık olanıydı. Yaz-kış otlaklar ve güzel iklimler için gezip duran Dokuz Oğuzlar, bol miktarda silaha sahip savaşkan bir millettir. Bu boy için Hudûdü’l-Âlem’de zenginleri Türkler olmak üzere Türkler ve Tatarlardan müteşekkil bir boy olduğu söylenir.¹⁹¹

Dokuz Oğuzların içinde Tatarların olması durumunu başka bir kaynakta göremedik fakat Kaşgarlı Mahmud “tat” maddesini açıklarken bahsettiği Uygur kâfirleri tabiri Hudûdü’l-Âlem’de Dokuz Oğuzlara mensup olduğu söylenen Tatarlar için kullanılmış olabileceğine kanaat getirilebilir. Aynı madde altında verilen bir atasözü şöyledir: “Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas,” bu atasözü, bir başlığın başsız kalmayacağı gibi, bir Türk’ünde düşmansız kalamayacağına dikkat çeker. Başka bir atasözüyse; “Tatıg közre, tikenig tüpre,” günümüz Türkçesiyle “Diken kökünden kesilmeli Uygur gözünden vurulmalı”

¹⁸⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s.30-32.

¹⁹⁰ Mervezi, **age**, s.99.

¹⁹¹ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s.48.

demektir. Bu atasözlerinden çıkarılabileceği üzere Uygurlar için düşmanca bir yaklaşım söz konusudur.¹⁹²

Yine aynı eserde Uygur maddesi açıklanırken ise kaynağı efsanevi metinlere dayanmasına rağmen daha farklı ve oldukça önem arz eden bilgiler sunulur:

Zülkarneyn Uygur ülkesi yakınına geldiği zaman Türk hakani onun üzerine dört bin adam yollamış. Başlıklarındaki kanatlar şahin kanadı gibiymiş ve hem önleri hem de arkaları dönükken aynı biçimde ok atabilirlermiş. Zülkarneyn bu adamlar karşısında hayrete düşmüş ve ‘bunlar kendi kendilerini idare ederler’ anlamına gelecek biçimde (Farsça) inân hûd hûrende demiş. Bunlar başkalarının yemeklerine ihtiyaç duymaz, zira av onlardan asla kaçamaz ve istedikleri zaman onu yerler.¹⁹³

Mesudi, Dokuz Oğuzların hükümdarının genellikle İygurhan olarak anıldığını söyler ve onu “Yırtıcıların ve atların hükümdarı” olarak tanımlar. Gerekçe olaraksa, Dünyada onun adamlarından daha zorlusunun olmadığını, kan dökmek için onlar kadar başka hiçbir kavimin istekli olmadığını ileri sürer. Ayrıca Türklerin bağımsız birçok hükümdarının olmasına rağmen Dokuz Oğuz hükümdarı ile boy ölçüşebilecek başka bir hükümdarının olmadığını savunur.¹⁹⁴ Temim İbn Bahr da Türklerin en güçlü boyunun Dokuz Oğuzlar olduğunu söyler.¹⁹⁵

Dokuz Oğuz hükümdarının dört yüz cariyesi, bin muhafızı vardı. Bu muhafızlar günde üç öğün hükümdarla birlikte yemek yerler, yemekten sonra üçer içki içerlerdi.¹⁹⁶ Halk hükümdarı senede ancak bir gün görebilirdi. Hükümdarın sokağa çıkacağı zamanlarda sokaklar ve yollar süpürülürdü. Hükümdar dışarı çıktığı zaman veziri atının dizginini tutardı. Halk iki sıra halinde toplanır onu gördüğü zaman hep birden secdeye kapanırdı. Hükümdarın kuşandığı özel bir kemeri vardı. Bunların elbiseleri Çin ipeğinden olup Çinlilerin elbisesine benzerdi.¹⁹⁷ Temim İbn Bahr, hükümdarın yaşadığı kasabaya

¹⁹² Kaşgarlı Mahmud, **age**, s. 540.

¹⁹³ **Age**, s.629.

¹⁹⁴ Mesudi, **age**, s.128-129.

¹⁹⁵ Caner Sağır, **agt**, s.7.

¹⁹⁶ Mervezi, **age**, s.100.

¹⁹⁷ Ramazan Şeşen, **age**, s. 91.

varmasına 5 fersah (yaklaşık 30 km) kala kalede düz bir tepe üzerinde bulunan, içerisinde yüz adam barındırabilecek kapasitede altından yapılmış bir çadırın varlığından bahseder.¹⁹⁸

Dokuz Oğuzların, mal varlıkları, koyun, inek ve atlardı onlar kesilmiş ve kesilmemiş hayvan eti yerlerdi.¹⁹⁹ Ata çok değer verir, oldukça iyi atlar yetiştirirlerdi. İbadetlerini yapmak için güneşin battığı tarafa doğru yönelirlerdi. Gökkuşağı görüldüğü zaman onlar şenlik yaparlardı.²⁰⁰ Dokuz Oğuz hükümdarının yaşadığı şehir Türklerden oluşurdu. İçlerinde Mecûsiler bulunmakta ve bunlar ateşe tapmaktaydılar. Ayrıca bunların içinde hiçbir dine inanmayan insanlar bulunurdu ki, İbn Hurdazbih onlar için zındık terimini kullanır.²⁰¹ Atamelik Cüveyni, Uygurlar arasında büyücülüğün yaygın olduğunu bu sayede şamanların şeytanla işbirliği yaparak gelecekte olacak şeyler hakkında bilgi sahibi olabildiğini bir dine mensup olmanın bu duruma zarar vereceğinden dolayı da hiçbir dine inanmadıklarını ifade eder.²⁰² Yeryüzündeki dağların en yükseği Dokuz Oğuz ülkesindeydi. Onlar o dağda adaklar adar, kurbanlar keserler ve dualar ederlerdi. Yaktıkları ateşlerin küllerinin ve kesilen hayvanların kemiklerinin ertesi seneye kadar hiç zarar görmeden kaldığına dikkat çekilir.²⁰³

Ayrıca Mesudi, Dokuz Oğuzların, Mani dinine mensup olduklarını söyler. Ve onların Türkler arasında bu dine mensup yegâne kabile olduklarına vurgu yapar.²⁰⁴ Onların bu dini kabul edişleri Türk tarihi açısından büyük bir öneme haizdir. Çünkü Türkler kavim olarak Gök Tanrı inancından başka bir inanca mensup olmaya başlamışlardı. Üstelik bu inanç onların eski inançlarına tamamen zıttı. Örneğin, eski inançlarında adam öldürmek onlara öbür dünyada fayda sağlayacakken, Mani dininde hayvan öldürmek dahi kabul göremezdi. Temel besin maddelerinin başında et gelen bir kavim için bu durum ciddi bir sıkıntı teşkil ederdi. Öyle ki, halkın serzenişi, “Evvel et yiyen kavim artık pirinç yiyecek.” Şeklinde abidelere de yansımıştır.²⁰⁵ Fakat koyun ve at sürülerine sahip bir kavimin et yemekten ne

¹⁹⁸ Caner Sağır, **agt**, s.7.

¹⁹⁹ Mervezi, **age**, s.100.

²⁰⁰ Ebu Dülef, **age**, s.92.

²⁰¹ İbn Hurdazbih, **age**, s. 39.

²⁰² Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.104.

²⁰³ Ramazan Şeşen, **age**, s. 91.

²⁰⁴ Mesudi, **age**, s.96.

²⁰⁵ V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi**, Çev: Hüseyin Dağ, Divan Yayınları, Ankara 2015, s. 60.

derece uzak durabildiği tartışılabilir bir konudur. Çin’den Uygur ülkesine gelen bir elçi zenginlerin at, fakirlerin ise koyun eti yediklerine dair bilgiler sunar. Görünüşe göre onlar Mani ve Buda dinlerini kabul etmiş olmalarına rağmen söz konusu dinlere uymaktan daha ziyade dinleri kendilerine uydurmuşlardı.²⁰⁶

2.4.3. Hazarlar

Hazarlar hem yaşayış biçimleri hem de inanç çeşitliliğiyle tarihte ayrı bir yer tutarlar. Kökenleri hakkındaki rivayete göre tıpkı Türkler gibi Nuh peygamberin oğlu Yafes’e dayanırlar.²⁰⁷ Arap coğrafyacılar İstahri’ye göre Türkler arasında da olan benzer inanç uygulamalarına rağmen Hazarlar, Türk değildir.²⁰⁸ Emîn el-Râzî’ye göreyse Hazar ülkesi, Türk ülkelerinden biridir. Burada oturanlar son derece sevimli ve güzel kimselerdi. Dinleri ise, gündüze, geceye, rüzgâra, toprağa, göğe ve diğer her şeye bir kutsiyet yüklemekten ibaretti. Fakat Gök Tanrı hâkim gücü.²⁰⁹

Tamamı siyah saçlı olan Hazarlar, Kara Hazarlar ve Beyaz Hazarlar olmak üzere iki gruba ayrıldılar ve iki grup da Türklere benzemezlerdi. Kara Hazarlar Hintliler gibi esmerdiler. Beyaz Hazarlar ise açık benizli, güzel yüzlüydüler ve Hazar’dan köle olarak satılanlar Beyaz Hazarlardandı. Kaynaklar, Hazarlardan köle olarak satılan bir grubun olmasını bunların putperest oluşlarına bağlıyor. “Onlardan Musevi olanlar tıpkı Müslüman ve Hristiyanlar gibi birinin başka birine köle olmasını haram kabul ederler” diye ekliyor.²¹⁰

Musevi merkezlerinden uzak olan Hazarlar arasında Museviliğin yayılması istisnai bir durum olması sebebiyle tarih için dikkate değer bir olaydır. Hazarlar, 8. Asrın ilk yarısında bir yandan Arap halifeliği diğer yandan Bizans için aranan bir müttefikti. Her ikisi de onları kendi yanlarına çekmek için uğraşıyorlardı. Fakat Hazarlar bağımsız bir pozisyon

²⁰⁶ Bahaeddin Ögel, 1992, s.88.

²⁰⁷ Ramazan Şeşen, *age*, s.30.

²⁰⁸ Yehoshua Frenkel, *The Turkic peoples in Medieval Arabic Writings*, Routledge, New York 2015, s.3.

²⁰⁹ İbn Fazlan, *age*, s.82.

²¹⁰ İbn Havkal, *age*, s.303; İstahrî, *age*, s.200.

alma düşüncesiyle Museviliği seçtiler. Böylece Hazarlar kendi çıkarları için onları yanların çekmeye çalışanlara bir mesaj vermiş oldular.²¹¹

İbn Rusteh'ten nakledilen bilgilere göre Hazarların büyük reisleri Musevi dininde olduğu gibi melik ve kumandanları ile devlet büyükleri içerisinde onun arzusuna iştirak edenler de Musevi dinindeydiler. Hazarlar arasındaki diğer kimseler Türklerin dinine benzer bir dindeydiler.²¹² Hazar hükümdarının Museviliği kabul edişinden sonra Rum diyarından ve İslam ülkelerinden Hazar ülkesine Yahudi göçleri oldu. Çünkü o zamanlarda (943-944) Rum imparatoru Armenos (Romanos) Yahudileri, Hristiyanlığa geçmeye zorluyordu. İslam ülkelerinden göçlere ise İran'da zuhur eden Mazdek İsyanı ve bu isyanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonraki süreç sebep olmuştur.²¹³ Bu Yahudi gruplarının Hazar ülkesinde buluşmalarından sonra aralarındaki husumeti unutmaları fazla uzun sürmemişti²¹⁴ Musevilerin sayısı Müslümanlar, Hristiyanlar ve Hazarların eski dinlerine mensup (kaynaklar putperest diyor) kişilerle kıyasladığında Hazar nüfusunun sayıca en az kısmını temsil ederdi. Buna rağmen Hazar hükümdarları Musevilerden çıkardı.²¹⁵ Hakanlık meşhur bir ailedeydi ve başkasına geçmezdi. Bir kişiye hakan olma sırası gelmişse kişinin zenginlik derecesine bakılmazdı. Bir rivayete göre Hazar çarşılarından birinde ekmek satan bir genç görmüş ve hükümdar ölünce yerine geçmeye en layık kişinin bu genç olacağını düşünmüşler fakat genç Müslüman olduğu için hakan olma şansı yokmuş.²¹⁶

Hazarlarda hükümdarları ölünce yeni bir hükümdar tayin edilmesi gerektiğinde aday olacak kişi hakana getirilirdi. Hakan ona vaaz ve nasihatlerde bulunurdu. Görevlerini ve haklarını söylerdi. Görevinde kusur işler veya yanlış işler yaparsa ne gibi cezalara maruz kalacağını hatırlatırdı. Bazen bu işlerin kendisine ağır geleceğini düşünen adaylar hükümdar olmayı istemezlerdi. Hükümdar olmaya aday olan şahıs her kim ise onu Hazar

²¹¹ M.İ. Artamonov, **Hazar Tarihi**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 3. Baskı İstanbul 2003, s.345.

²¹² Yusuf Ziya Yörük, **age**, s.172.

²¹³ İran'da Mazdek isyanı başladığında Yahudilerin bir bölümü isyanı destekliyor, diğer bölümüyse Mazdekilerden nefret ediyorlardı. İsyan başarıya ulaştığında Mazdekilerden nefret ettikleri söylenen Ortodoks Talmutçu Yahudiler Bizans'a sığınmışlardı. 529 yılında isyan kanlı bir şekilde bastırılınca isyanı destekleyen Kabalist Yahudilerin İran'da yaşamaları imkansız hale gelmişti. Bunun sonucunda Kabalist Yahudiler de Bizans'a göç ettiler. Daha sonra Anûşirevan, Mazdekiler ve onlarla iş birliği yapan Yahudileri katliama tabi tutunca İran'daki Talmutçu Yahudilerde ülkeyi terk ederek Hazar ülkesine gittiler. (bkz. Murûc Ez-zeheb, s.136-137.)

²¹⁴ Mesudi, **age**, s.136-7

²¹⁵ İstahrî, **age**, s.198.

²¹⁶ İbn Havkal, **age**, s.304.

hakanına getirirlerdi. Hazar hakanı onun boğazını boğulma aşamasına gelene kadar ipek bir ipele sıkardı. Boğulmak üzereyken ona “Hükümdarlığının süresinin ne kadar olmasını istersin.” diye sorardı. O da aklına gelen bir şey söylerdi. Eğer hükümdar söylediği zaman içerisinde ölürse, eceliyle ölür ama eğer söylediği zamanı aşarsa öldürülürdü.²¹⁷ İbn Havkal’ın bu şekilde naklettiği rivayeti İstahrî, Hazar hükümdarı için değil de Hazar hakanını belirlemek için yapıldığını söyler.²¹⁸ Ancak İbn Fazlan ’da geçen bir kayda göre “Hakanların hükümdarlık süresi en fazla kırk yıldır. Hükümdarlığı bu müddeti bir gün dahi aşarsa tebaası ve maiyeti ‘bu bunadı ve beyni sulandı.’ Diyerek, hakanı öldürürlerdi.²¹⁹ Hazarlarda hakanın görev süresini aşmaması için bu tarz bir geleneğin olması, ipekle boğularak görev süresinin belirlenmesi geleneğinin Hazar hakanı için değil, İbn Havkal’inde değindiği üzere Hazar hükümdarı için yapılmış olabileceğini gösteriyor olmalı.

İbn Fazlan, Hazar hakanının ölüm merasimiyle alakalı olarak Türklerde nadiren görülen suya gömülme ya da mezarı su altında bırakacak şekilde toprağa gömülme tarzı defin modelinin uygulandığı konusunda bilgiler paylaşır. Bu konu aşağıda Türklerde ölüm kısmında detaylandırıldı.²²⁰ Hazar hakanının ölüm merasimiyle ilgili İstahrî ve İbn Havkal’ın verdiği bilgiler benzerlik gösterirken İbn Fazlan’a dayanan bilgilerden bu kadar farklı oluşu önce adı geçen iki müellifin çağdaş olmasına bağlanabileceği gibi bu iki müellifin birbirlerinden etkilenmiş olma olasılıkları da oldukça yüksektir.

Ölen kişi hükümdar değilse durum farklı olurdu. Bir erkek öldüğü zaman ölüsünü yaktıkları gibi karısı hayattaysa onu da kocasıyla birlikte yakarlardı. Ölen kadınsa kocasını onunla birlikte yakmazlardı. Kadınlar, kocasıyla beraber yakıldıklarında cennete gireceklerine inandıkları için yakılmaya gönüllü olurlardı.²²¹

²¹⁷ İbn Havkal, **age**, s.303.

²¹⁸ İstahrî’nin bu konudaki rivayeti şöyledir; En büyüklerine Hazar hakanı denir. Hakan, Hazar hükümdarından daha güçlüdür. Ancak onu yerinden eden de odur. Eğer hakanı yerinden etmek isterlerse, onun yanına gelirler. İpekten bir ip ile boğazını sıkırlar. Nefesi kesilince ne kadar müddet istediğini sorarlar. O da söyler. İsteddiği süre bitmeden ölürse sorun çıkmaz ancak belirttiği süreyi aşacak olursa öldürülür. (bkz, İstahrî, s.209)

²¹⁹ İbn Fazlan, **age**, s.82.

²²⁰ İbn Fazlan, **age**, s.81.

²²¹ Mesudi, **age**, s.137.

Bu Hazar halkından eski inançlara mensup kimselerin sürdürdüğü bir adettir. Mücmel el-Tevarîh’de Hazar’ın ölen oğlunu yakması hikâyesiyle beraber bu âdetin yerleştiği anlatılır.²²² Babası Yâfes ve kardeşi Misek her ikisi de Ceyhun nehrinde boğularak öldüğü için, “Ben çocuğum için Ceyhun ırmağının aksine bir tedbir alayım.” demiş. Suda boğulmaya karşı ateşte yakılma âdetini yerleştirmiş. Hazarların ölülerini yakmasının menşei olarak bu olay gösteriliyor.²²³

Hazar halkı Museviler, Müslümanlar, Hristiyanlar ve eski inançlara mensup (Eski inançlara mensup diye nitelenen kesime İslam kaynakları müşterek olarak putperest diyorlar.) olanlardan oluşurdu. Onlar arasında Museviler, azınlıktaydılar fakat yönetici sınıf ve hükümdar bu kesimden çıkardı. Hükümdar, Musevi olmasına rağmen, ahlaklarına ve uygulamalarına bakıldığında Museviliğe ve diğer semavi dinlere aykırı hareket ederdi. Uyguladıkları hükümler bu bölgeye hastı ve eski inançların izleri silinmemişti.²²⁴ Daha önce de temas edildiği üzere Hazar ülkesi, Rum diyarından ve İran’dan Yahudi göçü almıştı.²²⁵ Egemen sınıf Müslümanlardı. Çünkü melikin ordusu Müslüman kesimden müteşekkildi. Burada onlara Arsiler ya da Larsiler derlerdi. Bunlar eskiden ülkelerinde savaş ve vebanın ortaya çıkmasından ötürü ülkelerini terk edip Hazarya’ya sığınmışlardır. Güçlü kuvvetli ve savaşkandılar. Melikin vezirlerinden birinin onlardan olması gerekirdi. Burada Müslümanlar dinlerini rahatça yaşarlar, ezan okuyup ve cami kurabilirlerdi. Hazarlar, Müslümanlarla savaşacak olursa bunlar bir kenara ayrılıp kendi dindaşlarıyla savaşmazlardı. Fakat başkalarıyla savaşlarda melikle birlikte hareket ederlerdi.²²⁶

Hükümdarın, Musevilerden, Müslümanlardan, Hristiyanlardan ve eski inançlara mensup insanlardan oluşan yedi kişilik bir hâkimler heyeti vardı. Herhangi bir olay olduğunda bu hâkimlere başvurulurdu. Bu hâkimler ya karar almadan önce hükümdara danışırlar ya da

²²² Hazarlarda ölü yakma geleneğinin başlamasıyla alakalı: Hazar’ın bir çocuğu öldü, onun için ne yapacağını bilemedi. Babası Yâfes ve kardeşi Misek her ikisi de Ceyhun nehrinde boğularak öldüğü için, “Ben çocuğum için Ceyhun ırmağının aksine bir tedbir alayım.” dedi. Emretti odun topladılar. Bütün çocuklarını ve diğer insanları çağırdı. Tambur yapmışlardı onu çaldılar, şarkı söylediler ve eğlendiler. Sonra oğlunun cesedini ateşte yaktı ve bu adet böyle kaldı. (bkz. Mücmel el-tevarîh)

²²³ Ramazan Şeşen, *age*, s.31.

²²⁴ İstahrî, *age*, s. 198.

²²⁵ Mesudi, *age*, s. 136.

²²⁶ *Age*, s.138.

aldıkları kararı ona bildirirlerdi.²²⁷ İhtiyacı olanlar hükümdarla doğrudan bağlantı kuramaz ancak bu hâkimler vasıtasıyla sorununun çözülmesini isterlerdi. Mahkeme gününde hâkimler ve hükümdar arasında bir elçi bulunurdu. Bu elçiler mahkemede olanları hükümdara getirir, ihtiyaç sahipleri ve hâkimlerin istekleriyle ilgili olarak hükümdarın kararını hâkimlere bildirirdi. Dava hükümdarın emirlerinin yönünde karara bağlanırdı.²²⁸ Bunlara benzer bilgiler sunan İbn Havkal ayrıca “Bazen hükümler arasında hurafe gibi kararlar da olur.” Diyerek, tacirin ölümünden sonra öz oğluyla evlat edindiği kölesinin düştüğü anlaşmazlık hikâyesini nakleder.²²⁹ Halife Mutazıd’ın anlattığı gibi, onun huzurunda böyle bir karardan bahsedilmiş ve kararı anlatan bu kararı küçümsemiş. Bunun üzerine Mutazıd, “Hz. Peygamber’den ‘Allah bir kişiyi bir kavmin başına idareci tayin ederse, kâfir dahi olsa onu doğrulukla destekler.’ Dediği rivayet olunur.” diyerek de hükümdarın verdiği kararın haklı olabileceğine örnek vermiştir.²³⁰

Ayrıca belirtmek gerekir ki, yukarıda bahsedilen yedi hâkim hükümlerini mensup oldukları inancın akidelerine göre verirlerdi. Yani bu kadıların, ikisi Müslümanlar içindi ve hükümlerini onlara göre verirlerdi. İkisi Museviler içindi ve hükümleri Tevrat’a göreydi. İkisi Hristiyanlar içindi ve hükümleri İncil’e dayanırdı. Bir tanesi eski inançlarını sürdüren kişiler içindi, bu hâkimin hükümleri akla dayanırdı. Bunlar daha önce karşılaşmadıkları

²²⁷ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s. 122.

²²⁸ İstahrî, **age**, s. 198.

²²⁹ Hazarlarda bir adamın bir oğlu vardı. Ticarete başladı ve alış-verişte ustalaştı. Adam oğlunu İç Bulgarlara (Volga Bulgarlarına) ticaret için gönderdi. Ona devamlı ticaret malları gönderiyordu. Sonra adam bir kölesini evlat edindi. Onu da ticarete alıştırdı, o da bu konuda ustalaştı. Sözlerini iyi tuttuğu için ona “evladım” diye hitap etmeye başladı. Adamın oğlu uzun süre gurbette kaldı. Adama evlat edindiği kölesi yardım ederdi. Nihayet adam öldü. Babasının öldüğüne dair haber oğluna verilmedi. Köle gelen malları alıyor, yerine yenilerini göndermiyordu. Sonra oğlu köleye mektup yazıp kendisine mal göndermesini istedi. Yanına gelip elindeki malların muhasebesini yapacağını ve babasının mallarını ondan alacağını söyledi. Babasının oturduğu yere döndü. Miras konusunda köleyle anlaşamadılar. İkisi de babanın mallarının kendi hakkı olduğunu iddia ediyorlardı. Hâkim huzuruna çıktılar. Biri kendi lehine delil getirince diğeri onun delilini çürüten başka bir delil getiriyordu. Birçok şeyde böyle hüküm verilirdi. Aralarındaki anlaşmazlık bir yıl sürdü. Hükümdar hakeme başvurmaya karar verdi. Bütün hâkimleri huzura çağırdı. Oğul ve köle iddialarını tekrarladı. Deliller eşit olduğu için hükümdar hangisinin daha haklı olduğunu göremedi. Hükümdar oğula “babanın mezarını biliyor musun?” dedi. Oğul “Definde hazır bulunamadım” dedi. Hükümdar aynı soruyu köleye sordu. Köleden olumlu cevap alınca onu cesetten bir parça getirmesi için mezara gönderdi. Köle ölünün cesedinden bir kemik alarak geldi. Kemiğin üzerine kölenin kanını akıttılar yapışmadı. Tacirin oğlunun kanını akıttıklarındaysa yapıştı. Böylece hükümdar tacirin gerçek oğlunun lehine karar verdi ve köleyi cezalandırdı. (bkz. İbn Havkal, s.300)

²³⁰ İbn Havkal, **age**, s.300.

mühim bir olayla karşılaşılırsa, Müslüman hâkimlere başvururlardı. Davalarını da Müslüman hâkimlere getirirler ve İslam hukukuna göre verilen kararlara uyarlardı.²³¹

Hazarların ülkesi mamur bir ülkeydi. Oradan çok sayıda büyükbaş hayvan, koyun ve köle getirilirdi.²³² Onlar, dağlardan tilki yakalayıp kürklerini giyinmede ve ticarete kullanırlardı. Evleri çadır, ahşap, keçe ve hargahlardan oluşurdu. Evlerinin çoğunluğu kerpiçtendi. Meliğin sarayı ona özgü bir şekilde tuğladan olurdu.²³³

Hazarların diğer özelliklerinin yanında geri planda kalsa da İslam ordularını en güçlü zamanlarında durdurabilecek kadar güçlü bir orduları da vardı. Doğuya doğru hızla ilerleyen önüne çıkan diğer kavimleri ezip geçen Arap orduları Türklerle karşılaşınca çetin ve kanlı savaşlara girmek durumunda kalmışlardı. Daha önce şiirler ve hadisler vesilesiyle duydukları Türklerin savaşçılığını o zaman yakından görebilmişlerdi.²³⁴ Hazar ordusunda 12.000 kişilik maaşlı askerler vardı, maaşları düzenli değildi ve gelirleri yoktu. Bunlardan biri ölürse yerine yeni biri eklenirdi.²³⁵ Mesudi, bulundukları bölgede Hazar melikinden başka kimsenin paralı askerlerinin olmadığını söyler.²³⁶ Bu hususta Gerdizi'den nakledilen bilgiye göre, Hazar hükümdarının on bin süvarisi vardı, Bunların bir kısmı paralı, bir kısmı ise zenginlerin yardımıyla geçinirlerdi, kendi eşya ve silahlarıyla hükümdarın maiyetine katılırlardı.²³⁷

Hakan bir yere asker gönderirse bu askerler herhangi bir şekilde ve hiçbir sebeple muharebeden kaçamazlardı. Mağlup olurlarsa dönenlerin hepsi öldürülürdü. Onun kuvvetleri ve vekili (Hazar hükümdarından bahsediyor.) mağlup olup geri dönerlerse onları, kadınlarını ve çocuklarını huzuruna getirir. Onların gözleri önünde kadınlarını ve çocuklarını başkalarına hibe ederdi. Aynı şekilde, hayvanlarını, silahlarını ve evlerini de

²³¹ Mesudi, *age*, s.139.

²³² Hudûdü'l-Âlem, *age*, s.122.

²³³ Mukaddesi, *age*, s.365.

²³⁴ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s.38.

²³⁵ İbn Havkal, *age*, s.299; İstahrî, *age*, s.198.

²³⁶ Mesudi, *age*, s.139.

²³⁷ Ramazan Şeşen, *age*, s.83.

başkalarına verirdi. Bazen onları ikişer parçaya bölerek çarımha gererdi. Bazen de boyunlarından ağaca astırırdı. Nadiren affederek onları seyis yapardı.²³⁸

Hazarlarda ordunun komutanı askerlerden hepsine üç zira uzunluğunda sivriltilmiş bir kazık taşımamasını emrederdi. Ordu konakladığı zaman bu kazıkları ordunun etrafına çakıp her kazığa bir siper asarlardı böylece ordunun etrafı duvarla çevrilmiş olurdu.²³⁹

2.4.4. Peçenekler

Kaşgarlı Mahmud Peçeneklerin Oğuzların bir kolu olduğundan söz eder.²⁴⁰ Hazarlar ile Rumlar arasında meskûn bir Türk grubu olduğunu ileri süren İstahri, ayrıca onların öteden beri orada yaşamadıklarına aksine söz konusu bölgeye bir göç neticesiyle vardıklarına ve orayı sonradan ele geçirdiklerine de temas eder.²⁴¹ Göç etmelerinden önce yaşadıkları yer tam olarak bilinmemesine rağmen Batı Gök Türk ülkesinde Isık Göl - Balkaş arasında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Gök Türklerin çözülmesinden sonra kuvvetlenen Karlukların baskısı üzerine Oğuzlar, bu Türk grubunu Güney Sibirya'ya doğru itmişlerdi. Bizans İmparatoru Porphyrogennetos'un kaydettiğine göre; bu esnada Peçeneklerin bir grubu Oğuzların yanında kalmışlardı. Kaşgarlı Mahmud'un Peçenekler için Oğuzların bir koludur demesinin muhtemel sebebi budur.²⁴²

Savaş harici zamanlarda dağınık boylar halinde yaşayan ve bir devlet düzeninden yoksun olan Peçenekler, savaş ve müdafaa zamanlarında bir arada ve ortak hareket etmeyi başarmışlardır. Ayrıca komşularıyla savaş halinde olan Peçenekler savaşlarda Kimaklar ve Oğuzlarla da ortak hareket ederlerdi.²⁴³

Sekiz ana boy ve kırk küçük kabileden oluşan Peçeneklerin ana boylarından her biri bir eyaleti temsil ediyordu ve her biri bir büyük bey tarafından yönetiliyordu. Bu bölünmelerin

²³⁸ İbn Fazlan, **age**, s.83.

²³⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s.83.

²⁴⁰ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.179.

²⁴¹ İstahrî, **age**, s.202.

²⁴² Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev: Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s.210;

İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.179; Taşağıl, **age**, s.287.

²⁴³ Kafesoğlu, **age**, s.181; Minorsky, **age**, s.55.

boylar içindeki birimleri temsil ettiğini de gözönünde bulundurulduğunda Türklerin yakından tanıdığı ikili siyasal örgütlenme sistemine uygun hareket ettiklerini söylenmesi mümkün olacaktır.²⁴⁴

Biraz da hatalı olmakla birlikte Mesudi “Hazar ve El-lan ülkesinden sonra bu ikisi ile batı arasında adları Becna, Bacgırd (Başkurd), Becnak (Peçenek) ve Nukerde olmak üzere aynı atadan türeyen dört Türk kavmi vardır diyor. Hatalı olabileceği konusuna delil ise Becna adında bir Türk kavminin başka hiçbir kaynakta geçmemesi sebebiyle böyle bir kavimin olmayabileceğini ve Mesudi’nin Becna ve Becnak diye ayırdığı iki kavim muhtemelen sadece Peçeneklerin olmasıdır. Ayrıca Bacgırdların, Macarlar olduğu zaten herkesçe biliniyor bunun yanı sıra Nukerde’nin de Macar adının değişik bir şekli olduğunu savunan âlimler vardır. Kısaca, Mesudi’nin bazıları konar-göçer bazılarıysa yerleşiktir, her biri güçlü savaşta da oldukça zorludur dediği dört kavim aslında dört değil, Peçenekler ve Macarlar olmak üzere iki kavim olmalıdırlar ve yine Mesudi, bu noktada savaşta en zorlu olanların Peçenekler olduğu bilgisini de sunar.²⁴⁵ Peçeneklerin savaşçılık özelliklerine Kazvini’de kalabalık, kuvvetli ve cesur bir kavimdir, kimseye haraç vermezler demek suretiyle vurgu yapmıştır. Ayrıca birbirlerini yağmalamaları ve alenen cinsi münasebette bulunmakta bir beis görmemelerinden dolayı Peçeneklerin vahşi bir kavim olduğunu da dile getirmiştir. Peçeneklerin bu özellikleri konusunda Ebû Dülef ‘in kayıtları da Kazvini’yi destekler niteliktedir.²⁴⁶

Peçeneklerin ekonomik durumları hakkında bilgi veren İbn Fazlan onların çok fakir olduğundan bahsederken Gerdizi, onlar için başta koyun olmak üzere çok sayıda hayvanlara sahip, zengin bir topluluk olduğunu dile getirir. Söz konusu müellif, Peçeneklerin hayvan varlığından başka bol miktarda altın ve gümüş kap kaçaklarının olduğuna da dikkat çeker, ayrıca Peçeneklerin bellerine gümüş kemerler bağladığını da kaydetmiştir. Peçenekler hakkında Mervezi ve Ebu Dülef’de ekonomik anlamda bir

²⁴⁴ Peter Golden, Çev: Ayda Arel, “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014 s.345.

²⁴⁵ Mesudi, **age**, s.165-166.

²⁴⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s.149-150; Mervezi, **age**, s.88.

zenginliğe sahiptirler kaydını tutmuşlardır. Bu durumda İbn Fazlan'ın Peçenekler hakkındaki kayıtları aynı konuda bilgi veren diğer üç kaynakla birden çelişmektedir.²⁴⁷

İbn Fazlan'ın diğer kaynaklarla çelişkiye girdiği bir başka noktaysa Peçeneklerin görünüşüyle ilgilidir. İbn Fazlan Peçenekler için çok esmerdirler hepsinin de sakalları tıraşlıdır derken, Kazvini'nin kayıtları Peçenekleri sakallı ve bıyıklı naklediyor üstelik Ebu Dülef'in kayıtları da bu defa Kazvini'yi destekler nitelik taşıyor.²⁴⁸ Mevcut durumda Peçenekler konusunda dört kaynakla birden çelişen İbn Fazlan'ın bu konu hakkındaki kayıtlarının güvenilirliği eleştiriye açıktır.

2.4.5. Başkurtlar

Başkurtlar adı İslam kaynaklarında Bascirt, Bâşgird, Başqird, Bâşgirt, Bacgird şeklinde çeşitlilik gösterir ve Macarlara bir gönderme olduğu bellidir. Bu konuda İstahri, şu önemli bilgiyi sunar: “Bascirt iki çeşittir. Birisi Guzlar'ın (Oğuz) yanında, Bulgarların gerisinde yaşar. Ormanlık alanlarda yaşadıklarından dolayı sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte kimsenin alt edemediği iki bin kadar adam olduğu söylenir. Bu Bascirtler, Bulgarlara tabidirler. Diğer Bascirtler ise Peçenekler ile komşudur.” Bu ikincisinin günümüz Macaristan'ındaki Macarlar olduğu düşünülüyor.²⁴⁹

Başkurtların Türklerin zümresinden olduğu konusu İslam kaynaklarının üzerinde kesiştiği bir konudur.²⁵⁰ Mesudi, “Hazar ve El-lan ülkesinden sonra bu ikisiyle batı arasında aynı atadan türeyen dört Türk kavmi vardır.” Diyor. Daha önce Peçenekler bahsinde Mesudi'nin dört Türk kavmi derken yanlışlığa düştüğüne, söz konusu coğrafyada dört değil Peçenekler ve Başkurtlar olmak üzere iki Türk kavminin yaşadığına temas edilmişti.²⁵¹

²⁴⁷ İbn Fazlan, **age**, s.45; Ebu Dülef, **age**, s.88; Mervezi, **age**, s.106; Ramazan Şeşen, **age**, s.82; Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.176.

²⁴⁸ İbn Fazlan, **age**, s.45; 88; Ramazan Şeşen, **age**, s.149-150.

²⁴⁹ İstahri, **age**, s.201-202; İbn Havkal, **age**, s.304; Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev: Osman Karatay, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.273.

²⁵⁰ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.56; Mervezi, **age**, s.107; Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.176.

²⁵¹ Mesudi, **age**, s.165.

İbn Fazlan, Türklerin en zararlılarının en muhriplerinin ve insan öldürmeye en düşkün olanlarının Başkırtlar olduğunu söylemiş, bu sebeple onlardan çok korktuklarını da dile getirmiştir.²⁵²

Fizyonomik açıdan değerlendirildiğinde Başkırtların güzel yüzlü, heybetli ve gösterişli insanlar olduğu İslam kaynaklarının üzerinde anlaşmaya vardığı bir yargıdır. Başkırtların kuvvetli askeri güçlerinin yanı sıra yaşam alanlarının da uygun vaziyeti onları etraflarındaki kavimlere üstün kılıyordu. Girilen mücadelelerde Ruslara ve Slavlara karşı galip gelmeleri neticesinde onlardan haraç ve vergiler alırlardı. Ayrıca savaş sırasında ele geçirilen esirleri Rum ipeği ve kilimler karşılığında Rumlara verirlerdi. Mervezi, Başkırtların iktisadi durumu hakkında “Başkırtlar, çok ticaret yaptıkları için varlıklı ve mülk sahibi insanlardır.” Diyor.²⁵³ Başkırtlar, çadırlarda oturuyorlar, yağmurun ve otlakların durumuna göre yer değiştiriyorlardı. Tuna ve Etil nehirleri arasında konar-göçer yapıda bir hayat sürüyorlardı.²⁵⁴ Kış geldiği zaman hangi nehrin yakınıdaysalar o nehrin kıyısına gelip kışı geçirmek için yerleşirlerdi. Kış boyu nehirden balık avlayarak beslenirler ve yazın nehir kıyısından tekrar uzaklaşırlardı.²⁵⁵

Başkırtların sosyal yaşamları hakkında Gerdizi, Başkırtlarda kız istemede mihr²⁵⁶ adeti olduğuna dair bilgiler sunar. Mihrin azlığı veya çokluğu kıza göre değişmekle beraber genellikle hayvan cinslerinden olurdu. Mihr götürüldükten sonra kızın babası da damadın babasının evine çeyiz götürürdü. Çeyizin muhteviyatı kızın babasının evinde samurdan, kakumdan, sincaptan, sansardan, tilki derisinden, ipek eşyadan ne varsa onlardan oluşurdu. Kızın babası on elbise kadarlık, kürkü toplar, bir yaygıya sarar ve damadın babasının evine gönderir. Hülasa kızın çeyizi olarak kabul edilebilecek ne varsa kızın evine gönderildikten sonra kız damadın evine giderdi. Aile her zaman Türk toplumunun en temel yapı taşı olarak görülürdü. Sağlam aile sağlam toplum anlamına geldiği için ailenin sağlam olmasını arzu ediyorlardı. Belki bu nedenle ailenin kurulması da her zaman önem arzetti. Farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarında bazı farklılıklar gözlense de temelde benzer uygulamalar sürdürülür. Başkırtlarda görülen mihr getirme, çeyiz götürme gibi

²⁵² İbn Fazlan, **age**, s.46.

²⁵³ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.56; Mervezi, **age**, s.108; Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.176.

²⁵⁴ Mervezi, **age**, s.108.

²⁵⁵ Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.176; Minorsky, **age**, s.56.

²⁵⁶ Mihr: Başlık.

uygulamalarda onlara özgü bir durum değildir. Ayrıca mihr veya çeyiz olarak götürüldüğü söylenen samur, kakum, sincap, sansar, tilki derisi, ipek eşya gibi nesnelerin bahsi geçmesi bu eşyaların toplumda önemli bir yerinin olduğunu işaret eder.²⁵⁷

Başkurtların inanç sistemine gelince biraz da bulunduğu coğrafyanın ettiği etkiyle oldukça renkli bir ilahi düşünce tarzları vardı. Söz konusu coğrafyada çeşitli kavimlerle girdikleri münasebetler sonucunda inanç dünyalarında ortaya çıkan bu çeşitlilik yadırganmamalıdır. Başkurtlar inançlarıyla alakalı olarak Gerdizi, Türklerin Hristiyan olanlarıdır demesinin yanı sıra ateşperesttirler de diyor. Başkurtların Hristiyan olduğu bilgisi Kazvini’de de desteklenir.²⁵⁸ Fakat asıl önemli ve teferruatlı bilgileri İbn Fazlan sunar. Ona göre, aralarından bazılarının; kışın, yazın, yağmurun ve rüzgârın ağaçların, insanların, hayvanların, suyun, gecenin, gündüzün, ölümün ve hayatın, yerin, göğün ayrı ayrı olmak üzere toplamda on iki tane ilahları vardı. Gökte olan ilah ise hepsinin en büyüğüydü fakat o da diğerleriyle anlaşarak hareket ederdi. Bu ilahlardan her biri diğerinin yaptığına razı olurdu aralarında bir anlaşmazlık çıkmazdı. İbn Fazlan, Onların aralarında yılanlara, balıklara ve turna kuşuna tapanların olduğunu da söyler. Bütün bunların yanı sıra İbn Fazlan, Başkurtların bir ağaç parçasını erkeklik uzvu şeklinde yontup üzerlerine astıklarını, bir yolculuğa çıktıklarında veya düşmanla karşılaştıklarında onu öpüp ondan yardım dilediklerini söyler. İbn Fazlan, bu davranışın sebebini sorduğundaysa cevaben ‘Ben onun benzerinden oldum ve bu sebeple ondan başka ilah tanımam.’ denildiğini naklediyor.²⁵⁹

İlkel toplumların hayat şartları zordu, ağır doğa şartları altında yaşam mücadelesi veren toplumlar, güç yetiremedikleri, anlam veremedikleri durumlara kutsal bir mana yüklüyorlardı. İbn Fazlan’ın turna kuşuna tapıyorlar dediği grubun turnaya tapma gerekçelerini anlattığı hikâyede²⁶⁰ de kendileri için önem arz eden varlıklara bir kutsiyet yükledikleri gözleniyor. Ama buna bir ilahlaştırmadan daha ziyade totemleştirme demek ya da bazı nesnelerin bir uğurunun olduğuna inandıklarını söylemek akla daha yakın

²⁵⁷ Ramazan Şeşen, *age*, s.85-86.

²⁵⁸ *Age*, s.85.

²⁵⁹ İbn Fazlan, *age*, s.46.

²⁶⁰ “Bana anlattıklarına göre turna kuşuna tapanlar bir gün düşmanlarından bir kavimle harp ederken tam mağlup olmak üzereymişler ki düşmanlarının arkasından turnalar bağırmaya başlamış. Onlarda bundan dehşete düşüp galip durumdayken kaçıp mağlup duruma düşmüşler, bunun üzerine turnalara ibadet etmeye başlamışlar.” (İbn Fazlan Seyahatnamesi, Bedir Yayınları, s.47).

olacaktır. Zaten tabiat unsurlarına bir kutsiyet yükleme durumu ve gökte olan ilahın diğer ilahların en büyüğüdür cümlesi Gök Tanrı inancının izlerini sunuyor.²⁶¹

Sonuç olarak, İslam kaynaklarında Başgirt olarak da söz edilen Başkurtlar Tuna ve Etil nehirleri arasında varlıklarını sürdüren, girdikleri mücadelelerde etraflarındaki kavimlere üstün gelen güçlü bir konar-göçer Türk kavmiydi. Siyasi şekilleri, toplum yapıları, dini inançları diğer Türk gruplarıyla benzerlik göstermesinin yanı sıra bazıları bulundukları coğrafyanın bir sonucu olarak farklılıklar da sergilemişlerdi.

2.4.6. Bulgarlar

Türklerin yedinci iklimde yaşayan bir kolu olan Bulgarların ülkesi hakkında yapılan, “Bazı dönemlerde orada geceler bir yemek pişiremeyecek kadar kısalırdı” şeklindeki ifadeden anlaşılacağı üzere Bulgarlar coğrafi açıdan kutup bölgelerine yakın yerlerde yaşıyorlardı.²⁶² Söz konusu yerlerde soğğun hâkimiyeti bilinir. Bulgar ülkesinin de soğukluğuyla alakalı olarak Ebu Hâmid el-Endülüsi kışın çok soğuk geçmesi sebebiyle yerin donduğunu ve bundan kaynaklanarak bu mevsimde ölenleri defnetmek için baharı beklemek zorunda olduklarını ifade eder.²⁶³ Ormanlık alanlarda yaygın olması beklenecek şekilde onlar evlerini ahşaptan yaparlardı. Bu evlerde kışı geçirirler yazın ise hargahlarda otururlardı. Bulgar adını bir şehirden alırdı.²⁶⁴ Burada nehir kıyısında evleri çadırlardan ibaret olan Suvar ya da Çuvaş adında bir şehir daha vardı. Söz konusu şehirde ekili alanların çok olması sayesinde yiyecek sıkıntısı çekilmezdi.²⁶⁵ Tarımda iyi olan Bulgarlar, buğday, arpa, darı, mercimek ve bunlara benzer her türlü hububatı yetiştirirlerdi.²⁶⁶

Ruslar ve Hazarlar ticaret için bunların yanına gelirlerdi. Ticaret malları samur, kakum, sincap kürkü ve emsali eşyalardı. Bunların paraları ekseri sansar kürküydü. Gümüş ve altın yerine sincap derisi verirlerdi. Gerdizi'nin gümüş paraları yoktur dediği Bulgarların

²⁶¹ İbn Fazlan, **age**, s.47.

²⁶² Mesudi, **age**, s.142- 143.

²⁶³ Ramazan Şeşen, **age**, s.181.

²⁶⁴ İbn Havkal, **age**, s.304-305; İstahri, **age**, s.202.

²⁶⁵ Mukaddesi, **age**, s.367.

²⁶⁶ İbn Fazlan, **age**, s.48.

hükümdarı Almuş'un, İbn Fazlan'ın da mensubu olduğu halife el-Muktedir 'in elçi heyetini karşılarken heyetin üzerine gümüş paralar saçtığını bilinmektedir.²⁶⁷ Bu sayede onların para kullandığını söylemeyi mümkün kılar. Ancak Gerdizi bu paraların Bulgarların ülkelerine İslam diyarlarından götürülmüş olduğunu söyler. Onun kastettiği şey para kullanmadıkları değil, kendi paralarını yapmadıkları olmalıdır. İbn Rusteh 'in sunduğu bilgiler de Gerdizi'yi destekler nitelik taşır.²⁶⁸

Mesudi, 332\943-944 senesinde Bulgarların hükümdarının İslamiyet'e mensup olduğunu söyler. Ona göre, söz konusu hükümdar üç yüz on senesinde, Halife Muktedir Billah zamanında gördüğü bir rüya neticesinde Müslüman olmuştur.²⁶⁹ Bulgarlar, İslam dünyasına oldukça uzak olan bir coğrafyada İslamiyet'i oldukça erken sayılabilecek bir zamanda kabul etmiş bir Türk topluluğudur. Bulgarların nasıl ya da neden İslamiyet'i kabul ettiği kafaları karıştırmış olmalıdır ki Mesudi'nin naklettiği bilgide de görüldüğü üzere bu hadisenin ortaya çıkışını Bulgar hükümdarının gördüğü bir rüyaya bağlama gereği duyulmuştur. Ancak sebebine anlam verilemeyen olayların tüm zamanlarda ve birçok kavimde bir rüya neticesiyle oluştuğu ileri sürülür. Doğruluğunun olma ihtimali göz ardı edilmemekle birlikte Ebû Hâmid el-Endülüî'nin bu konuyla alakalı aktardığı rivayetin akla daha yatkın olduğunu belirtmekte yarar vardır. Söz konusu rivayete göre, şehrin hükümdarı ve onun karısının yakalandığı ölümcül hastalık sebebiyle hayattan ümitlerini kaybettikleri bir zamanda şehre gelen iyi ve dindar bir adamın "Ben sizi iyi edersen dinime girer misiniz?" Demesinden sonra onlardan evet cevabını alınca onları tedavi etmiş. Ve böylelikle onlar da İslam dinine girmişlerdi. Hükümdar ve karısının Müslüman olmasından sonra bu havalinin halkının da İslamiyet'e girmeleri zor olmamıştır."²⁷⁰ Bulgarların Müslüman olmasıyla alakalı olarak, Peter Golden, Hazar baskısının etkili olduğu görüşündedir. Bulgar hükümdarı Almuş'un Hazarların baskısından korunmak gayesiyle yapılacak bir kale ve belki de daha fazlası için halifenin desteğini almak maksadıyla İslamiyet'e yöneldiğini ileri sürer.²⁷¹ Bulgar hükümdarı İslamiyet'i kabul

²⁶⁷ Saçı âdetine işaret eden bu uygulama özellikle düğünlerde ve şenliklerde yapılırdı ve genellikle her kabile kendi emeğiyle elde ettiği ürünlerden yapardı.

²⁶⁸ İbn Fazlan, *age*, s.48; Ramazan Şeşen, *age*, s.84.

²⁶⁹ Mesudi, *age*, s.142.

²⁷⁰ Ramazan Şeşen, *age*, s.183.

²⁷¹ Peter B. Golden, "Rusya'nın Orman Kuşağı Halkları", *Erken İç Asya Tarihi*, Çev: Mete Tunçay, İletişim Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2014, s.321

ettikten sonra Bağdat'a bir elçi göndererek halife el-Muktedir 'den kendilerine namazları ve İslam'ın şariatlarını öğretecek insanlar ve düşman hükümdarların saldırılarından korunabilmek niyetiyle inşa edilmesi tasarlanan bir kale için bir miktar para göndermesini istedi. Burada düşman hükümdarlardan en dikkat çekeninin Hazar hükümdarı olduğu daha sonra işaret edilecektir. Bunun üzerine İbn Fazlan'ın da içinde bulunduğu elçilik heyeti Bulgar ülkesine gönderilecekti. Olayların bu şekilde gelişmesi sayesinde İbn Fazlan'a Bulgarlar ve Bağdat'tan onların ülkesine gidiş yolu üzerinde bulunan kavimler hakkında bilgi verecek olan el-Rihle adlı eseri yazma imkânı doğacaktı. İbn Fazlan, Seyahatnamesinde Bulgar hükümdarının yanına 12 Mayıs 922 yılında vardıkları bilgisini sunar. Varmaya bir gün bir gece mesafe kala hükümdar kardeşlerini, oğullarını ve emri altındaki dört beyi heyeti karşılamak için gitmişti. Gidenler yanlarında ekmek, et ve darı da götürmüşlerdi.²⁷² İbn Fazlan, ülkelerinde buğday ve arpanın bol olmasına rağmen Bulgarların en fazla darı ve at eti yediklerini ileri sürer. Herhangi bir şey eken kimseler bunu kendisi için hasat eder, hükümdara bunun için vergi vermezdi. Onların ülkesinde çok yeşil ve şarap sirkesinden daha ekşi bir elma vardı bunu kızlar yer, yiyince semizleşirlerdi. Yemeklerinde zeytinyağı, susamyağı veya tereyağı kullanmazlar bunların yerine balıkyağı kullanırlardı. Bu sebeple kullandıkları bütün eşyalar kötü kokardı. Genç kızlar ve erkeklerin içmesi için arpadan bir çorba yaparlardı. Bazen de arpayı etle beraber pişirirler, erkekler bunun etini kızlarsa arpasını yerd. Ama çorba teke başıyla pişirilirse kızlar da etinden yerlerdi. Bulgarların yiyeceklerini saklayacakları yerleri yoktu. Bu sebeple yerde kuyular kazarak yiyeceklerini öyle muhafaza ederlerdi. Ancak, bu uzun süre saklamak için uygun bir yöntem değildi.²⁷³

Yedikleri yiyecekler hakkında bu bilgileri sunan İbn Fazlan, konuk olduğu akşam ki yemekten yola çıkarak Bulgarların sofra adabı, en azından bunun hükümdar çadırında nasıl olduğu hakkında bilgilerde sunar. Yemeğe başlamak için öncelikle herkesin toplanması beklenirdi. Herkes toplandıktan sonra üzerinde sadece kızartılmış et bulunan sofra getirilerek hükümdarın önüne koyulurdu. Hükümdar bir bıçak yardımıyla, etten ardı ardına üç lokma keserek yedikten sonra yemekte hazır bulunanların protokol bakımından önem sırasını gözeterek sırasıyla herkese birer lokma et kesip vermesi beklenirdi. Hükümdar

²⁷² İbn Fazlan, *age*, s.24-48.

²⁷³ *Age*, s.48 -58.

lokmayı kime uzatırsa onun önüne bir sofraya getirilirdi. Herkes yemeğini kendi sofrasında yerdi, kimse kimsenin sofrasına el uzatmazdı. Herkes yemeğini yedikten sonra sofrasında kalanları kendi evine götürme hakkına sahipti. İbn Fazlan'a göre onlarda adet böyledir.²⁷⁴

Onlar başta at olmak üzere iyi hayvan yetiştiriciydiler.²⁷⁵ İbn Rusteh'e göre Bulgarların hükümdarlarına yıllık vergi olarak at ve diğer hayvanlardan verdiğini ileri sürer. Ayrıca evlenme durumunda da evlenenler, hükümdara bir at vermekle yükümlüydüler.²⁷⁶ İbn Fazlan ise vergiler hususunda herhangi birinin yetiştirdiği ürünlerin hasadından hükümdara verme yükümlülüğünün olmadığını ifade eder. Normal zamanlarda hükümdara verilen vergi hane başı bir samur kürkünden ibaretti. Fakat hükümdar askerlerini herhangi bir yere akın yapmak için gönderir ve askerler ganimet elde ederlerse, Hükümdar bundan da muayyen bir hisse alırdı. Bunların yanı sıra düğün yapan veya davet veren herkesin verdiği ziyafetin içeriğine göre değişmek koşuluyla hükümdara bir sahrec bal nebizi ve bir miktar bozulmuş buğdaydan oluşan bir hisse vermesi de gerekmekteydi.²⁷⁷

Hükümdar, ülkesine ticaret için gelenlerden de öşr vergisi alırdı.²⁷⁸ Bulgar ülkesine bir ticaret gemisi gelirse hükümdar gemideki malları sayar ve onda birini gümrük vergisi olarak alırdı. Ayrıca satılmak için köle getirilmişse hükümdar on köleden birini kendi hissesi olarak alırdı. Bulgar, ülkesine gelen gemilerin kuzeyden gelenleri, ekseri köle, samur, siyah tilki, sincap ve kakum kürkleri, güneyden gelenleri ise işlenmemiş maddeler ve zirai mahsuller getirirlerdi.

Bulgarların, aldığı vergiler bunlarken İbn Fazlan'ın kayıtlarına göre, Bulgar hükümdarı Hazar hükümdarına her yıl ev başı bir samur kürkü vermek mecburiyetindeydi. Yukarıda bahsedildiği üzere Bulgar hükümdarı her evden vergi olarak bir samur kürkü alırdı. Halktan alınan bu verginin Hazarlara verilen vergiyle bir bağlantısı olmalıdır.²⁷⁹

²⁷⁴ İbn Fazlan, **age**, s.49-50.

²⁷⁵ **Age**, s.48.

²⁷⁶ Yusuf Ziya Yörük, **age**, s.175.

²⁷⁷ İbn Fazlan, **age**, s.57-58.

²⁷⁸ Ramazan Şeşen, **age**, s.84.

²⁷⁹ İbn Fazlan, **age**, s.67.

Daha önce dolaylı yoldan bahsedildiği üzere Bulgar hükümdarının Halife el-Muktedir'e mektup göndermesinde ve kale inşa ettirmek için yardım istemesinde Hazarların baskısı etkin bir rol oynamıştı.²⁸⁰

Bulgarların giyimi konusunda İbn Rusteh, kıyafetlerinin Müslümanların kıyafetlerine benzediği bilgisini veriyor.²⁸¹ Bulgarların hepsi, keçeden yapılan kalpak adındaki yüksek külahı giyerlerdi. Hükümdar sokaklardan ve çarşıdan geçerken herkes ayağa kalkar ve kalpaklarını koltuklarının altına alırlardı. Hükümdar geçince tekrar başlarına takarlardı. Bu bir saygı gösterisidir ki bu adet Türklerde yaygın bir gelenektir. Hükümdarın huzuruna giren çocukları ve kardeşleri dâhil istisnasız herkes kalpağını çıkarıp koltuğunun altına almalıydılar. Hükümdar oturmasını emredene kadar ayakta bekler ve otur dediği zaman onun önünde herkes diz çökerek otururdu, kalpağını koltuğu altından çıkarmaz. Huzurdan ayrıldığı zaman kalpağı tekrar giyerdi.²⁸²

Bulgarlarda en ağır suçlardan biri zinaydı ve uygulanan cezalarda bununla orantılı olarak çok ağırdı. İçlerinden zina eden kişinin el ve ayaklarından bağlamak amacıyla dört kazık çakılırdı ve zina eden kişi bu kazıklara bağlanırdı. Bağlandıktan sonraysa onu boynundan uyluklarına kadar baltayla yararak ikiye ayırırlardı. Aynı ceza herhangi bir ayırım gözetilmeksizin kadına da tatbik edilirdi. Ve kadın veya erkek bu işlemlere tabi tutulan herkimse ikiye ayırdıktan sonra vücutlarının parçalarından her birini bir ağaca asarlardı. Zina yapanlara uygulanan bu ceza hırsızlar içinde aynı şekilde uygulanırdı. Görüldüğü üzere caydırıcılığı olsun diye cezalar oldukça ağırdı ayrıca cezaların kadınlara veya erkeklere aynı şekilde uygulanıyor oluşundan hareketle bir cinsiyet eşitliği anlayışından bahsetmemiz mümkündür. Cezalar konusunda İbn Fazlan'ın sunduğu bilgiler bu kadarla sınırlı değildir. Adam öldürmenin cezası öldürenin niyetine göre değişirdi ve eğer adamı kasten öldürmüşse suçuna karşılık onu da öldürürlerdi böylece kısas yapmış olurlardı. Ama eğer öldürülen kasten değil de kazayla öldürülmüşse, öldüreni içine koymak için, kayın ağacından bir sandık yaparlardı ve yanında üç somun ve bir testi su olmak üzere sandığın içine koyarak üzerini çivilerlerdi. Adamı öldüren kişinin sandığa koyulma işlemi bittikten sonra sandığı yüksek bir yere asarlardı “Biz onu yerle gök arasında bırakıyoruz. Güneş ve

²⁸⁰ İbn Fazlan, **age**, s.68.

²⁸¹ Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.175.

²⁸² İbn Fazlan, **age**, s.58.

yağmura maruz kalsın. Belki Allah acır da kurtulur.” Diyerek, katile çok az olsa bile bir yaşama şansı tanınırlardı. Fakat o, zamanla çürüyüp de rüzgârlar götürünceye kadar öylece kalırdı. Bulgarlarda bir adam ölürse, ona çocukları değil kardeşleri mirasçı olurlardı. Anaerkil bir aile düzeninden geldiği düşünülen bu miras uygulaması Türklerde, Moğollarda, Berberilerde ve başka birkaç kavimde daha görülen bir uygulamadır. Onlar arasında görülen başka bir ilginç uygulamaysa; Bir kimsenin oğlunun erkek çocuğu doğarsa, onu babası değil dedesi alırdı. “Buna adam oluncaya kadar bakmaya ben babasından daha layığım.” Derdi.²⁸³

Araların parlak zekâlı bir adam gördüklerinde “Bunun rabbimize hizmet etmesi gerekir.” Derlerdi ve boynuna bir ip geçirdikten sonra ağaca asarlardı. Parça parça olup yere düşünceye kadar orada kalırdı. İnsan kurban etmek eski kavimlerde yaygın bir uygulamaydı ve Bulgarlar vasıtasıyla Türklerde de insan kurbanlarının olduğu gözlenebiliyor.²⁸⁴

Yıldırım düşen bir evin Allah’ın gazabına uğradığına inanıp da o eve yaklaşmamak gibi batıl diye bileceğimiz inançlar vardı. Yıldırım düşen evin içinde bulunan ne varsa kendi haline bırakırlardı ve bunlar zamanla mahvolurdu. Türklerde ve Moğollarda da yıldırım isabet eden eşya hayvan veya insan bir müddet hanın ordugâhından uzakta tutulurdu. Onlara göre Yıldırım Tanrısı yerdeki kötü ruhları takip ederdi. Bulgarlar, üzerlerinde silahları varken tuvalet ihtiyaçlarını gidermezlerdi. Fakat eğer yapan olursa, onun cahil ve kabiliyetsiz birisi olduğu düşünürlerdi, onu soyarlar üzerindeki silahını, elbisesini her şeyini alırlardı. Ama eğer silahını çıkarıp kenara koyduktan sonra ihtiyacını giderirse bu hareketini onun kabiliyetine ve bilgisine yorarlardı. Bu davranışı takdir görürdü. Türklerde silahlara bir kutsiyet yüklenir. Öyle ki, silah üzerine yeminler edilir. Silahına sahip çıkamayan kişiler eleştirilir. Bulgarlardaki bu durum da silaha karşı duyulan saygının bir yansıması olmalıdır.²⁸⁵

Sonuç olarak Bulgarlar, çadırlarda yaşayan konar- göçer hayat süren bir Türk grubuydu. Yaşantılarında, gelenek-göreneklerinde Türk izleri gözlenebildiği gibi bulundukları

²⁸³ İbn Fazlan, *age*, s.56-61.

²⁸⁴ *Age*, s.60.

²⁸⁵ *Age*, s.59-61.

coğrafyanın bir getirisi olarak birçok kavimle ilişkiler kurmuşlar bu sayede yer yer farklılaşmalarda meydana gelmiştir. Bulgarlar İslamiyet coğrafyasına çok uzak olmasına rağmen oldukça erken denilebilecek bir zamanda İslam çatısı altına girmişlerdi. Bu sebeple tarihte ayrı bir yere konulmalıdır. Bulgarların İslamiyet'i nasıl seçtiği konusu tamamıyla netlik kazanmamış, teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

2.4.7. Burdaslar

Burdasların doğu ve güneyinde Oğuzlar, batısında Etil nehri kuzeyinde ise Peçenek ülkesi vardı.²⁸⁶ Etil nehri vadisine yayılmış bir millet olan Burdaslar, Hazarlarla Bulgarlar arasındaydı. Burdaslar kendileriyle aralarında on beş günlük yol olan Hazarların hükümdarına bağlı hareket ederlerdi. Memleketlerinden on bin süvari çıkardı fakat kendilerini idare eden bir araya toplayan bağımsız bir reisleri yoktu.²⁸⁷ Onlar kalabalık ve kuvvetli oldukları için dağınık şekilde ve ağaç evlerde yaşarlardı.²⁸⁸ Onların ülkeleri genişti ve halk ormanlarda otururdu. Ülkelerindeki ormanların çoğu kayın ağacıydı. Gerdizi ülkedeki ağaçların çoğunluğunu kayınların oluşturduğu konusunda Mervezi'ye katılır. Fakat İbn Rusteh ise Burdas ormanlarında ağırlıklı kitleyi çamların oluşturduğunu ileri sürer. Gerdizi sahip oldukları zenginliklerin, çok miktarda deve ve öküzden ibaret olduğunu söyler. İbn Rusteh, samur ve ada tavşanına sahip olduklarını ileri sürer. Mesudi ise Burdas ülkesinden getirildiğini söylediği kara ve kızıl tilki derileri üzerine bilgiler sunar. Bu tilki derilerine burtasiye denir. Burtasiyelerden oldukça kıymete haiz kürkler yapılmakla beraber kara burtasiyeler, kızıl burtasiyelerden daha kıymetliydi. Kara burtasiyeden yapılan kürkleri Arap ve acem hükümdarları giyerler ve hava atarlardı. Siyah burtasiye onların gözünde samur ve fenek derisinden daha kıymetliydi. Hükümdarlar burtasiyeden kalpak, kaftan ve çatma yaptırırlardı. Üzerinde kara burtasiyeden şerit

²⁸⁶ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.123.

²⁸⁷ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.174; Mervezi, **age**, s.107.

²⁸⁸ İbn Havkal, **age**, s.304.

çekilmemiş çatma ve kaftanı olmayan hükümdar düşünülemezdi. Burdasların sahip oldukları ürünler arasında balın önemli bir yeri vardı.²⁸⁹

Burdasların hepsi güzel yüzlü ve beyaz tenliydi. Onlar cesur ve kahraman kişilerdi. Aralarından biri diğerine herhangi bir şekilde ziyan verirse, öteki ondan öcünü almadıkça aralarında sulh sağlanmazdı. Burdasların her mahallesinde aralarında cereyan eden olayların çözümleri için müracaat ettikleri bir veya iki ihtiyar bulunurdu. Bir anlaşmazlık çıkarsa onların hakemliğine başvurulardı.²⁹⁰

Burdasların silahları, mızrak, ok ve yaydan ibaretti. Ata ancak zengin olanlar sahip olabilirdi ve herkesin atı yoktu. Zırh giymezlerdi. Elbiseleri tünik ve cübbeden ibaretti. Başlarına külah giyip etrafına sarık sararlardı.²⁹¹

2.4.8. Karluklar

Adları Türkçe kar yığını anlamına gelen Karlular hakkında Çin kaynaklarında Gök Türklerin bir boyu olduklarına dair bilgiler mevcuttur. Aynı kaynaklar onların yaşam alanı olarak da Altay dağlarının batısındaki Kara-İrtiş ve Tarbagatay havalisini göstermiştir.²⁹² Hudûdü'l-Âlem'de Türklerin en zengin ve en güzel ülkesi olarak gösterilen Karluk ülkesinin sınırlarıysa, Doğusu Tibet'e, Yağma ve Dokuz Oğuzların sınırlarına, güneyi yine Yağmaların bazı kısımlarına ve Mâverâünnehir bölgesine, batısı Guz sınırlarına, kuzeyi Tuhsilerin, Çiğillerin ve Dokuz Oğuz sınırlarına dayanır.²⁹³

Bu Türk boyunun Karluk adını alması efsanevi metinlere dayanmakla beraber bu konuda Ebu'l Gazi Bahadır Han, Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan üzerine yürüdüğü esnada yaşandığını söylenen bir rivayet paylaşır. Söz konusu rivayete göre, o yıl Gur'un bağlarına çok kar düşmüştü ve kış çok çetin geçiyordu. Öyle ki, askerler yürümekte bile zorluk çekiyordu. Böyle bir zamanda Oğuz Han, kimsenin kendisinden geriye kalmamasını

²⁸⁹ Mervezi, **age**, s.107; Mesudi, **age**, s.141; Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.174.

²⁹⁰ Yusuf Ziya Yörükân, **age**, s.174.

²⁹¹ Ramazan Şeşen, **age**, s. 84.

²⁹² İbrahim Kafesoğlu, **age**, s.146.

²⁹³ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.51.

emretmişti. Fakat, mevsim yaza döndüğü zaman askere bir yoklama yapılmıştı ve yapılan yoklamaya göre askerlerden bazılarının eksik olduğu görülmüştü. Oğuz Han, kayıp askerleri sorduğu zaman, kimse nerede olduklarını bilememişti. Günler sonra kaybolan askerler hanın huzuruna geldiği zaman Oğuz Han onlara vaziyetlerini sormuştu. Onlar da cevap olarak; “Birçok kişi askerin arkasından geliyorduk. Dağ içinde bir gece kar yağdı. Ondandır yürüyemeden orada yattık atlarımız ve develerimiz hepsi öldü. Bahar olduktan sonra yaya geliyoruz.” demişlerdi. Bunun üzerine Oğuz Han, o topluluğun Karluk adıyla anılmasını emretmişti. Bundan dolayı onların soyundan olan bütün halk da Karluk adıyla anıldı.²⁹⁴

Karlukların geçim kaynakları arasında avcılık, çiftçilik ve çobanlık vardı. Koyun, at ve çeşitli kürklere sahip olan Karluklar, savaşçı insanlar olmalarının yanında hoş huylu ve sosyal insanlardılar. Karluklar medeni insanlara yakındılar.²⁹⁵ Evleri ateşte yanmayan bir ağaçtan yapılır. Bu ağaç onların ülkelerinde yaygın halde bulunurdu. Duvarlarında reislerinin resimleri olan bir mabetleri vardı. Ülkelerinde mukaddes olduğunu düşündükleri, dibinde anlaşmazlıklarını hallettikleri ve kurban kestikleri yeşil bir taş vardı. Onların ipekli elbise giydikleri bir bayramları vardı. Bu bayramda ipekli elbise giyemeyen varsa elbiselerine bir parça ipek yamardı. Buradan hareketle ipeğe bir anlam yüklediklerini söylemek mümkündür.²⁹⁶

Barthold, Arap kaynaklarını merkezine alarak Karlukların, siyah rengini çok sevdiklerini ileri sürmüştür. Ayrıca Karlukların elbiselerinin ve bayraklarının da siyah olduğunu söyler.²⁹⁷ Karlukların siyah renge olan bu ilgisi akla Firdevsi’nin Şahname’deki Afrasiyab tasvirini getiriyor. Destansı kahraman Rüstem’in babası Zal’a Afrasiyab’ı sorması üzerine Zal, “Onun bayrağı da elbisesi de karadır, kolları demir kaplı, külahı demirdendir. Üzerindeki demir zırh altın işlemelidir, tulgasının üzerinde de kara bir bayrak vardır.” diyordu. Bu iki bilgiden hareketle Karluklar ile Afrasiyab arasında bir bağlantı kurulabilir. Ayrıca Afrasiyab’ın giyim tarzı üzerinden, mensubu olduğu halkın kıyafetleri hakkında da

²⁹⁴ Ebu’l Gazi Bahadır Han, **Türklerin Şeceresi**, Haz.:Nurer Uğurlu, Öngün Yayınevi, İstanbul 2011, s.62.

²⁹⁵ Hudûdü’l-Âlem, **age**, s.51.

²⁹⁶ Ebu Dülef, **age**, s.94.

²⁹⁷ He Xingliang Guo Hongzhen, **Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi**, Çev: Eser Ulun, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2015, s.95.

yorum yapma imkânı bulunabilir.²⁹⁸ Zaten Mesudi de açıkça söylüyor ki: “Fars hükümdarını mağlup eden Türk Afrasiyab ve Şhabe onlardandır.”²⁹⁹

Ebu Dülef, Karlukların kadınlarını çok az kıskandıklarını hatta onlar arasında zinanın yasak olmadığını söyler. Karluk kadınları için güzel ama iffetsizdirler yorumunu yapar. Ebu Dülef’in dediğine göre, onların ülkesine yabancı bir kabile geldiği zaman, reisin karısı, kızı, kız kardeşi kafilenin yanına gidip bakarlardı. Hoşlarına giden bir adam görürlerse onu evlerine götürüp ihsanda bulunup misafir ederlerdi. Misafir evde olduğu müddetçe kadının kocası, çocukları ve kardeşi eve yaklaşmaz, ancak kadının bir ihtiyacı olursa onu temin etmek için yaklaşırlardı.³⁰⁰

Ebu Dülef’in tamamen aksi olacak biçimde Gerdizi, Karluklar hakkında şu rivayeti paylaşır: “Türklerin Büyüklerinden bir adam olan Halluh’un anası, kabilesi bir yerden bir yere göç ederken, kimsesiz bir yerde bir hayvana binmişti. Halluh’un hizmetkârlarından birisi Halluh’un anasının yanına vardı, ona sataştı. Kadın onu kovup tehdit etti. Malumdur ki, Türklerin kadınları çok temiz(namuslu) olurlar.” Birçok seyyahın vurguladığı gibi Türk kadınlarının namuslu olma durumuna bu rivayet eşliğinde Gerdizi’de atıfta bulunmuştur.³⁰¹

2.4.9. Kırgızlar

Kırgızların sınırları, Doğusu Çin ülkesi ve Doğu okyanusu, güneyi Dokuz Oğuz sınırları ve Karlukların bazı kısımları, batısı Kimak ülkesi kuzeyi ise kuzeyin meskûn olmayan bölgeleriydi. O bölgeler aşırı soğuk olduğu için kuzeyde Kırgız ülkesi dışında insan yaşamazdı. İslam kaynaklarında Kırgızlar, nehirler, otlaklar, güzel iklimler ve meralar bulmak için bir yere bağlı kalmadan yaşamlarını sürdüren vahşi hayvan tabiatlı, pürüzlü yüzlü, seyrek saçlı insanlar olarak tasvir edilir. Dahası onlar kanun tanımaz, merhametsiz, çetin düşman ve savaşçı olarak da gösterilirler. Koyun, inek ve at sahibi insanlardır. Ayrıca

²⁹⁸ Firdevsi, **age**, s.270.

²⁹⁹ Mesudi, **age**, s.97.

³⁰⁰ Ebu Dülef, **age**, s.94.

³⁰¹ Ramazan Şeşen, **age**, s.73.

onların ülkesinde misk, kürk, hadeng ağacı, halenc ağacı, hutûdan yapılmış bıçak sapları tedarik edilirdi.³⁰²

Kırgız ülkesindeki en büyük ırmak Manhar adıyla bilinirdi. Bu ırmak üzerinde pirinç, darı, buğday, vs. hububat öğüttükleri değirmenleri vardı. Bu hububatları bazen ekmek yaparlar bazen de öğütmeden pişirip öylece yerlerdi. Kırgızların yedikleri arasında nehirde satrun adında eti kat kat olan ve kılçığı olmayan bir balık vardı. Bu balık cinsi gücü artırırdı.³⁰³ Kırgızlar koyun, keçi vs. hayvanların etlerini yerlerdi fakat deveyi eti yenilen hayvanlardan hariç tutarlardı.³⁰⁴

Kırgızlar ölülerini yakarlardı. Çünkü, onlara göre ateş eşyaların en temiziydi. Ona düşen her şeyin temizleneceğini düşündükleri için ölünün pisliklerden ve günahlardan arınabilmesi için yakılması gerektiği kanaatindeydiler. Kırgızlar arasında ateşe tapanlar, öküze tapanlar, rüzgâra, kirpiye, saksığana tapanlar vardı. Bazılarıysa güzel görünümlü bir ağaca tapanlardı. Kırgızlar arasında Fagîtûn dedikleri, her sene belli bir günde gelen bir adam vardı. Onun yanında bütün şarkıcıları ve çalgı aletlerini hazır ederlerdi. Şarkıcılar saz çalıp şarkılar söyleyince bu adam kendinden geçerdi. Sonra, ondan o sene kıtlık mı olacak bolluk mu, yağmur yağacak mı yağmayacak mı, emniyette mi olacaklar yoksa korku durumları mı olacak, düşmanları galip mi olacak mağlup mu gibi hayatlarına önemli oranda etki edebilecek durumları sorarlardı. O da genelde doğru kehanetlerde bulunurdu.³⁰⁵ Gerdizi'nin verdiği bu bilgilere benzer bilgiler sunan Mervezi, ayrıca Kırgızlarda ölü yakma âdetinin eskiden beri var olduğunu fakat Müslümanlarla komşu olunca ölülerini yakmayı bırakıp gömmeye başladıklarını söyler.³⁰⁶

Kırgızların ibadet ederken okudukları manzum duaları ve ilahileri vardı. Güneye dönerek ibadet ederler, senede üç defa bayram yaparlardı. Zühal ve Zühre yıldızlarını uğurlu, Merih yıldızını uğursuz sayarlardı. Mabetleri ve yazı yazmak için kullandıkları alfabeleri vardı. Aydınlanmak için yaktıkları madde kendi kendine bitip sönmedikçe ışığını

³⁰² Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.50-51.

³⁰³ Ramazan Şeşen, **age**, s.102.

³⁰⁴ Ebu Dülef, **age**, s.93.

³⁰⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.78; Mervezi, **age**, s.103.

³⁰⁶ Mervezi, **age**, s.103

söndürmezlerdi. Bu ateşe yüklenen bir saygıdan ötürü onu söndürmeyi doğru bulmadıklarını gösteriyor olmalıdır.³⁰⁷

Kırgızlar hakkında söylenenlere bakılacak olursa ana hatlarıyla diğer Türk gruplarının yaşam tarzlarına benzer bir yaşam sürdüklerini söylememiz mümkündür. Ancak Kırgızların bulundukları coğrafya ve münasebete girdikleri kavimlerin etkisiyle bazı farklılıkları göstermesi yadırganacak bir durum olmamalıdır.

2.4.10. Kimaklar

Kimakların doğusunda Kırgızların bir kabilesi yaşardı. Güneyinde Artuş ve Etil nehirleri, batısında Kıpçak kabileleri ve kuzeydeki meskûn ülkelerin bazı bölgeleri bulunmaktaydı. Kuzeyi ise içinde insan yaşamayan kuzey bölgelere doğru uzanmaktaydı. Ülkede tek bir şehir ve çok sayıda kabile bulunurdu.³⁰⁸

Kimakların ülkesi oldukça geniş otlaklara, su kaynaklarına ve ovalara sahipti. Ekili alanları ve köyleri vardı.³⁰⁹ Fakat sağlam yapıları yoktu. Hepsi ormanlarda, vahşi hayvanların arasında ve kırlarda otururlardı. Yaz kış otlaklar, sular, çayırlar boyunca gezen halk hargahlarda yaşardı. Ebu Dülef, evleri derilerle kaplıydı derken bu hargahları kastetmiş olmalıdır.³¹⁰ Kimakların kışın şiddetli soğuklarda oturdukları dehlizleri vardı.³¹¹

Hudûdü'l-Âlem'de, Kimakların yediği şeyler için yazın süt kışın ise kurutulup saklanmış ettir denir. Gerdizi de aynı bilgiyi sunar.³¹² Ancak Ebu Dülef'in bu konuda verdiği bilgi farklıdır. Kimakların, Nohut, sebze, erkek koyun ve keçi eti yediklerini bu hayvanların dişilerini kesmeyi doğru bulmadıklarını söyler.³¹³

³⁰⁷ Ebu Dülef, **age**, s.92

³⁰⁸ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.54.

³⁰⁹ Sağır, **age**, s.9.

³¹⁰ Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.54; Ebu Dülef, **age**, s.90.

³¹¹ Mervezi, **age**, s.105.

³¹² Hudûdü'l-Âlem, **age**, s.54; Şeşen, **age**, s.75.

³¹³ Ebu Dülef, **age**, s. 90.

Kimak ülkesinde ticaret olağandan farklı bir şekilde zuhur ederdi. Avfi'nin Câmi el-Hikâyât adlı eserinde pazarlığın nasıl yapıldığı görülür: Tacirler bunların ülkelerine mal götördükleri zaman tacir ile bunlar arasında herhangi bir sözlü pazarlık olmazdı. Alıcı ile müşteri arasında konuşmadan yapılan bu alış-veriş sessiz değişim olarak anılır. Bu alış-veriş usulüne göre Tacirler getirdikleri mallarını bir yere koyarlar ve giderlerdi. Koyulan malı almak isteyen kafasında tasarladığı fiyatı malın yanına koyardı. Tacir döndüğünde müşterinin koyduğu parayı uygun bulursa malı orada bırakıp koyulan parayı alır giderdi. Eğer bırakılan parayı yeterli görmezse almaz, malı da parayı da yerinde bırakıp yine yanından çekilirdi. Müşteri gelip yanındaki paranın alınmadığını görünce malı hala almak istiyorsa fiyatını arttırırdı. Konulan yeni parayı tacir beğenirse pazarlık gerçekleşmiş olurdu. Mesudi, Mağrib 'in Sicilmasse bölgesi halkının bu şekilde alış-veriş yaptıklarından bahsettikten sonra Horasan'ın uç kısımlarında yaşayan Türk toplumlarında da bu adetin olduğu bilgisini sunar.³¹⁴

Kimaklardan biri kışın samur veya kakum avlamaya çıktığı zaman uzunluğu üç zirâ³¹⁵ genişliği bir karış iki ağaç parçası alırdı. Bu ağaçların önü geminin önü gibi kalkıktır. Bu ağaçları ayağına bağlar sonra bu ağaçlara dayanarak geminin su üzerinde gittiği gibi giderdi. Görünüşe göre Kimaklar kayağı daha o zamanlarda keşfetmişti.³¹⁶

Kimakların hükümdarı altından elbise, altın taçlı börk, onun haricinde yüksek tabakadan olanlar, kırmızı ve sarı ipekten elbiseler giyerlerdi. İdrisi'den nakledilen bu bilgi Kimaklarda bir toplumsal sınıflaşmanın varlığına işaret eder. Ancak İdrisi eserini daha sonraları yazdığı için verdiği bilgilere temkinli yaklaşmak icab eder.³¹⁷

Kimakların dinleri hakkında, Avfi'den alınan bilgilere göre onlar, ateşe ve suya tapan kâfirlerden müteşekkil bir kavimdi. Yılda bir gün oruç tutarlar ve ölülerini yakarlardı. Gerdizi ise İrtiş nehri için, “Kimaklar bu suyu ulularlar, buna tapar ve secde ederler. Onlar bu suyun Kimakların Tanrısı olduğunu söylerler.” Diyor.³¹⁸ Ebu Dülef, Kimakların ülkesinde var olan bir taş vasıtasıyla istedikleri zaman yağmur yağdırabildiklerinden

³¹⁴ Ramazan Şeşen, *age*, s. 93; Mesudi, *age*, s.321.

³¹⁵ Zirâ: Halife Me'mun tarafından kabul edilen 48,25 cm uzunluğundaki ölçü birimidir.

³¹⁶ Mervezi, *age*, s.105.

³¹⁷ Ramazan Şeşen, *age*, s. 109.

³¹⁸ *Age*, s.74; 93.

bahseder.³¹⁹ Söz konusu taş Kimaklara özgü değil, aksine Türk coğrafyasında oldukça yaygın biçimde bilinen Yada taşı olmalıdır.³²⁰

Kimaklar, Türklerin coğrafyaya bağlı boylarından biriydi. En belirgin özellikleri İrtiş nehrine tapınıyor olmalarıydı. Diğer örneklerde de görüldüğü üzere bir kavim tabiata ne kadar çok mahkûmsa inançlarında da tabiatın yansımaları o denli fazla öne çıkıyor.

³¹⁹ Kaşgarlı Mahmud, “yat” maddesini açıklarken bu konu hakkında şu bilgileri verir: “Yağmur, rüzgâr ya da benzer şeyler getirmeye yarayan bazı özel taşlar kullanarak icra edilen bir tür kamlık. Bu, Türkler arasında yaygın bir şeydir. Ben buna Yagma ülkesinde bizzat şahit oldum; her yanı saran bir yangını durdurmak için yapıldı. Cenab-ı Hakk’ın izniyle yazın ortasında kar yağdı ve gözlerimin önünde yangını söndürdü.”

³²⁰ Ebu Dülef, **age**, s.90.

BÖLÜM III

İSLAM KAYNAKLARINDA TÜRK İMGESİNİN SEYAHATI

1. MERHAMETSİZ DÜŞMANDAN SEVGİLİ KOMŞUYA “TÜRKLER”

"Türk, ancak korkulması gerekenden korkar. Ümit edilmeyecek şeye karşı ümit beslemez. Bir şeyi elde etmeye çalışmaktan onu kesin ümitsizlik alıkoyar. Daha çoğu elde etmedikçe azı bırakmaz. Eğer her ikisini de elde etmesi mümkünse hiçbirini feda etmez. İyi bilmediği şeyin hiçbir tarafını iyi bilmez. İyi bildiği hususun tamamını sağlam yapar. Her işini bizzat kendisi yapar. İçi dışı gibidir. Hiçbir netice çıkmayacak bir şeyle uğraşmaz. Uyku ile vücudunu dinlendiremeyecekse uyumaz. Bununla beraber uykusu uyanıklıkla karışıktır. Uyanıklığı esnasında uyuklamaz. Eğer onların memleketlerinde peygamberler ve filozoflar yaşayıp da bunların fikirleri kalplerinden geçse, kulaklarına çarpsa idi sana Basralıların edebiyatını, Yunanlıların felsefesini, Çinlilerin sanatını unuttururlardı."³²¹

- Şumâma b. Aşras

Türklerin, İslam dünyasıyla ilişkileri birbiriyle çelişen iki ayrı dönem olarak ele alınmalıdır. Bu ayrımın yapılmasında dönüm noktası Türklerin İslamiyet'e girmesidir. O zamana kadar İslam dünyasında Türkler için olumsuz bir imaj çizilmiş ve Türkler zalim bir düşman olarak resmedilmişti. Kaynağı henüz İslamiyet'in zuhur etmediği zamanlara dayanan Türk aleyhtarlığı fikrinin İslami devirde de dışarıdan gelecek bir düşmana karşı birlik olma fikrine nasıl tesir ettiğine daha önce değinilmişti. Türkler, İslamiyet'e girmeye başladıkça Türklere karşı önceden oluşturulmuş düşmanlık fikrinde yıpranmalar olmuştur. Zaten ulusçuluk fikrine karşı olan İslamiyet'in Türkleri ümmetten sayması zor olmayacaktı. Bu uğurda atılan en somut adımlardan birisi Cahiz'in Faza'il el-Etrak adlı eserini vermesidir. Cahiz, bu eserinde hilafet ordusunun bünyesinde olan beş unsur

³²¹ Cahiz, **age**, s.75.

arasında akrabalık bağları olduğunu iddia ederek ordu içinde sağlam bir bağlılık oluşmasını arzulamıştır. İzahatına göre; Türkler, Araplarla aynı neseptendirler. Kendilerine has bazı meziyetleriyle Türkler, Araplardan üstün taraflara sahiptirler. Dahası bir kavimin müttefiki de o kavimden sayılır yaklaşımla Türkler, Araplardan sayılmıştır. Cahiz’e göre Türkler, Araplarla aynı soya, mevaliyle³²² aynı yakınlığa sahiptirler. Buna göre Türkler, ne kadar parlak olursa olsun hiçbir faziletin ulaşamayacağı, ne kadar büyük olursa olsun herhangi bir şeref ve ne kadar yüksek olursa olsun herhangi bir yüksekliğin onda biri olamayacağı saydığımız meziyetleri dolayısıyla diğerlerinden üstün oldular.³²³

Türklerin bazı meziyetleriyle diğerlerine üstün olduklarına vurgu yapan elbette yalnız Cahiz değildir. İbn Havkal, Başkalarına üstün oldukları için Türkler halifelerin adamları, dihkkanları³²⁴ ve emirleri oldular. Türklerin askerleri, cüret, cesaret ve atılganlık bakımından diğerlerine üstündür.” der.³²⁵

Cahiz, halife Memun’un gazvelerinden birinde, gördüğü bir manzara karşısında hayrete düşmüştür. Onu bu kadar çok şaşırtan olay, Memun’un karargâhının yakınında öğlen sıcağında sağ tarafta Türklerden yüz kişi, sol tarafta başka askerlerden yüz kişi olmak üzere yolun iki tarafında dizilmiş süvarileri beklerken görmüş, başka sınıflardan oluşmuş askerler yerlere serilmiş vaziyetlerken, Türklerin atlarının üzerinde vaziyetlerini bozmadan bekliyor olmaları dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine şu ifadeyi kullanmıştır; ‘Bak başımıza gelene, ne enteresan! Mu’taşim’in onları iyi tanıdığı için etrafında topladığına şüphe etmiyorum.’³²⁶

Cahiz’in anlatımında da görüldüğü üzere Türkler, dirayetli kişilikleri sayesinde halifenin ordusunda çok özel bir yer edinmişlerdi. Türklerin askeri vasıflarıyla alakalı olarak, halife Memun’un elçisinin bir topluğa yönelttiği “Hariciden bütün komutanların onayını almış yüz askerle mi karşılaşmak istersiniz yoksa Türklerden yüz askerle mi?” şeklindeki soru üzerine Humayd b. Hamid tarafından verilen cevap önemlidir. “Ben yüz Harici’yle

³²² **Mevali:** Arap olmayan Müslümanlar için kullanılan terim, sözcüğün koruyucu, yardımcı gibi anlamları vardır.

³²³ Cahiz, **age**, s. 41-44.

³²⁴ Dihkan: yerel yönetici.

³²⁵ İbn Havkal, **age**, s.351-352.

³²⁶ Cahiz, **age**, s.76.

karşılaşmayı tercih ederim.” Demesinin ardından, Harici’nin diğer unsurlara üstünlüğü, Türk’ün Harici ’ye üstünlüğü derecesindedir, bilgisini sunar. Onların, diğer muhariplere oranla daha iyi olan savaşçılık özelliklerinin Türklerde mükemmel olduğunu ileri sürer. Türk’ün fedakarlıktan kaçınmayan yönüne vurgu yaparak, atlarını saldırmak için harekete geçirdikten sonra bir daha durmayacak şekilde eğittiklerini söyler. Bu onların ölümüne sebep olabilir ancak buna rağmen, saldırı esnasında hayatı sevme, düşman korkusu gibi sebeplerin azimlerini kıramaması için bunu gerekli gördüklerini söyler. Bunlar neticesinde Türkler hücumla geçtiği zaman Harici ’den daha tesirli bir sonuç elde ederler. Vazgeçme ihtimalleri olmadığı için, düşmanın eksik yönünü görmeden, işlerini sağlama almadan saldırıya geçmezler. Türklerden bin süvari bin düşman atlısına ok atsalar onlardan hepsini yere sererler. Humayd, “Harici okunu yayına koyana kadar, Türk on tane ok atar, Türk atını bir dağdan inerken ya da dağa çıkarken, Harici’nin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer. Türk, atını sürerken her tarafına ok atabilir.” Diyor ayrıca, harpte Horasanlılar³²⁷ geri çekilirse, hezimete uğramışlar demektir. Hariciler geri çekilmişse, çok nadir geri dönüş yaparlar. Ama eğer geri çekilen Türklerse, geri dönerler ve geri döndüklerinde öldürücü bir zehir, insanın işini bitiren bir ölüm olurlar. Zira arkalarındaki insana önündeymiş gibi ok atabilirler. Kement atarlarsa, kemendinden birilerinin çok nadiren kurtulacağını söyler. Humayd’ın, Türklerin saldırıp geri çekildikten sonra asıl iş bitirici darbeyi vururlar dediği, Türklerin, birçok savaşta uygulayıp olumlu netice aldığı, sahte ricat ya da kurt kapını taktığı adıyla bilinen savaş taktiği olmalıdır.³²⁸

Yazid b. Mayzad ise Türk’ün, atının sırtındayken ağırlığının, yayan yürürken ise ayağının sesinin olmadığını söylüyor. Ayrıca o, bizim bir süvarinin önündeyken göremediğini Türk, arkası dönükken görür. O, bizden bir süvariye av, kendisini pars olarak görür. Diyerek bir kıyaslama örneği vermiş ve Türk’ün meziyetlerinin daha üstün olduğunu işaret etmiştir. “Allah’a yemin olsun ki Türk eli kolu bağlı bir kuyuya atılsa mutlaka bir çaresini bulup kurtulur.” Şeklindeki ifadesi de bu yargıyı destekler niteliktedir. Cahiz’in Yazid b. Mayzad’ı referans göstererek verdiği bir başka nakle göre ise “Türk yağma ve gasp ile karnını doyurmayı kolayca hükümdar olmaya tercih eder, av ve ganimet yemekten başka hiçbir şeyden hoşlanmaz.” Diyor. Cahiz’in bu konudaki şahsi görüşleriyse dikkate

³²⁷ Zeki Velidi Togan, Horasanlıların Eftalit Türkleri olduğunu söyler.

³²⁸ Cahiz, **age**, s.64-67.

değerdir. O, Türklerin birçok meziyetini sıraladıktan sonra, onların ayıbı ve başkalarını kendilerinden soğutan davranışlarının vatanlarına karşı çok bağlı olmaları ve zaferin sevincini, birbiri ardına gelen ganimetlerin tadını ve çokluğunu, sahralardaki oyunlarını, çayırlardaki gezintilerini hatırlamaları ve geçmiş yaşamlarına karşı bir özlem duymalarıdır. Uzun zaman boş durmakla kahramanlıklarının boşa gitmesini, enerjilerinin tükenmesini istemedikleri için muhtelif memleketlerde gezmeyi dolaşmayı çok sevmeleri, yağmaya ve çapulculuğa düşkünlükleridir. Zira bir şeyin ustası olan ondan uzak kalmaya tahammül edemez. Bir işi bilmeyen ondan kaçır. Görüldüğü gibi Cahiz, Türklerin yağma yapmalarını bile vatanseverliklerine bağlamıştır. Ve bunu onların vatanseverliklerine bağlayarak mazur göstermeye çalışmıştır. Vatanı sevmek zaten Kur'an-ı Kerim'de övülen bir davranıştır. Cahiz'de vatanını en çok seven millet olarak Türkleri göstermiştir.³²⁹

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Türklerin İslamiyet'e girmesi ve halifelik için çeşitli görevler üstlenmesi neticesinde onlar için daha önceden sistemli bir şekilde oluşturulan olumsuz imaj kırılmaya başlamış ve Türklerin üstün meziyetlerinden faydalanabilmek amacıyla eskiden beri gelen olumsuz havayı dağıtacak yeni bir imaj oluşturma çabasına girilmiştir.

1.1. Türklerin İdari Yapısı ve Askeri Kimliği

1.1.1. Kağan

“Bir kişiyi hükümdar yaparlar, iki kişiyi yükseltmezler. Onun için han bir olsa il düzene girer ve iki olsa il bozulur. Evvelki geçmiş bilginler demişler ki, bir kına iki kılıç sığmaz ve bir kadını iki erkek alıp oturmaz ve bir yurda iki töre sığmaz.”

Ebu'l Gazi Bahadır Han

Türklerde hükümdarın göreve Tanrı tarafından atandığına dair güçlü inançlar vardı. Türk kağanı Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak düşünülür ve bütün insanlığın hükümdarı olarak kabul görürdü.³³⁰ Firdevsi'nin Şehnamesine göre, Afrasiyab, Kendi ünlü savaş

³²⁹ Cahiz, **age**, s.74-77.

³³⁰ Saadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s.56.

erlerinden, kahramanlarından ve dostlarından bahsederken: “Bir pehlivan ne kadar talihli ve ne kadar akıllı olursa olsun, hükümdar olabilmesi için, öncelikle hükümdarların kanından gelmesi ve hükümetin nasıl idare edileceğini bilmesi gerekir.” Diyerek, Türklerde zaten yaygın bir görüş olan hükümdar soyunun üstünlüğü anlayışına dikkat çekmiş, hem de “Ordu bir gemiye benzer, hükümdarda o geminin yürümesini sağlayan yel ve yelken gibidir.” benzetmesini kurarak hükümdarın ordu için ne denli önemli olduğuna da vurgu yapmıştır.³³¹ Hükümdarlığın dünyevi güçle elde edilmediği düşüncesi Orhun Abidelerinde de karşımıza çıkar: “Yukarıda Türk Tanrı’sı, Türk mukaddes yeri suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak.” Diyen Bilge Kağan, kendi kazandığı başarıların da Tanrı’nın lütfuyla olduğuna dikkat çekerek kağanlık, makamını İlahi bir gücün desteklediğini işaret eder.³³² Bilindiği üzere, Türklerin hakanının gök menşeli olduğuna ve ilahi bir kudrete sahip olduğuna inanılırdı. Bu inanışa göre, bütün hakanlar aynı nesepten gelmiş olmalıydılar. Bu menşee dayanmayan kişiler ise ne olursa olsun hakan olamazlardı. Hakanın bütün Türkler üzerinde mutlak bir otoritesi vardı. Milletine saadeti de uğursuzluğu da o getirirdi. Bütün felaketlerin hakanla yaratıcı arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklandığına inanılırdı.³³³ Şahname’de Siyavuş için Afrasiyab’dan kızı Frengis’i istemek üzere Afrasyab’ın huzuruna giden Piran, bir süre düşünceli bir şekilde oturmuştu. Piran’ın bir sıkıntısı olduğunu düşünen Afrasiyab, ona “Hayrola neden geldin? Karşımda neden böyle duruyorsun? Felekten³³⁴ bir isteğin mi var? Gibi sorular sormuştu.³³⁵ Feleğin Afrasyab’ın burada “Benden bir isteğin mi var?” demek yerine “Felek” demeyi tercih etmiş olması kendisini feleğin bir temsilcisi gibi görmesi anlayışından beslenmiş olmalıdır. Aksi halde felekten bir isteği olacak kişi neden hükümdarın huzuruna çıksın. Benzer bir şekilde M.Ö. 176 yılında Çin hükümdarına mektup yazarak ele geçirdiği yerler hakkında bilgi veren Hun hükümdarı elde ettiği kazanımları, adamlarının muharipliği, atlarının mükemmelliği gibi sebeplerin yanında göğün yardımına da bağlamayı ihmal etmemiştir.³³⁶ Doğrudan Tanrı tarafından göreve

³³¹ Firdevsi, **age**, s. 255.

³³² Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, 44. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010, s.13.

³³³ Şeşen, **agm**, s.123.

³³⁴ Felek: Gök.

³³⁵ Firdevsi, **age**, s 468.

³³⁶ Hüseyin Namık Orkun, **age**, s.31.

atandığına inanılan Türk kağanı yalnız Türklerin değil bütün insanlığın hükümdarı olarak kabul edilirdi.³³⁷ Orhun Abidelerinde geçen, “Üze kök tengri asra yağız yir kılındukda ikin ara kişi oğlu kılınmış. Kişi oğlında üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmuş. Olurupan Türk budunung ilin törüsin tuta birmiş, iti birmiş.” Şeklindeki ifadede de kağanın yer ile gök arasındaki bütün insanlık üzerinde bir hakimiyetinin olduğuna dair beslenen inancın bir yansıması görülür.³³⁸ Kağanın ilahi konumu ona bütün Türkler üzerinde bir otorite kurma imkânı sağlıyordu.³³⁹ Hazarların hakanının savaş gibi olağanüstü hallerde sarayından dışarı çıkması ve onların etrafındaki Türkler ve aynı inanca mensup diğer unsurların ona karşı hürmet gösterdikleri için onunla savaşmamaları durumu yine kağanın ilahi konumuyla açıklanabilir. Hazarların hükümdarlarına olan bağlılıkları o denli sağlamdı ki, eğer hükümdar birine ölüm cezası vermeye niyet ederse onu öldürmek yerine ona sadece intihar etmesini söylerdi. O da evine gider intihar ederdi. Eğer hakan ölür de gömülürse, onun mezarına gelen herkes atından iner, secde eder, mezar gözden kaybolana dek atına tekrar binmezdi.³⁴⁰ Ölen hükümdar olunca, ölüye sunulan kurbanın değeri de artardı. İstahri’nin sunduğu bilgiler arasında yer alan, hükümdar defnedildikten sonra onun maiyetinden birinin öldürülmesi durumu da bu doğrultuda açıklanabilir. Eylem hükümdarın ölümünden sonraki yaşamında öldürülen kişinin ona hizmet etmesi düşüncesiyle gerçekleştirilmiş olabilir.³⁴¹

Mesudi’ye göre; Türklerden bir kavim olan Dokuz Oğuzların hükümdarı, dünyanın en güçlü adamlarına ve en fazla atına sahip olmasından dolayı yırtıcıların ve atların hükümdarı olarak bilinir. Söz konusu hükümdar, bağımsız birçok hükümdara sahip olan Türklerin en güçlü hükümdarıydı.³⁴² Bu hükümdarın senenin günleriyle orantılı olarak 360 cariyesinin olduğu söylenir. Hükümdar, devletlerle münasebetlerinde istihdam etmek için kendisine 1000 adam seçmişti. Devletin bütün işlerini vezirler ve hacıpler yönetirdi. Halk hükümdarı ancak senede bir gün görebilirdi. Sokağa çıkacağı zaman yollar temizlenir, halk

³³⁷ Saadettin Gömeç, **age**, s.221.

³³⁸ Muharrem Ergin, **age**, s.8.

³³⁹ Şeşen, **agm**, s. 123.

³⁴⁰ İbn Havkal, **age**, s. 304.

³⁴¹ İstahri, **age**, s. 201.

³⁴² Mesudi, **age**, s. 128-129.

iki sıra olarak saf tutardı. Hükümdarın atının dizginlerini veziri tutar ve halk hükümdarı gördüğü zaman secdeye kapanırdı.³⁴³

İbn Fazlan, Bulgar hükümdarının ata seyissiz bindiğinden, sokağa çıktığında herkesin ayağa kalkıp başlarına her zaman taktıkları kalpakları çıkardıklarından, ayrıca hükümdarın huzuruna giren, kardeşi, çocukları dahil herkesin onu gördüğünde kalpaklarını çıkarıp koltuklarının altlarına aldıklarından, hükümdar emretmeden kimsenin oturmadığından, otururken diz çökerek oturduğundan ve kalpaklarını başlarına yeniden takmak için hükümdarın huzurundan ayrılmayı beklediklerinden bahseder.³⁴⁴

Hükümdar ölürse yeni hükümdar belli bir aileden seçilirdi. Seçilme arifesinde görev ve sorumlulukları hatırlatılır bazen bu sorumluluğu alamayacağını düşünenler olur ve hükümdar olmaktan vazgeçerdi.³⁴⁵ Hükümdar seçilirken ilginç bir yol izlenirdi. Çin kaynaklarında bu konu hakkında bilgiler verilmiştir. Söz konusu uygulamalar kapsamında yeni kağan bir keçe üzerine oturtularak dokuz kişi tarafından yukarıya kaldırılıp çadır etrafında dokuz defa güneş istikametinde döndürüldükten sonra ipek bir şalla boğazı sıkılarak hükümdarlık süresinin ne kadar olmasını istediği sorulup ağzından çıkan ilk seslere bakılarak bir çıkarım yapılır, görev süresi belirlenirdi.³⁴⁶

Hazarlarda yönetim anlayışı biraz farklılık arzeder. Sarayında oturan herhangi bir şekilde halkın veya yöneticilerin huzuruna çıkmayan fakat ilahi bir menşei olan bir hakanın yanı sıra aktif bir şekilde devlet yönetiminde rol alan bir melikin varlığı söz konusuydu. Melik devleti yönetebilmek için hakanın varlığına ihtiyaç duyardı.³⁴⁷ Hakan aktif olarak devlet yönetimine müdahale etmediği için iktidardan mahrummuş gibi görünürdü ancak hakanın şamani konar-göçer kabilelerde olduğu gibi mukaddes bir karaktere sahip konumundan dolayı da asıl iktidarın onda olduğu düşünülmeliydi. Onun kararları ilahi menşeli olduğu için itirazsız ve mutlak bir itaatle kabul görürdü. Bu hususiyet Türk ve Moğol kabilelerinin tabiatında mevcuttur.”³⁴⁸ Yönetimde aktif bir rol oynayan melik (Bey) Hakanın huzuruna

³⁴³ Ramazan Şeşen, **age**, s.80.

³⁴⁴ İbn Fazlan, **age**, s.58.

³⁴⁵ İbn Havkal, **age**, s. 303.

³⁴⁶ Saadettin Gömeç, “Kagan ve Katun”, **Tarih Araştırmaları**, Sayı 29, DTCF, Ankara 1997, s.82.

³⁴⁷ Mesudi, **age**, s.140.

³⁴⁸ Şeşen, **agm**, s.83.

anca bir işi olursa çıkabilirdi. Çıktığı zaman ona saygı gösterir, yüzünü toprağa sürer, sonra ayağa kalkar, hakan izin vermedikçe oturamazdı. Bu durum, gerçek kudretin kimde olduğunu işaret etmesi açısından önemlidir.³⁴⁹

Kağan devlet hiyerarşisinin en tepesinde yer tutardı. Bir kişinin kağan olabilmesi için Tanrı'nın desteğini almasının yanında anne ve babasının Türk soyundan olması, bilge olması, erdemli ve güçlü olması gibi şartları da sağlaması gerekmektedir. Hakanın bütün karizmasına, olağanüstü gücüne rağmen hakimiyeti sınırsız değildi. Uymaları gereken töre kuralları vardı, töreyi düzenleyip değişiklikler yapabilirlerdi ama ortadan kaldıracak yetkiye sahip değillerdi.³⁵⁰ Ne kadar ilahi menşeli olursa olsun onun da konumu sarsılabilirdi. Ve hatta ülkede herhangi bir felaket yaşanması, kuraklık olması veya savaş kaybedilmesi kısaca başlarına kötü bir iş gelmesi hallerinde hayati tehlikesi dahi vardı. Böyle zamanlarda halk ayaklanır ve melike giderek “Bu hakanın çağı bize uğursuzluk getirdi. Ya onu öldür ya da bize ver biz öldürelim.” derlerdi. Melik hakanı bazen verir, bazen kendisi öldürür, bazen de öldürülmemesi için arka çıkardı.³⁵¹ Bu durum Ramazan Şeşen’inde dikkat çektiği üzere, maruz kaldıkları felaketlerin gök ile hakan arasında anlaşmazlıklar olduğuna inanmalarından ileri gelirdi. Hazarlar, Musevi oldukları zamanlarda dahi bu anlayışı sürdürmüşlerdi. Bu gelenek Gök Türklerde de görülürdü. Yalnız hakan ve ailesi mukaddes bir soyun mensupları oldukları için idam edilmeleri sırasında kanlarını akıtmayacak yöntemler seçerlerdi.³⁵²

Türk yönetim sistemi ne kadar kola bölünürse bölünsün sistemin en başında yer tutan kişi her zaman tek kişi olurdu. Aksi halde fikir ayrılıkları ilin töresinin bozulmasına sebebiyet verebilirdi. Türk devletleri tarihinde de görüleceği üzere her ne zaman birçok kişi birden hükümdarlık iddiasında bulunmuşsa devlet düzeni sarsılmıştır. Ya da tam tersini söylemek de mümkündür, yani ne zaman devlet düzeni bozulmuşsa o zaman birçok kişi birden hükümdarlık iddiasında bulunmuştur. Daha öncede temas edildiği üzere Türk kağanının gücünün Tanrı’dan geldiği inancı vardı. Gökte bir tane Tanrı olduğuna göre onun yeryüzünde desteklediği kağan da bir tane olmalıydı. Bu anlayış biraz Türk kağanının

³⁴⁹ İbn Havkal, **age**, s.303.

³⁵⁰ Gömeç, **agm**, s.82-86.

³⁵¹ Mesudi, **age**, s.140.

³⁵² Şeşen, **agm**, s.123.

kibirinden biraz da dünyadaki bütün toplumları bir yönetim altında toplayarak hakimiyet mücadelelerine son vermek suretiyle kalıcı barışı sağlama fikrinden ileri gelmektedir. Roux'a göre bir tane yüce Tanrı'nın olmasına rağmen, ondan küçük ama onun cazibesine sahip başka Tanrı'lar da vardı. Bu sebepten ötürü, Türk boylarının kaderi gücünü her iki durumda da Tanrı'dan alan sağlam bir merkezi otorite ve bağımsızlık mücadelesi verirken kaybolma gibi sonuçlar arasında gidip gelmiştir.³⁵³

Horasan valisi Cüneyt b. Abdurrahman, Türk hükümdarıyla karşılaştığında onun ihtişamından dolayı korkusundan dehşete düşmüştü.

Türk hükümdar ona şöyle demişti:

Korkma! Ben sana bir fenalık yapmak istesem, bu şekilde bir şey yapmadan durmazdım. Kuvvetlerinin eksik taraflarını önceden gördüm. Eğer sana galip gelmek veya bir kötülük yapmayı isteseydim düşünmeye fırsat bırakmadan kuvvetlerini tozla duman ederdim. Bu hileyi öğrenip de başka Türklere uygulamayacağını bilsem kuvvetlerin ve tabyalarındaki eksik ve hatalı tarafları sana gösterirdim.³⁵⁴

Dedikten sonra dini hükümlerle alakalı bir şeyler sormak talebiyle çağırmıştır. “Sen maiyetinle gel ben yalnız çıkayım benden kuşkulanma benim gibi bir adama karşı tarafın güvenini kazanıp da verdiği sözü bozmak yakışmaz. Biz işlerimizde hile yapmayan bir milletiz. Hileyi sadece harpte mubah sayarız. Eğer harp hilesiz olacak olsaydı hileyi harpte dahi yapmazdık.” Diyerek Cüneyt b. Abdurrahman'ı konuşmaya ikna etmiştir. Aralarında geçen görüşmeden sonra Cüneyt, “Ben bu Türk'ten daha vefalı, daha insafli, daha anlayışlı, daha zeki birisini görmedim. Onunla gündüz üç saatten fazla konuştuk dilinden başka bir yeri kımıldamadı” diyerek Türk hükümdarını tasvir etmiştir.³⁵⁵

Sonuç olarak özetlemekte yarar vardır ki, Türk Kağanının gücünü Tanrı'dan aldığı görüşü yaygındı, bu sebeple halk tarafından çok fazla saygı görürdü. Kağana derin bir bağlılık söz konusuydu. Bütün bunlara rağmen Kağanın gücünün de sınırları vardı. Ayrıca yerine getirmesi gereken görevleri ve halka karşı birtakım yükümlülükleri de vardı. Orhun Abideleri'nde Bilge Kağan'ın da anlatımıyla Kağan gündüz uyumayıp gece oturmayacak

³⁵³ Jean-Paul Roux, **Türklerin Tarihi**, Çev: Aykut Kazancıgil & Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınları, 10. Baskı, İstanbul 2013, s.32-33.

³⁵⁴ Cahiz, **age**, s.86-87.

³⁵⁵ **Age**, s.89.

özveriye, kişiliğe sahip olmalıydı. Türk kağanının bir özelliği de milleti kendisi için çalıştıran değil kendisi milleti için çalışan kişidir. Yine Orhun Abideleri'nde bahsi geçtiği üzere, Türk kağanı, ölecek milleti diriltip besleme, çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kılma düsturuna sahip olan bir kağandır.³⁵⁶

1.1.2. Hatun (Katun) ve Türk Kadını

Türk devletlerinde kağandan sonra ikinci sırayı hatun alırdı. Kağan ölürse ve oğlu devlet yönetemeyecek kadar küçük yaştaysa devlet yönetimi de hatuna kalırdı.³⁵⁷ Hatun, Hunlardan bu yana Türklerde tanınan bir kavramdı. Hükümdar unvanını alırken zevcesi veya hatun olmak üzere saraya gelen gelin de unvanını alırdı. Türk hatunu devlet siyasetine yön verebilecek kadar idari işlerde söz sahibiydi. Ayrı sarayları ve buyrukları olan hatunlar genelde meclislere katılır, bazen elçileri de kabul ederlerdi. Hatunlar, diğer taraftan müstakbel hükümdar anneleri olacağı için genelde Türklerden, hükümdarların ilk eşlerinden seçilen asil kadınlar olmalıydı.³⁵⁸ Türk mitolojisindeki kahramanların eşlerinin Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardan oluşu bu noktada değerlendirilmesi gereken bir ayrıntıdır.³⁵⁹ Orhun Abidelerinde rastlanacağı üzere, Bilge kağan, babası İltiş'in kağan olmasının nasıl ki Tanrı'nın dileğiyle olduğunu söylüyorsa aynı şekilde annesi İlbilge Hatun'un da hatun olmasının Tanrı'nın dileğiyle olduğu fikrini taşıyor. Burada, dikkate değer iki noktadan birincisi, kağanın adının anıldığı yerde hatunun da anılıyor olmasıdır ki, bu hatunun önemini göz önüne serer. İkincisiyse, Tanrı'nın onayını almış olması onun asaletini işaret eder.³⁶⁰ İbn Fazlan, Bulgarlara, yaptığı seyahat neticesinde yazdıkları arasında hatuna da yer vermiştir. "Hükümdarın karısına da hilat giydirdim, hatun hükümdarın yanında otururdu. Bu onların adetidir", diyor. Arapların yabancı olduğu bu husus, eski Türklerde oldukça yaygın bir gelenektir.³⁶¹ Kaşgarlı Mahmud'un naklettiği "xân işi bolsa qâtûn işi qalır. (Hanın işi varsa hatunun işi ertelenir.)"

³⁵⁶ Muharrem Ergin, **age**, s.19.

³⁵⁷ Gömeç, agm, s.89-90.

³⁵⁸ Kafesoğlu, **age**, s. 269-270; He Xinghang Guo Hongzhen, **age**, s.104.

³⁵⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C:1, 5. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2010, s.87.

³⁶⁰ Muharrem Ergin, **age**, s.13.

³⁶¹ İbn Fazlan, **age**, s. 49.

şeklindeki bu atasözüyse hatunun hükümdara kıyasla ikinci planda olduğunun göstergesidir.³⁶²

Hatun dışında Türk kadını hakkındaysa, Ammianus, Hunlar gibi konar-göçer toplumlarda kadınların vagonlar içinde yaşadıklarından, kocalarına elbise dikmek ve çocuk doğurmaktan başka bir rollerinin olmadığını ileri sürer. Bozkırda yaşayan kadınlar için şartların oldukça zor olduğunu gösteren bu durumun gerçeği yansıttığı söylenemez. Çünkü, Attila karargahının bulunduğu kasabaya gittiğinde Hun kadınlarının koşarak etrafını sardığı, koro oluşturup şarkılar söylediği bilgisi, Ammianus'un kadının toplumdan izole edilmiş olduğuna dair vermiş olduğu bilgiyi çürütmektedir.³⁶³ Birçok toplumda kadın geri plana itilip ikinci sınıf insan muamelesi görürken İslamiyet'in zuhuruyla birlikte İslam halklarında kadına verilen değer artmıştır. Kadın erkek eşitliğini gösteren birçok ayeti kerime mevcuttur. Tersini iddia edenler de vardır fakat delilleri değersiz iddiaları yersizdir.³⁶⁴ İşte buna benzer şekilde Türkler arasında da kadının değeri bilinmiş toplumda geri plana itilmemiştir. Aile, Türk toplumunun en temel yapı taşıydı. Her ailenin de kendi içinde devlet yönetimine benzer bir sistemi vardı. Yani her evin bir hatunu vardı. Kaşgarlı Mahmud, Türkler arasında bulunan “kizdeki kız yıpar” şeklindeki sözün “sandıktaki miske el sürülmez” anlamına geldiğini ve bu sözün genç kızların nefesinin mis koktuğunu anlatan bir benzetme olarak kullanıldığını ileri sürer.³⁶⁵ Eğer bunu gerçek kabul edilirse, Türkler arasında kadının iltifata layık bir seviyede görüldüğünü söylemek mümkün olacaktır. Fakat Bahaeddin Ögel, Kaşgarlı'nın yaptığı yorumun doğruluğundan şüphe eder. Kendisi Besim Atalay'ın önerdiği tefsiri daha uygun bulur ve “kizdeki kız yıpar” sözünün sandıktaki misk kokar anlamında olduğunu düşünür.³⁶⁶ Bu konuda Kaşgarlı'nın verdiği bilgi yanlış olsa bile Türk kadını toplumda ikinci plana atılmamış aksine çağdaşlarına oranla hayatın içinde oldukça aktif bir rol oynuyordu. “Kız evin başıdır, evin yakışığıdır; kazanın kulpu gibidir.” Gelin olduğu zaman “Tuz kabını tuzsuz, baba evini ıssız kor; atlayıp gider eşiği evde kalır kaşığı.” Dizeler, Türk toplumunda kızın ne derecede önemsendiğini ortaya koymaktadır.³⁶⁷

³⁶² Kaşgarlı Mahmud, *age*, s.414.

³⁶³ Elizabeth Thompson, *Hunlar*, Çev: Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008, s.210.

³⁶⁴ Salih Akdemir, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *İslam Araştırmaları*, C:10, sayı 4, 1997, s.253.

³⁶⁵ Kaşgarlı Mahmud, *age*, s.317

³⁶⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C:3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s.285.

³⁶⁷ Bahaeddin Ögel, 1979, s.174-5.

Oğuzlar bahsinde, kadınların yerli ve yabancı erkeklerden kaçmıyor oluşu İbn Fazlan'ı şaşırtmıştır. İbn Fazlan, vücutlarının hiçbir yerlerini saklamazlar diyor ve konuk oldukları evin kadının da kendileriyle beraber oturduğunu belirtiyor.³⁶⁸ Birçok seyyahın vurguladığı gibi Gerdizi de eserinde yer verdiği bir rivayeti işaret ederek, Türklerin kadınlarının çok temiz(namuslu) olmasının herkesçe malum olduğunu söyler.³⁶⁹

İbn Fazlan'ın, Bulgarlarda gördüğü üzere, kadınlar ve erkekler birbirlerinden kaçmazlar hep beraber nehre girip yıkanırldı. Fakat zina nedir bilmezlerdi. Zina vakasının yaşanması halinde kadın ve erkek aynı derecede ağır cezalara çarptırılırdı.³⁷⁰

1.1.3. Türklerin Askeri Kimliği

Büyük Hun Devleti ve Attila Hunlarında 24 Oğuz boyu düzenini andıracak şekilde ikili, altılı, dörtlü ve yirmi dörtlü bir düzen vardı. Oğuz boylarının “Boz-Ok” ve “Üç-Ok” olarak ikiye ayrıldığı gibi Mete tarafından kurulan devlet teşkilatında da “sol” ve “sağ” bilgeliği adında ikili düzen vardı. Oğuz-Han'ın altı oğlu yirmi dört torunu vardı. Mete'nin ordusunda bunların yerini dört köşeler alıyordu.bunların Işığında ordunun boy düzeninden doğduğunu söylemek mümkündür.³⁷¹ Türklerin muharip bir kavim olmaları özelliğinden daha önce bahsedilmişti. Bu nedenle aynı konuya yeniden girilmeye gerek görülmedi. Onun yerine Türklere savaşlarda üstünlük sağlayan vasıtalar üzerinde durmak daha gereklidir. Bu vasıtalar elbette savaş esnasında aniden ortaya çıkan şeyler değildirler. Türkler, savaşı bir çarpışmadan daha çok hayatlarının bir parçası olarak görüyorlardı. Cahiz'in deyiimiyle savaş Türklerin hayatlarını o denli dolduruyordu ki, savaş harici zamanlarda dahi Türklerin sanatları, ticaretleri, zevkleri, övündükleri şeyleri ve gece gündüz aralarında geçen konuşmaları tamamıyla savaşın etkisi altındaydı.³⁷² Savaş harici zamanlar Türkler için savaşa hazırlık zamanları olarak değerlendirilirdi. Savaşçılık

³⁶⁸ İbn Fazlan, **age**, s.35.

³⁶⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s.73.

³⁷⁰ İbn Fazlan, **age**, s.61.

³⁷¹ Bahaeddin Ögel, 1979, s.271-72.

³⁷² Cahiz, **age**, s. 82.

özellikleri kaybolmasın, enerjileri tükenmesin diye savaş talimi denilebilecek, yağma seferlerini, şehirlere girmeyi kapsayan bir hazırlık döneminden bahsedilmektedir..³⁷³

Türklerin daha küçük yaşlardan itibaren savaşçılık için yetiştiklerine dair Cahiz'in bahsinde çocukken atlara sıçrayarak binme ve çevgen topu oynama gibi etkinliklerden bahsedilir.³⁷⁴ Burada söze konu edilen çevgen topu, atlı iki takım arasında bir top ve kişi başı bir sopa yardımıyla oynanan bir oyundur ve bu oyun Türklerde at üzerinde manevra yeteneğinin geliştirmesi amacıyla oynanırdı. Firdevsi'nin de bahsettiği üzere sadece çocukken oynanmazdı aksine Siyavuş' un Afrasiyab'a sığınmasından sonra adı geçen iki kişinin önderliğinde İranlı ve Turanlı askerler arasında guy ve çevgen oynanmıştı. Bu durumdan anlaşıldığı üzere guy ve çevgen oyunu, askerlerin hatta hükümdarın dahi oynadığı bir oyundu. Firdevsi, İran – Turan savaşlarının bahsinde olduğu gibi bu oyunda da İranlıların Türklere üstün geldiklerine dikkat çekme çabasındadır. Fakat burada amaç oyunun sonucunu sorgulamaktan daha ziyade bu oyunun Türkler arasında eskiden beri oynandığına dikkat çekmektir. Ayrıca dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta, Siyavuş'un bu konu hakkında Afrasiyab'a “Bütün padişahlar hüneri senden öğrenir.” Şeklinde kullandığı ifade oyunun Turan menşeli olabileceğini akla getiriyor.³⁷⁵ Çocuklar hayatlarının geri kalanında önemli olacak askeri eğitimleri çeşitli vesilelerle küçük yaşlardan itibaren alırlardı. Bu eğitimin kapsamı koyunların sırtına binip önce farelere, gelinciklere, kuşlara sonraları ise tavşanlara, tilkilere ok atmak gibi uygulamaları barındırırdı.³⁷⁶ Çocuk yaştan itibaren yapılan hazırlıklara atın da eşlik etmesinden de anlaşılacağı üzere Türklere savaşlarda üstünlük sağlayan vasıtaların başında gelenlerinden birinin at olduğu söylenebilir. Halifeliğin atlı süvarileri olan Türkler için Humayd b. Abd el-Hamid, Orduların en mühim vazifeleri onlardadır, onlar ordunun mihveridir, geri çekilerek tekrar hücum eden onlardır. Pusu kuranların, artçıların, öncülerin onlardan seçildiğini söyler. Türklerin binicilikteki maharetleri ve Türk süvarilerinin savaşlardaki olumlu etkisi herkesçe malumdur. Bu noktada “Dağdan inerken ve çıkarken atını daracık yerde hızla sürebilen, Ubulla rakkasının düz yerde yapamadığını yapabilen kişiye ben ne

³⁷³ Cahiz, **age**, s.77.

³⁷⁴ **Age**, s. 49.

³⁷⁵ Firdevsi, **age**, s.461-462.

³⁷⁶ Salim Koca, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C:2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. , İstanbul, 2002, s.309-346

yapabilirim.” diyen kumandan Ebu’l Batt’ın söylediği rivayet edilen bu sözü hatırlatmakta yarar gördük.³⁷⁷ Başka bir bahis vesilesiyle Türk’ün atını düşmana karşı hücumla kaldırdığında azminde sarsılma olmasın diye karşı tarafa ulaşmadan mücadeleye girmeden geri dönmeyecek şekilde eğittiğine temas edilmişti. Bunun gibi ve daha fazla eğitim için Türk atını tay iken alır, kendisi eğitip terbiye ederdi. O, atını istediği gibi terbiye etme konusunda bir baytardan daha usta ve seyislerden daha başarılıydı. Atını isimlendirir, adıyla çağırırsa at gelir, koşarsa atı da peşinden koşardı. Cahiz’in deyimiyle, Türk hem çoban hem seyis hem baytar hem süvaridir. Hülasa bir Türk başlı başına bir devlettir.³⁷⁸

Buraya kadar Türklerin atlarıyla olan ilişkilerine temas edilmeye çalışıldı. Yine bu konuyla bağlantısı olduğu düşünüldüğünden Türklerin atlarının kuyruklarını kesip, süslediğini belirtmek de uygun görüldü. Belazuri ’den nakledilen bilgilere göre, Arap komutan El-Mühelleb, Kikan ülkesinde atlarının kuyrukları kesilmiş, toplanmış on sekiz tane Türk süvariyle karşılaşmış, girdikleri mücadele neticesinde bunların hepsi öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Mühelleb, “Arap olmayan bu adamlar atlarının kuyruklarını toplamaya bizden daha fazla hak sahibi değildir” dedikten sonra kendi atının kuyruğunu keserek, atının kuyruğunu kesen ilk Müslüman olarak kayıtlarda kendisine yer edinmiştir.³⁷⁹ Bahaeddin Ögel’in güzel ve duygulu bir Türk geleneğidir dediği bu uygulama Türkler arasında “dullama” olarak bilinirdi. Eri ölen atın tıpkı erin karısı gibi dul kaldığına inandıklarından kuyruğunu keserek bunu sembolleştiriyorlardı. Bazen de savaşa gidecek süvari hazırlanırken şehitliğe de hazırlanır ve atını da buna hazırlardı. Mühelleb’in karşılaştığı süvarilerin atlarında da görüldüğü üzere savaşa giden süvarilerin atlarının kuyruğu kesilirdi ve bu atlara dul at denilirdi.³⁸⁰

Türklerin savaş öncesi hazırlıkları konusunda, Hazarlarda ordunun komutanının askerlerin hepsinden yanlarına almak için, üç zira uzunluğunda sivriltilmiş bir kazık ayarlamalarını istemesi de sayılmalı. O kazıkları ordu konakladığı zaman olası bir saldırının önüne

³⁷⁷ Cahiz, **age**, s.72.

³⁷⁸ **Age**, s.66-68.

³⁷⁹ Belazuri, **age**, s.496.

³⁸⁰ Bahaeddin Ögel, 1978, C:6, s.199.

geçmek maksadıyla ordunun etrafına çakarlar. Her kazığa bir siper asarak ordunun etrafını bir duvarla çevrilmiş gibi yapabilirlerdi.³⁸¹

Savaş zamanlarında ise Türkler, ordularının vuruşmasından önce mübareze³⁸² yaparlardı. Taberi, İran ile Türk- Moğol müşterek ordusunun yaptığı bir savaşta Lehrasip adlı bir İranlının yetmiş Moğol askeri teker teker öldürdüğünden bahseder. Ve bu durumu gören Moğol beyinin oğlunun şöyle bir şiir okuduğunu ileri sürer:

Tek tek savaş olamaz,
Gözümüz yaş dolamaz!
Düşman tutsun oka,
Erle dolsun dört yaka!
Kanlarımız kaynasın,
Kılıcımız oynasın!
Düşmanlar girsin ele,
Hepsi savrulsun yele!³⁸³

Cahiz, Horasan yolu üzerinde Arap komutandan mübareze etmek için adam isteyen bir Türk'ün kendisinden boylu poslu, cüsseli bir adamı nasıl yendiğinden bahsederken anlattığı olay vesilesiyle de görüleceği üzere Türk, adamdan kaçır gibi yapıp onu peşinden çekerek gafil avlamıştır. Benzer bir taktiği ordu olarak uygulayıp bazı savaşlarda düşmana üstün geldikleri bilinir.³⁸⁴

Türklerin savaşlarda uyguladığı bir başka taktiği Mesudi'nin 943/944 yılı Türk- Bizans savaşı bahsinde Peçenek hükümdarının kumandanlığında uygulanan savaş taktiğini anlatması vesilesiyle görürölür. Dönüşümlü olarak ordunun sağ tarafındaki süvariler Bizans ordusunun merkezini ok yağdırıp sola, sol taraftakiler aynı şeyi yapıp sağa geçmeleri suretiyle ordularının merkezini hiç boş bırakmadan aynı şeyi defalarca tekrarlayarak Bizans ordusunu bozmayı başarmışlardır.³⁸⁵

Cahiz, Sa'id b. Ukba b. Salm el- Hunâ'i'nin; "Türkler, Araplardan, Acemlerden herhangi bir düşmana hücum ederlerse, ancak onların kuvvetlerine denk askerlerle hücum ederler. Maksatları düşmanlarının kötölüklerini def etmektir. Hile yapmayı isterseler, düşmanlarının aklına dahi gelmeyecek derecede enteresan hileler yapabilirler." Şeklinde

³⁸¹ Ramazan Şeşen, **age**, s.83.

³⁸² Mübareze: Ordular savaşmadan önce iki ordudan birer kişinin karşı karşıya gelip savaşmasıdır.

³⁸³ Taberi, **age**, C:2, s.73.

³⁸⁴ Cahiz, **age**, s.75.

³⁸⁵ Mesudi, **age**, s.167-168.

sözler söylediğini nakleder. Türklerin istedikleri zaman yağmur, kar yağdırabildikleri, tabiat olaylarını kontrol edebildikleri İslam kaynaklarında yoğun bir şekilde vurgulanır. Ama Firdevsi, Türklerin bu özelliklerini İran'la yapılan bir savaşta kullandıklarını, dengede giden bir savaşta İranlıların üzerine kar yağdırarak savaşın dengelerini lehlerine çevirdiklerinden bahseder.³⁸⁶

Türklerin, harpte önem verdikleri noktalardan biri de kumandanlıkta ortaklığa girişmemeleridir. Bunun nedeni, kıskançlık, çekememezlik, sorumluluğu diğerine yüklemek gibi sebeplerle orduda oluşabilecek zaafi bertaraf etmektir.³⁸⁷

Türklerin savaşlarda kullandığı aletlerden bahsedilecek olursa, ilk başta akla yay ve ok gelmektedir. Cahiz, Türkler geri çekildikten sonra öldürücü bir zehir gibi geri döner, derken, önüne ok atar gibi arkasına da ok atabildiğinden ve kemendi nasıl etkin kullanabildiğinden bahseder.³⁸⁸ Aynı şekilde Mesudi de onların kemiklerinin esnek olmasından dolayı kafalarının doksan derece dönebildiğini ileri sürer ve bu özelliği sayesinde önüne atabildiği gibi arkasına da ok atabildiğini ileri sürer.³⁸⁹

Türklerin kullandığı savaş aletlerinden birisi de kısa kargılı içi boş mızraklardı. Saplanması ve hafif olduğu için taşınması daha kolay olduğundan mızrağın bu şekilde olmasını tercih ederlerdi. Bu mızraklar genellikle hendek kapılarında ve geçitlerde kullanırlardı.³⁹⁰

Ramazan Şeşen'in tercümesini yaptığı Köprülü kütüphanesindeki bir mecmuada, "Türklerin ülkesinde demir olmadığı için oklarını, mızraklarını kemikten yaparlar." Şeklinde bir ifade geçer. Bu ifadeye benzer şekilde Yakubi de Türklerin ülkesinde demir az olduğu için oklarını kemikten yapıldığı bilgisini sunar.³⁹¹ Ancak Gök Türkler daha 460'larda Juan-Juanlara bağlı olarak varlıklarını sürdürdükleri Altaylarda demircilikle uğraşırlardı.³⁹² Bu tarihten yaklaşık yüz sene sonra Gök Türk ülkesine gelen Bizans elçisi Zemerkhos'a satılık demir gösterilmişti. Bunun demiri satmaktan daha çok ona sahip

³⁸⁶ Firdevsi, *age*, s. 659.

³⁸⁷ Cahiz, *age*, s.71.

³⁸⁸ *Age*, s.67.

³⁸⁹ Ramazan Şeşen, *age*, s. 55.

³⁹⁰ Cahiz, *age*, s.70

³⁹¹ Ramazan Şeşen, *age*, s. 90; Yakubi, *age*, s. 75.

³⁹² Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, 4. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara 2011, s.31.

olmanın gururunu yaşamak için yapıldığını düşünenler vardır. Çünkü demir, insanlar için kolayca elde edilemeyen bir maden olması sebebiyle ona sahip olmak bir övünç kaynağı olabilirdi.³⁹³ Ayrıca Çin kaynaklarının Gök Türkleri, Juan-Juanların demircileri olarak nakletmesinden de anlaşılacağı üzere Türkler, eski zamanlardan beri demircilik işinde oldukça mahir olarak bilinirlerdi. Onlar da zaten kendilerini demirci millet olarak nitelemişler ve demire kutsal bir anlam yüklemişlerdi. Demire yüklenen kutsiyet esaretten ve çeşitli zor durumlardan demir sayesinde kurtuldukları inancından ileri gelmektedir.³⁹⁴ Bu kutsal anlam onun üzerine yeminler edilmesi noktasına kadar da varmıştır. Kaşgarlı Mahmud, “temür” bahsinde bu konuya da yer verir ve Türklerin yemin ederken “kök kirsûn qızıl çıqsûn.” Dediklerine dikkat çeker. Edilen bu yemin eğer anlaşmayı bozarsam mavi halde vücuduma giren demir, kanlı bir şekilde kızıl çıksın anlamındadır. Bu şekilde yemin edilmesi büyük bir kudrete sahip olan demirin anlaşmadan dönenlerden intikam alacağına yönelik anlayıştan ileri gelmektedir.³⁹⁵

Gerdizi, Macarların silahlarının gümüşle ve altınla kaplı olduğunu bilgisini sunmasının yanı sıra Burdasların silahlarının ok, yay ve mızraktan ibaret olduğunu ve zırh giymediklerini de söyler.³⁹⁶ Oysa Türk zırhları başka ülkelerin ordularında dahi Türk zırhı adıyla kullanılacak kadar üne sahipti. İran hükümdarı Keyhüsrev’in Turan’a savaş açmak için hazırladığı orduda askerlerin zırhlarının Türk zırhı olduğuna temas edilir.³⁹⁷ Türklerin savaşlarda yanlarında bulundurduğu araçlar arasında, psikolojik harp unsurları diyebileceğimiz sancakları, alemleri ve öküz boynuzundan yapılma borazanları da vardı.³⁹⁸

Onlar, kullandıkları silahları kendileri yapabilecek kabiliyete sahiptiler. Türk silahlarının en önemli özelliği belki de bu sayılabilir. Cahiz’in, onların savaşçılığın her alanında çok ileri gittikleri bahsine delil olarak anlattığına göre, bir kılıç kuşanılacak kıvama gelene kadar birçok aşamadan geçer. Normalde, kılıcın demirini eritme, tasfiye etme, düzgün hale getirme, uzatıp kılıç şekline sokma gibi aşamaların her biri ayrı bir ustanın elinden geçirdi.

³⁹³ İsmail Mangaltepe, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2009, s.52-53.

³⁹⁴ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981, s.29

³⁹⁵ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s. 550

³⁹⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s. 84-85.

³⁹⁷ Firdevsi, **age**, s. 590.

³⁹⁸ Ramazan Şeşen, **age**, s. 82.

Bu ustalardan hiçbir diğzerinin işini yapamazdı. Fakat Türk, bütün bu aşamaları kendisi yaparak kılıcı kuşanılacak aşamaya kadar kendisi getirir. Aynı şekilde kılıcın kabzası için gereken işlemleri de yine Türk kendisi yapabilirdi. Aynı zamanda eyerini, okunu, oktanlığını, mızrağını, yaralayıcı ve kalkan olarak kullanılabilecek bütün silahlarını kendisi yapar.³⁹⁹

1.2. Türk Hanesi

1.2.1. Türklerde evlilik

Aile evlilikle kurulur. Bu nedenle evlilik onlar arasında oldukça önemli bir olaydır. Onların evlenme âdetlerinde gelenek denilebilecek kadar kökleşmiş uygulamaların olduğunu görmek mümkündür. Türklerin evlilik mevzusunda tartışmaya en çok konu edilen konulardan birisi tek eşli mi çok eşli mi olduğu meselesidir. Bu konu hakkında Şeşen, Türklerin kadınlarının sayıca erkeklerden üstün olması sebebiyle, tek eşli evliliklerin yapılması halinde bazı kadınların eşsiz kalması durumunun ortaya çıkabileceğini, kendisiyle evlenecek bir erkek bulamayacak kadınların hayatta tutunabileceği bir dayanağının olmayacağını ileri sürer. Ayrıca eşi ölmesi sebebiyle dul kalacak kadının yüzleşeceği zor durumların önüne geçmek adına kocasının kardeşiyle ya da varsa birinci karısından olma oğluyla evlenmesi yaygın olarak görülen bir durumdur. Bu durum, kocası öldükten sonra ikinci bir eş ile evlenen kadınlar öldüklerinde, öbür tarafta birinci eşine gideceği inancıyla birleşince kadının ikinci eşinin ebedi yalnızlığa düşmemek maksadıyla bir bakireyi ikinci bir eş olarak alması durumunu doğuruyordu.⁴⁰⁰

Evlenme adetlerine gelindiğindeyse bir kıza talip olan kişi, kız kimin himayesindeyse onunla irtibata geçip, genellikle Harezmi kumaşından olmak üzere kız için mihr⁴⁰¹ verirdi. Bu mihr deve, başka hayvan ya da daha farklı bir şey olabilirdi fakat mihr verilmeden evlilik gerçekleşmezdi. Mihr verildiği zaman kızında rızasını almak kaydıyla gelip kızı

³⁹⁹ Cahiz, **age**, s.82.

⁴⁰⁰ İbn Fazlan, **age**, s.119-121.

⁴⁰¹ Mihr: Başlık manasındadır.

kendi çadırına götürürdü.⁴⁰² Türkler arasında yaygın olarak görülen ve “kalın”(kaling) olarak bilinen bu uygulama kapsamında İbn Falan’ın mihr olarak verildiğini ileri sürdüğü maddelere ek olarak, “O benimle dünürlük etti kızımı istedi. Bende ondan kızını istedim. Sonra bana haksızlık edip Turumtay adındaki kölemi alıp götürdü.” Şeklindeki ifadeden anlaşılacağı üzere kalın olarak para, mal gibi maddelerin yanında kölelerin de verildiği örnekler vardır.⁴⁰³ Kaşgarlı Mahmud “qaling” maddesi altında temas ettiği “qaling berse qîz alîr, kerek bolsa qîz alîr” şeklindeki bir atasözüyle izah edilir. Söz konusu atasözü, eğer adam başlık parası verirse gelini bakire bulur, eğer çok istediği birini arıyorsa başlık parası oldukça artacaktır. Anlamına gelir ve başlık parasının geline göre değiştiği konusunda bilgi sunar.⁴⁰⁴ Ancak Bahaeddin Ögel, kalının başlık parası olarak açıklanamayacağını ileri sürer. Başlık evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye niteliği taşıırken. Kalın, babanın sağ iken evlenebilsinler diye oğullarına verdiği paydır. Kızlara verilen çeyiz de bu kapsamda değerlendirilebilir. Türk toplumunda babanın oğlunu evlendirmesi doğal bir göreviydi.⁴⁰⁵

Yakut, Türk kızlarının başlarının açık gezdiğini, onlarla evlenmek isteyen kişinin onlar üzerine bir elbise attığını ve böylelikle evlenme olayının gerçekleştiğini belirtir. Üzerine elbise atılan kızın, elbiseyi atan adamın eşi olduğunu ve bunu kimsenin engelleyemeyeceğini söyler.⁴⁰⁶ Konu Burdaslara geldiğindeyse İslam kaynaklarında evlilik konusunda kızın tercihlerinin daha belirgin oluşu vurgulanır. Kız ergenlik çağına girince evleneceği erkeği kendisi belirler. Belirlenen kişi gelip kızı babasından ister ve evlilik böylece gerçekleşir.⁴⁰⁷

Düğünler hakkında fikir sahibi olmamız, Keykavus’un oğlu Siyavuş ile Afrasiyab’ın kızı Frengis’in evlenme merasimlerinin Şahname’de anlatılması sayesinde oluyor. Türk kültüründe köklü bir yerinin olduğunu bilinen saç yapma geleneği bu düğün vesilesi ile tanık olunan ritüellerden biridir. Şahitler gözetiminde gerçekleştirilen nikah merasimi ise dikkat çekilmesi gereken başka bir husustur. Yine düğün merasimi hakkında Firdevsi,

⁴⁰² İbn Fazlan, **age**, s.36.

⁴⁰³ Reşat Genç, **age**, s.58.

⁴⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.393

⁴⁰⁵ Bahaeddin Ögel, 1979, s.178.

⁴⁰⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s.137.

⁴⁰⁷ **Age**, s.83.

uzaktan veya yakından gelip de düğün yerine gidenlerin emre hazır aşçılar, kurulu sofralar bulup; yiyip, içip, bir hafta orada misafir kaldıktan sonra giderken de götürebildiği kadar yiyeceği götürdüğünü söyler. Yine Firdevsi, düğün yerinin süslendiğinden düğünün şerefine hapishanelerin tahliye edilmesi gibi uygulamalar yapıldığından da bahseder. Bütün bunların haricinde en çok göze çarpan uygulamalardan birisi de Afrasiyab'ın Siyavuş'a günlük kullanıma uygun araç gereç, savaş aletleri, hayvanlar ve bir toprak parçası bağışlamasıdır. Bu da akıllara yine köklü bir geçmişi olan çeyiz geleneğini getirmektedir.⁴⁰⁸ “Yüfüşlüğ kelin küzegü yafaş bulur.” (Armağanlı gelin, damadı yavaş bulur.) atasözünden anlaşılacağı üzere çeyiz de Türkler arasında önemli yer tutardı. Gelin olacak kızın çeyizindeki eksiklerin tamamlanması için akrabaları seferber olurlardı. “Yüfüş” adıyla bilinen bu uygulama sosyal hayatta dayanışmanın bir örneği olarak nitelik taşır.⁴⁰⁹

Hunlar zamanında bir dönem, Çinli prenslerle evlenmek çok rağbet gören bir moda halini almıştı. Devlet ileri gelenlerinin bu yöndeki arzularını karşılayacak kadar Çinli prenses mevcut değildi. Ayrıca bozkırda başlayacak yeni yaşamı söz konusu prenseslerin arzu ettiği de söylenemezdi. Buna rağmen, barış veya ittifak anlaşmaları nedeniyle gelin gönderilen prenseslerin sayıları hiç de az değildi. Onlar dokunaklı hayatlarını yansıtan kafiyeler kurmuş adeta böyle bir sanat tarzı ortaya çıkmıştı. Hunlara gelin gelmiş bir Çinli prenses derdini şöyle mısralara dökmüştür:

Yurdumdan ayrıldım, kara bağlarım.
Şimdi de Hunların çadırı yerim.
Ocağım kül oldu, ona ağlarım.
Dünyaya gelmemiş olmak isterim.
Yapağı eğirir keçe giyerler,
Gözüme bet gelir, gönlüme kötü.
Koyunun o kokmuş etini yerler,
İçemem bakırla sunulan sütü.
Davulu her gece durmaz döverler,
Dönerler ta güneş doğana kadar.
Fırtına bozkırda gök gibi gürlür,
Yolları toz duman boğana kadar.⁴¹⁰

Şiirin sanatsal yönünün yanı sıra mısralarında da görüldüğü üzere Hun yaşamının derinliklerine dair son derece orijinal bilgiler sunuluyor.

⁴⁰⁸ Firdevsi, **age**, s.472-473.

⁴⁰⁹ Reşat Genç, **age**, s.61-62.

⁴¹⁰ L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev: Sadrettin Karatay, 3.Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2011, s.45.

1.2.2. Türklerde Sofra ve Beslenme

Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılmış olmalarından dolayı yedikleri içtikleri bir geleneğin ürünü olmaktan daha ziyade bulundukları coğrafyanın sunduğu imkanlara göre şekillenmiştir. Fakat buna rağmen, Türklerin beslenmesinde öne çıkan besin öğeleri de yok değildir. Bu besin öğeleri arasında etin yeri çok özeldir. Yakubi, Türklerin kısırağın etini yiyip sütünü içtiklerini ileri sürer. Yine ona göre av eti Türklerin besin kaynakları arasında önemli bir yer tutardı.⁴¹¹ Bu konu hakkında Cahiz'in görüşü Yakubi'ye benzer şekildedir. Türklerin herhangi bir maksatla memleketinden ayrıldığında karnını avlanarak doyurduğundan, bahseden Cahiz, eğer avlanmak mümkün değilse, atlarının kanını emdiklerini ve susadıkları zaman da atlarını sağarak su ihtiyaçlarını karşıladıklarını söyler. Dahası Cahiz bir yorumunda da Türk'ten başka sadece et yiyerek beslenen her insanın vücudunda arızalar meydana gelirken, Türklerin bünyesinin bundan zarar görmediğini söyler. Bu vesileyle Türklerin sadece et ile beslendiğini iddia etmesi dikkat çekmektedir. Cahiz'in Türklerde etin çok tüketilen bir besin maddesi olduğuna dair yaptığı yorum doğrudur. Fakat, onların tükettiği tek besin maddesinin et olduğunu söylemesi abartılıdır.⁴¹²

İbn Fazlan'ın Bulgarlar hakkında verdiği bilgiler arasında onların beslenmelerine dair bilgiler de vardır. Onlarda en çok yetiştirilen tahıl ürünleri arpa ve buğday olmasına rağmen en çok darı ve at eti tüketildiğinden bahseden İbn Fazlan ayrıca sadece kızların yediği çok ekşi yeşil bir elmadan ve hurma ağacına benzeyen bir ağacın gövdesinden aşırı tüketildiğinde sarhoşluk veren baldan daha tatlı bir sıvı elde ettiklerinden bahseder. Yine onun kayıtlarından, arpadan genç erkek ve kızların içtiği bir çorba yapıldığını, eğer bu çorbaya et katılırsa ve katılan et eğer teke başı değilse etlerini erkekler arpalarını kızların yediğini, teke başıysa bir ayırım gözetilmediğini görmek mümkündür. O ayrıca, Bulgarların bütün yemeklerinde balık yağı kullandıklarını ve yiyeceklerini saklamak için kuyular yaptıklarını da söyler.⁴¹³ Karlukların nohut ve mercimek yediklerini, darıdan bir çeşit içki yaptıklarını ve etleri tuzlayarak yediklerini söyleyen Ebu Düle'f'in Kırgızlar bahsinde ise,

⁴¹¹ Yakubi, **age**, s.75.

⁴¹² Cahiz, **age**, s.68.

⁴¹³ İbn Fazlan, **age**, s.57-58.

darı, pirinç ve deve hariç hayvanların etlerini yediklerinden bahsedilir.⁴¹⁴ İdrisi ise Kırğızların, pirinç, buğday vs. hububatları ve bunları öğüttükleri değirmenlerinin olduğundan bahseder. Hububatı ya öğütüp ekmek yaptıklarını ya da öğütmeden olduğu gibi pişirerek yediklerini söyler.⁴¹⁵ Aynı müellif, Kimakların bir şehri olan Astur hakkında bilgi verirken söz konusu şehir halkının pirinç ve buğday yetiştirdiklerine dikkat çeker.⁴¹⁶

İdrisi 'ye göre; Türklerin yedikleri etler arasında en çok tercih edileni at etidir. Onlar pirinç ve balıkta yerler. İdrisi'nin "ülkelerinde şarap az bulunur. Demesine karşın İbn Fazlan'ın Oğuzlar bahsinde görüldüğü üzere ölüyle beraber mezara konulacak kadar önemli bir içkiydi.⁴¹⁷

1.3. Türklerde Din ve Diğer İnanç Öğeleri

Dinler, zaman farkı gözetmeksizin insanlık üzerinde derin tesirler göstermiştir. Bireysel anlamda kişinin ruhsal dünyasından, hayatının en basit uğraşına kadar hemen her alanda etki eden bir mefhumdur. Teker teker insanlar üzerinde bu kadar etkiliyken, elbette toplumlar üzerinde de gözardı edilemeyecek bir etkisinin olduğunu söylenmesi mümkündür. Toplum yaşantısına en keskin şekilde yön veren olgulardan biri din olgusudur. Dinin, toplumlar üzerindeki tesirini anlamak ise onun tarih için de ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasına imkân sağlayacaktır. Dinin toplumların üzerindeki etkisi reddedilemez bir gerçektir. Toplumların din üzerindeki etkisine ise 840 yılından sonra Buda dinini benimseyen Uygurların söz konusu dinin akidelerini kendi önceliklerine göre tasarlayıp hayatları için önemli olan et yemek gibi bazı konulardan taviz vermemeleri örneğiyle açıklanabilir. Budizm savaşımayı ve et yemeyi yasaklayan bir dindi fakat Uygurlar et yiyen "Yaylacı Budistler" olarak istisnai bir örnek olmuşlardı.⁴¹⁸ Toplumların, kültürleri, yaşayış tarzları ve inançları dinlerini etkilemiştir. İbrahim Kafesoğlu'nun "Din bir inançtır. Fakat her inanç din değildir." Demesinden de anlaşılacağı üzere din ile

⁴¹⁴ Ebu Dülef, **age**, s.92-93.

⁴¹⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s.102.

⁴¹⁶ **Age**, s.108-10.

⁴¹⁷ İbn Fazlan, **age**, s.40.

⁴¹⁸ Bahaeddin Ögel, 1992, C:1, s.63.

inanç birbirinden ayrı şeylerdir. Bunları birbirinden ayıran ise kutsallık kavramıdır. Bu kavram inanma esaslarını, özel törenleri, tapınma adetlerini ve bunları uygulayan bir kitleyi barındırmazsa din sistemi olarak adlandırılmaz. Bu şartları sağlayan, din sistemleri de halk dinleri ve semavi dinler olmak üzere ikiye ayrılır. Bu iki din sistemi arasındaki en belirgin fark, Tanrı inancında görülür. Semavi dinlerde tek Tanrı kabul görürken, halk dinleri totemcilik ve çok Tanrı fikrinden oluşmuş olabilir. Türkler, tarih boyunca bu iki kategoriye de temsil eden birçok dine inanmışlardır.⁴¹⁹

Abdülkadir İnan'ın ekseninden Türklerin dini konusuna bakılacak olursa, Çin kaynaklarıncı Hunlarda tespit edilmiş olan, Gök-Tanrı, güneş, ay, yer-su, atalar ve ölümler kültü Türk kavimlerinde çeşitli kültürlerin etkisine rağmen varlığını sürdürmüş olduğu görülür. Süregelen bu öğeler Şamanizm'in birer parçaları olduğu için Abdülkadir İnan, Eski Türklerin dinini isimlendirmede "Şamanizm" terimini kullanmanın bir sakıncasını olmadığını ileri sürer. Ve onun "Şamanizm" yorumu biraz farklıdır. Küçük bir boy halinde dünyanın izole bir yerinde yaşayan Türklerle, dünyaya hükmetme fikrine sahip büyük bir Türk devletinin Şamanizm algısının farklı olması gerekir.⁴²⁰

Çalışmanın merkezinde yer tutan İslam kaynaklarının Türklerin dinleri hakkında verdikleri bilgiler, dağınık şekildedirler. Onlar net bir şekilde bir dinden bahsetmekten daha çok Türkler için kutsal kabul edilen nesnelerden bahsederler. Budist veya Hristiyan olan Türkler için açıkça bu dinlere mensup olduklarını söylerlerken Gök Tanrı inancına mensup olanlar için aynı şeyi yapmıyorlar. Bundan hareketle onların Gök Tanrı inancını bir din olarak görmedikleri düşünülebilir.⁴²¹

Dünyada en yaygın şekilde edilen duanın, "Gökteki Babamız" şeklinde hitap edilerek yapıldığını söyleyen M. Eliade, dünyanın en eski duasının da yine gökteki babaya edilmiş olabileceğini düşünür. Ona göre tüm insanlar, evreni yaratan ve toprağa bereket veren göksel bir varlığın olduğuna inanır. Gök sıradan insanların ulaşamadığı kutsal bir mekân olarak düşünülmüş ve onun sonsuzluğu göğe Tanrısal bir güç yüklenmesini sağlamıştır. Ewe kabilesinden bir Afrikalı'nın "Nerede gök, orada Tanrı" şeklinde dua etmesi ancak bu

⁴¹⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, s.9.

⁴²⁰ Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi (MEB), İstanbul 1976, s.1-2.

⁴²¹ Age, s.13.

anlayışla açıklanabilir.⁴²² Gök ile Tanrı arasındaki bağlantının Kaşgarlı Mahmud'un "Tengri" anlatımında da görülmesi mümkündür. O, kafirlerin Tengri'yi gök anlamıyla bildiklerini, dahası onların azametli gördükleri başka nesnelere de "Tengri" sıfatını yakıştırdıklarına dikkat çeker. Söz konusu nesnelerin içeriği dağ, ağaç benzeri olabilir.⁴²³ İbn Fazlan, Bulgarlara yolculuğu sırasında uğradığı Türk boylarından biri olan Oğuzların içlerinde zulme uğrayan ya da sevmediği bir durumla karşılaşan birinin başını semaya kaldırarak "Bir Tanrı!" dediğinden bahseder.⁴²⁴ Bu durum Eliade'nin verdiği bilgiler kapsamında değerlendirdiği zaman Oğuzların Tanrı'yı gökte hayal ettiklerini ya da doğrudan göğe kutsal bir anlam yükledikleri düşünülmelidir. Bu da Oğuzların Türklerin kadim inancı olan Gök Tanrı dinine mensup olduklarına dair yorumlar yapılmasını sağlar. Yine İbn Fazlan'ın aynı Türk topluluğunda tanık olduğu bir ölüm merasimi vesilesiyle hem bu merasimin detayları hakkında hem de mezarın nasıl yapıldığı konusunda malumatlar verir. Bu merasimlerin kapsamında yapılan kurgan mezarlar, mezarlara balballar dikme, hayvanlarını keserek cenaze yemeği verme, kesilen hayvanların baş ayak ve kuyruklarını bir sıraya asarak ölümlere kurban sunmuş olma inancı vardı.⁴²⁵ Bu uygulamalar Gök Türklerde de yapıldı ve aynı din inancının gerektirdiği uygulamalardı.⁴²⁶ Yine İbn Fazlan'ın nakline göre yabgunun oğlu Müslüman olmuş fakat ona "Müslüman olman bize reis olmana manidir!" demişlerdi. Ve o da bu yüzden Müslümanlığından vazgeçmişti. Bu durum Oğuzlar dinlerine oldukça bağlı olduklarına delalet eder.⁴²⁷

İbn Fazlan, Oğuzların ülkesinde tacirlerin veya diğer yabancıların herhangi bir sebeple yıkanmasına izin verilmediğini, bu ülkedeki yabancıların anca gizlice yıkanabildiklerini ve eğer yakalanırlarsa, "Bu adam bize sihir yapmak istiyor. Çünkü suya giriyor." Dediklerini ve onu cezaya mahkûm ettiklerini söyler.⁴²⁸ Türk inancında suyun apayrı bir yeri olduğunu işaret eden bu bilginin destekleyicisi nitelikte Kimakların dinleri hakkında bilgiler sunan Avfi, onların ateşe ve suya tapan kâfirlerden müteşekkil bir kavim olduğunu söyler.⁴²⁹ Aynı şekilde Gerdizi ise "Kimaklar için, İrtiş nehrinin suyunu ulularlar, buna tapar ve

⁴²² Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, s.61.

⁴²³ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s.551

⁴²⁴ İbn Fazlan, **age**, s.35.

⁴²⁵ İbn Fazlan, **age**, s. 40.

⁴²⁶ Abdulkadir İnan, **age**, s.12.

⁴²⁷ İbn Fazlan, **age**, s. 39.

⁴²⁸ **Age**, s. 36.

⁴²⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s. 93.

secde ederler. Onlar bu suyun Kimakların Tanrısı olduğunu söylerler.” Diyor.⁴³⁰ Macarlar bahsinde onların on iki tane ilahları olduğunu söyleyen İbn Fazlan, bu ilahlardan birinin Suyun Tanrı’sı olduğu bilgisini de sunar.⁴³¹ Verilen örneklerden Türklerde suyun bir kutsiyeti işaret ettiğini anlamak mümkündür. Bu, Gök Tanrı inancının en öne çıkan öğelerinden sayılan mukaddes yer-su ruhları anlayışının bir yansımasıdır. Mukaddes yer-su, Türklerin kaderini belirliyordu. yer- su, hem sözü edilen nesnelerin ruhlarından dolayı kutsal kabul edilirdi hem de bunlar vatanı temsil ederdi.⁴³² Orhun yazıtlarında Tanrı’nın lütuflarından bahsederken, “Türk Tanrı’sı ve Türk mukaddes yeri-suyu öyle tanzim etmiş.” Denir. Bu yer-su kültünün kıymetini açıklama bakımından önemlidir.⁴³³ yer- su kültünün diğer önemli unsuru olan yer için ise Köprülü, kütüphanesinde bulunan ve müellifi belli olmayan bir eser, Türk ülkeleri hakkında verilen bilgiler içinde onların ülkelerinde kutsal kabul edilenler arasında bir ağacın varlığı söz konusu edilir.⁴³⁴ Ağaç, çeşitli vesilelerle Türklerde önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Özellikle kayın ağacı, Türk mitolojisinde önemli bir yeri olan bu ağaç Gök Tanrı inancında, göğe, yere ve hakan soyuna kurban sunduktan sonra Tanrılık ve kutlu orman meydana getirmek maksadıyla ağaç dikilirken tercih edilen ağaç olurdu.⁴³⁵

Abdülkadir İnana göre, Mukaddes yer-su ruhlarının en önemli temsilcisi dağdır.⁴³⁶ Gerdizi, Türkişler ülkesinde bulunan bir dağın varlığından bahseder. Söz konusu dağın Tanrı’nın ikametgâhı olduğu düşünüldüğünden, adına yemin edilir ve kutsal kabul edilirdi.⁴³⁷ Dağların Tanrı’nın makamı olduğuna dair inanç eskiden beri Türkler arasında yaygın olan bir inançtı. Bunun yanında uzaktan bakıldığında mavi görünen zirveleri sayesinde de dağlara bu kutsiyetin yüklenmiş olabileceği düşünülmektedir.⁴³⁸

⁴³⁰ Ramazan Şeşen, **age**, s. 74.

⁴³¹ İbn Fazlan, **age**, s. 46.

⁴³² Abdülkadir İnan, **age**, s. 31.

⁴³³ Muharrem Ergin, **age**, s.13.

⁴³⁴ Ramazan Şeşen, **age**, s. 90.

⁴³⁵ Abdülkadir İnan, **age**, s. 4.

⁴³⁶ **Age**, s. 31.

⁴³⁷ Ramazan Şeşen, **age**, s. 89.

⁴³⁸ Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s.30.

İstahrî'nin sunduğu; Hazarlarda ülkedeki en yüksek meskenin hükümdarın çadırı ve çadırdaki en yüksek yerin ise hükümdarın tahtının olduğu bilgisi sayesinde yüksekliğin arz ettiği önem bir kere daha karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁹

Gök Tanrı inancında ölümler kültü de yer tutardı. İbn Rusteh, Avarlar bahsinde onları kuru kafaya tapıyorlar diye nakleder.⁴⁴⁰ Roux'un Castagne'den yaptığı nakle göre, en eski zamanlardan beri tüm Orta Asya'da mezarlara karşı bir saygı duyulurdu ve bu saygı onların atalarıyla olan bağlantısından ileri gelirdi. Ancak ölüye tapmakla ölü atalara tapmak arasında da farklar elbette vardı. Bu tapınma ölmüş atalara, akrabalara, yabancı ölümlere ve düşman ölümlerine tapmak gibi çeşitlenirdi. Ölü düşmanların kafatası ve kafaderilerinin toplanması ölümlere karşı duyulan tapınma duygusunun derinleşmesinin göstergesiydi. Avarlarda görülen kafatasına tapınma adeti bu kültürün bir yansıması olmalıdır.⁴⁴¹

Gerdizi Kırgızlar arasında bulunan ve Fagîtûn adıyla bilinen bir adamın varlığından bahseder. Bu adam senenin belli günlerinde gelip çeşitli uygulamalar sonucunda insanların geleceği için önemli olabilecek konular hakkında kehanetlerde bulunurdu⁴⁴² Gerdizi'nin bahsettiği bu olay şamanlığın en esas tekniklerinden olan “esrime”⁴⁴³ halidir. Esrime durumunda şamanın ruhu bedeninden çıkarak ya yeraltına iner ya da gökyüzüne ulaşırdı. Esrime hali şamanın kendini tamamıyla kontrol altına almasıdır. Onun içgüdüsel gücüyle arzu edilen değişiklikleri yapabileceğine dair inançlar vardır.⁴⁴⁴ Emel Esin, Çin kaynaklarından yararlanarak, kadın ve erkek Türk kamlarının davul ve çan gibi aletler çalarak alkış adıyla bilinen ilahiler okuyup kutsal yer etrafında dönerek esreyip kehanetlerde bulunduklarına dair bilgiler verir.⁴⁴⁵ Abdülkadir İnan bu adamın Gök Tanrı inancından bildiğimiz “kam” olduğunu söyler. Bilindiği üzere kamlar Gök Tanrı inancında Tanrı ile insanlar arasında iletişim kurma görevini üstleniyordu.⁴⁴⁶ Kamların etkisini

⁴³⁹ İstahrî, **age**, s.201.

⁴⁴⁰ Yusuf Ziya Yörükkan, **age**, s. 181.

⁴⁴¹ Jean-Paul Roux, **Altay Türklerinde Ölüm**, Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999, s.188-189.

⁴⁴² Ramazan Şeşen, **age**, s.78; Mervezi, **age**, s. 103.

⁴⁴³ Kendinden geçme.

⁴⁴⁴ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, 4.Baskı, Ötüken Neşriyat, Ankara 2015, s.76-7.

⁴⁴⁵ Emel Esin, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.101-2.

⁴⁴⁶ Abdülkadir İnan, **age**, s.11.

anlamak gayesiyle Mesudi'nin sunduğu bu bilgilere bakmakta yarar vardır. O, Türklerin sihir ve şiddet sahibi bir millet olduğunu ileri sürer. Bu doğrultuda özel bir günde hükümdar adına bir ateş yakıldığına ve hükümdar yüksek bir yerden o ateşe bakarken kahinlerin ateşe bir şeyler söylediğinden bahseder. Bundan sonra göğe bir çehre yükselirdi. O çehre; maviyse bolluğu bereketi, beyaz ise kuraklığı, kırmızıysa kan dökülmesini, sarıysa hastalıkları, siyahsa ya uzun bir yolculuğu ya da hükümdarın ölmesini işaret ederdi. Bu bilgileri sunan Mesudi, ayrıca çehrenin siyah olması durumunda hükümdarın acilen sefer hazırlıklarına başladığını da söyler. Görüldüğü üzere kamlar, hükümdarı sefere çıkarabilecek kadar etkiliydi.⁴⁴⁷

Ateşe kutsal bir anlam yüklemek Türklerde karşımıza çıkan bir başka inanç türüdür. İbn Hurdazbih, Dokuz Oğuzların arasında ateşe tapan insanların varlığından bahseder.⁴⁴⁸ Gerdizi, ise aynı şekilde Macarlar için ateşperesttirler diyor.⁴⁴⁹ Kimakların dinleri hakkında bilgiler sunan Avfi, onların, ateşe ve suya tapan kâfirlerden müteşekkil bir kavim olduğunu söyler.⁴⁵⁰ Ebu Dülef de Kırgızların aydınlanmak için yaktıkları madde kendi kendine bitip sönmedikçe ışığını söndürmedikleri bilgisini sunar.⁴⁵¹ Bütün bunlar ateşin bir kutsallığının olduğuna delalet eder. Gök Türkler ve Bizans arasında iyi ilişkiler kurulunca sık sık elçiler gidip gelmeye başlamıştı. Bu elçiler Gök Türk yaşayışlarına dair birçok kayıt tutmuşlardır. Dolayısıyla Gök Türk inançları hakkında da bilgiler sunulmuştur. Onların birinde Teofilakt Simokatta, Türklerin olağanüstü bir şekilde ateşe saygı gösterdiklerinden bahseder. Rene Grousset, Bunun İran ile yakınlaşmadan sonra İran zerdüştlüğünün etkisiyle oluşmuş olabileceğini ileri sürer. Yine ona göre, Türkler aynı zamanda suya ve havaya da saygı gösterirlerdi. Fakat yerin ve göğün yaratıcısı olduğunu düşündükleri tek Tanrı'ya taparlardı. Ona ibadet edip kurbanlar sunarlardı. Teofilakt'ın Gök Türkler arasında geleceği bilir gibi davranan din adamlarının varlığına dair sunduğu bilgi de kamları işaret etmektedir.⁴⁵²

⁴⁴⁷ Ramazan Şeşen, *age*, s.57.

⁴⁴⁸ İbn Hurdazbih, *age*, s.39.

⁴⁴⁹ Ramazan Şeşen, *age*, s 85.

⁴⁵⁰ *Age*, s. 93.

⁴⁵¹ Ebu Dülef, *age*, s.92.

⁴⁵² Rene Grousset, *age*, s. 113-114.

Şahname'nin muhtelif yerlerinde Türklerin büyücü olduğuna dair bilgiler sunan Firdevsi'ye göre, Turan ile İran arasında gerçekleştirilen bir savaş esnasında Türk tarafı komutanı Piran'ın Türkler arasında bulunan Buzur adında bir adamdan büyücülük yaparak İranlılar üzerine kar yağdırmasını istemiştir. Bundan sonra şiddetli bir rüzgâr eşliğinde yağın kar Türk tarafına üstünlük sağlamıştır.⁴⁵³ Yakut el-Hamavî, Mu'cem el-büldan adlı eserinde Firdevsi'nin anlatımına benzer şekilde Türkler ile Horasanlılar arasında devam eden bir harpte Türklerin Horasanlılar üzerine dolu yağdırdığından bahseder.⁴⁵⁴ Türklerin istedikleri zaman doğa olaylarına müdahale edebilecek kabiliyete sahip olduklarına dair bilgiler kaynaklarda azımsanamayacak ölçüdedir. “Peki onlar bunu nasıl yapıyordu?” Şeklindeki bir soruya cevap olması bakımından Yada taşına temas etmekte yarar vardır. Kaşgarlı Mahmud, “yat” maddesini açıklarken taşlar vasıtasıyla yapılan bir tür kamlık olduğundan bahseder. Ve bunun nasıl gerçekleştiğine Yağma ülkesinde tanık olduğunu iddia eder. Ona göre yaz ortasında çıkan kuvvetli bir yangın, kar yağdırılması neticesinde durdurulabilmiştir.⁴⁵⁵ “Türklerin enteresan özelliklerinden birisi istedikleri zaman yağmur yağdırabilmeleridir”. Diyen İbn el-Fakih, onların bunu bir taş vasıtasıyla yapabildiklerini ve bu taşın onlar arasında oldukça meşhur olduğunu ifade eder. Yine aynı müellif, söz konusu taşın Dokuz Oğuz hükümdarının yanında bulunduğunu ileri sürer.⁴⁵⁶ Dokuz Oğuzlara yaptığı seyahat zamanında edindiği bilgileri kaydeden Temim İbn Bahr da onların hükümdarının mülkiyeti olan böyle bir taşın varlığından bahseder. O, Dokuz Oğuzların istedikleri zaman yağmur, kar gibi doğa olaylarını yönlendirebildiklerini ileri sürer.⁴⁵⁷ Birçok kaynakta temas edilen taş için El-Biruni, Türklerin bu taşı düşmanlara galip gelmek için kullandıklarından “galebe taşı” adıyla andıkları bilgisini sunar.⁴⁵⁸ Mücmel el-Tevarih'de bu taşın ortaya çıkması anlatılır. Ona göre yeryüzü Nuh'un oğulları arasında paylaştırılınca Yâfes, babasına kendisine verilen toprakların kurak bölgeler olduğu sebebiyle babasından ona yağmur yağdırmada işe yarayacak bir dua öğretmesini

⁴⁵³ Firdevsi, **age**, s. 659.

⁴⁵⁴ Ramazan Şeşen, **age**, s. 138-139.

⁴⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud, **age**, s. 673.

⁴⁵⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s. 194.

⁴⁵⁷ Caner Sağır, **agt**, s.9.

⁴⁵⁸ Ramazan Şeşen, **age**, s. 204.

istemişti. Babası ona bir dua öğretince o da duayı bir taş üzerine yazmıştı. Türklerin istediği zaman yağmur yağdırabildiği taş işte bu taştır.⁴⁵⁹

Türklerin taşlarla alakalı inanç ve uygulamalarında hem dinin hem de büyü'nün etkisi birlikte görülmektedir. Bu bilgi dinin kaynağı büyü'dür veya büyü'nün kaynağı dindir görüşlerini geçersiz kılar.⁴⁶⁰

1.3.1. Türklerde Ölümle İlgili İnançlar

Dünyada yaşamın olduğu her yerde şüphesiz ölümdedir. Hayatın sonu olarak görülmesi sebebiyle de canlılar en ilkel hisleriyle ona karşı birtakım tedbirler alarak ömürlerini uzatmaya çalışırlar. Fakat, alınan bütün tedbirler, geliştirilen bütün yöntemler canlılığın ölüm karşısında çaresizliğini ortaya çıkarmaktan ileriye gidemez. Ölüm bütün canlılığı etkileyen muazzam bir bilinmezlik olması sebebiyle sadece hayattan ayrılırken değil hayatın içindeyken de sürekli insanlığın yanı başındadır. Ölüm geçmiş zamanlarda da sıcaklığını o denli hissettiriyordu ki, yaşam tarzlarından dini inançlara, insan hayatının büyük çoğunluğunu o yapılandırmıştı. İnsanlar, yok olmak istemiyorlardı ve ölüm karşı konulamaz bir güç olarak karşılarında duruyordu. Bu çaresizlik zamanlarından sonra insanlarda ruhun ölümsüzlüğü fikri ortaya çıktı ve ölümün bir son olmadığı aksine kişinin öteki hayatının başlangıcı olduğu anlayışı baskın gelmeye başladı. Türkler de diğer bütün halklarda olduğu gibi bu dünyadaki ölümle başlayan öteki bir yaşama inanırlardı. Öteki dünya, bazı küçük farklılıklar olmasına rağmen, bu dünyadakine benzer bir şekilde hayal edilmişti.⁴⁶¹

Ölünün öbür taraftaki kaderi, onun bu dünyadan nasıl uğurlandığıyla alakalı olduğu görüşü tıpkı birçok kavim gibi Türkler arasında da oldukça yaygındı. Başka bir deyişle, ölünün gideceği yerde nasıl bir ömür süreceği ölümden sonra yapılan merasimlerle alakalıydı. Dolayısıyla ölünün kaderini belirlemede yakınlarına çok iş düşmekteydi. Yakınlarının ise

⁴⁵⁹ Ramazan Şeşen, **age**, s. 30.

⁴⁶⁰ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.24.

⁴⁶¹ Edward Tryjarski, **Türkler ve Ölüm**, Çev: Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 104.

ölüye karşı iki yaklaşımı vardı; Birinci yaklaşım yaşarken kurdukları bağları hemencecik koparmamak ve ölünün gideceği tehlike dolu ölümler ülkesinde ihtiyaç duyacağı bütün hizmetleri sunmak. Diğer yaklaşım ise ölünün kendisine ve gittiği yerden geri gelmesi durumuna karşı duyulan korkuydu. İki yaklaşımda da dinin ilkelerine göre tedbirler alınırdı.⁴⁶²

Ölüye karşı birinci tarz yaklaşım kapsamında örnek olacak şekilde, Oğuzlarda, ölen kişiye hırkasını giydirebilirler, kemerini takarlar, yayını kuşandırırılar, mezara koyarlar ve eline içinde nebiz (Şarap) olan ağaçtan bir kadeh verip içinde nebiz olan ağaçtan bir kabı yanına koyarlardı.⁴⁶³ Bunlar ölünün gideceği yerde varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyacağı asgari donanımdır. Ölü gideceği yere vardığında yiyeceklerini bu dünyada nasıl temin ediyorsa orada da öyle temin edecektir. Ancak en azından yalnız çıktığı bu yolculukta zor evreleri atlatabilmesi için yardım etmeyi düşünmüşlerdir. Ölüye yayını kuşandırmaları, ölünün gideceği yerde savaşlarının olacağına dair inanç beslemelerinin bir yansımasıdır.⁴⁶⁴

Ölüyle beraber onun ihtiyaç duyacağı donanımın öteki dünyaya gönderilme inancı üç şekilde uygulamaya geçiriliyordu. Birincisi yukarıda bahsettiğimiz üzere eşyalarını doğrudan ölünün mezarına koymaktır. Bu yol oldukça basit bir yol olmakla beraber, ölü sadece kendi eşyalarını götürmezdi. Bazen ölü aracılığıyla başka ölümlere de eşyalar gönderilebildiğine dair örnekler vardır. Ayrıca, İsmail Mangaltepe, Bizans elçisi Valentinus'un gözlemleri sayesinde elde edilen bilgileri paylaşır. Söz konusu kayıtlara göre Türk-Şad babası İstemi'nin ölüm merasimi kapsamında babasının onun için çok kıymetli olduğu mesajını götürmeleri maksadıyla dört Hunlu köleyi de İstemi'nin atlarının ortasına koyarak öbür dünyaya göndermişti. Görüldüğü üzere bir ölü vasıtasıyla başka ölümlerle iletişim kurulabileceğine de inanılıyordu.⁴⁶⁵

Uygulanan ikinci yöntem, ölünün eşyalarını yakmaktır. Yanan eşyanın bu dünyadaki varlığı son bulunca öteki dünyaya geçişi sağlanmış oluyordu. Ve öbür tarafta sahibini takip

⁴⁶² Edward Tryjarski, **age**, s.145.

⁴⁶³ İbn Fazlan, **age**, s.40.

⁴⁶⁴ Edward Tryjarski, **age**, s.106.

⁴⁶⁵ İsmail Mangaltepe, **age**, s.82.

ettiği düşünülüyordu. Mesudi, Hazarlardan bahsederken, ülkedeki çeşitli halklardan putperestlerin varlığına ve onların ölümlerini, ölümlerinin hayvanlarını, alet edevatlarını, takılarını ve hayattaysa eğer ölümlerin kadınlarını yaktıklarına vurgu yapar. Ve kadınların cennete gireceklerine inandıkları için kocalarıyla birlikte yakılmakta sakınca görmediklerini ifade eder.⁴⁶⁶ Ölüyle birlikte, insanların, hayvanların ve eşyaların yakılması fikri zaman içerisinde yerini, bunların kurban olarak sunulması uygulamasına bırakarak ortadan kalkmıştır. Hazarlarda hükümdar ölüp de defnedildikten sonra ona öteki tarafta hizmet etmesi için hükümdara tabi olanlardan birinin ölmesi gerekirdi. Ve bu kişi ileri gelenlerden biri olmalıydı. Öldürülecek kişi evine çekilir ve kendisini öldürürdü.⁴⁶⁷ Oğuzlarda, ölü defnedildikten sonra, ölünün hayvanlarının yanına gidip miktarına göre birden yüze veya iki yüze kadarını kurban olarak öldürürlerdi. Başları, ayakları, derisi, kuyruğu dışındaki etlerini yedikten sonra geriye kalan kısımlarını sıriklar üzerine koyup mezarının başına asarlardı. Onların ölünün cennete giderken bineceği hayvanlar olduğu düşünülürdü.⁴⁶⁸

Bu uygulamalar kapsamında uygulanan üçüncü yöntem eski Türklerde çok yaygın bir şekilde kullanılan balbal dikme yöntemi idi. Balballar ölünün sağlığında öldürdüğü düşmanı sembolize ederdi ve birini balbal haline getirmek onun öbür tarafta ölüye hizmetçi ya da köle olarak hizmet vermesinin garantisiydi.⁴⁶⁹ Bilge Kağanın Orhun Abidelerinde geçen “Kangım kaganka Baz kaganıg balbal tikmiş.” İfadesi, Gök Türklerde uygulandığını işaret etmektedir.⁴⁷⁰ İbn Fazlan’ın verdiği bilgilerden de ulaşabileceği üzere, eğer ölen kişi sağlığında insan öldürmüş, yiğit bir kişiye öldürdüğü adam sayısı kadar ağaçtan suret yontup mezarının başında dikerlerdi. Yaygın inanışa uygun olarak Oğuzlarda da bunların ölünün hizmetçileri ve cennette ona hizmet edecek kişiler olduğu düşünülüyordu. Buradaki küçük fark Türklerde balbalların daha çok taştan yapıldığını biliniyor olmasına rağmen Oğuzlarda ağaçtan yapıldığının söylenmesidir.⁴⁷¹ Jean-Paul Roux, İbn Fadlan’ın mezar başına dikilen nesnelerin balbal mı mezar heykeli mi olduğuna dair bir ayrım yapmadığını eleştirir. Balbalın öldürülen düşmanı temsil etmesi için mezarın başına dikilmiş bir taş

⁴⁶⁶ Mesudi, *age*, s.137.

⁴⁶⁷ İbn Havkal, *age*, s.303; İstahrî, *age*, s.201.

⁴⁶⁸ İbn Fazlan, *age*, s.40.

⁴⁶⁹ Edwaed Tryjarski, *age*, s.107.

⁴⁷⁰ Muharrem Ergin, *age*, s.14.

⁴⁷¹ İbn Fazlan, *age*, s.40.

Daha önce bahsedilen ölünün yakınlarının ölüye karşı olan ikinci yaklaşımı cesede ve cesetle alakalı her şeye karşı duyulan korkularla alakalıdır. Bu korkunun temeliyse ölünün gittiği karanlıktan geri gelmesi düşüncesidir. Bu durum genellikle kötü ruhlara bağlanır fakat yaygın olarak gerçekleşmediği düşünülmese de rağmen “yalancı ölüm halleri” de Türk dünyasında iyi bilinir. Yalancı ölümden uyanma durumları ölümden üç ile yedi gün arasında değişiklik göstermekle birlikte gerçekleşebilir.⁴⁷³ Gerdizi, Avarlar bahsinde, “Aralarında birisi ölünce onu tabutun içine koyarak bir meydanda üç gün bekletirler. Üçüncü günün sonunda zırhlarını giyinip ellerine silahlarını alarak gelirler ve meydanın bir köşesinde dururlar, mızrakları doğrultup, yaylara ok koyup ölünün üzerine hamle yaparlar fakat saplamazlar.” Diyor. Bu uygulamayı yapmalarındaki sebep ise aralarından bir adam ölmüş hemen mezara koymuşlar, üç gün sonra adam mezardan kalkıp gelmiş. Nasıl olduğunu sorduklarında, canım bedenimden ayrılınca siz beni mezara koydunuz. Mezardayken de canım geri döndü bende kalktım demiş. İşte bundan dolayı biri ölünce geri kalkıp kalkmayacağından emin olabilmek için üç gün bekleme adeti oluşmuş.⁴⁷⁴

- 103 -

ıstırapları dikkate alarak canlandırılmış aktarımları da vardı. Bunlara örnek olarak ağıt yakmak, ağlamak, ölüyü övgülere boğmak ve bedene fiziksel zararlar vermek gösterilebilir.⁴⁷⁵

İbn Fazlan, Yas uygulamalarının Bulgarlarda nasıl olduğunu anlatması bu konuda iyi bir örnek olmuştur. Onun anlatımına göre; Birinin ölüm haberinin duyulması üzerine ağlamak için önce hür insanlar gelirlerdi. Onlar yoğun bir şekilde ağladıktan sonra birilerinin kendilerine fiziksel olarak zarar vermesi gerekliliğini yerine getirmek için, köleler ellerinde deriden örülmüş kırbaçlarıyla gelir vücutları morarana kadar kendilerini kırbaçlayarak ağlardı.⁴⁷⁶ Fiziksel olarak kendine zarar vermek bu kadarla da sınırı değildi, bunun kapsamında saç kesme, göz kapaklarının altını kesme gibi uygulamalar da vardı.⁴⁷⁷ Abdulkadir İnan, Çin kaynaklarına dayandırarak verdiği bilgiler arasında Gök Türklerde de Bulgarlara benzer yas adetlerinin olduğuna yer verir. Ona göre, Gök Türklerde biri öldüğü zaman, ölüyü bir çadıra koyarak gereken kurbanları kestikten sonra yakınları ata binip çadır etrafında yedi defa dolaştıktan sonra çadır kapısı önünde yüzlerini keserlerdi. Yüzlerinde kanla yaş birbirine karışırdı. Türkler ölülerini öldüğü gün gömmezlerdi. ilk baharda ölenleri sonbaharda, güzün ya da kışın ölenleriyse ilkbaharda gömerlerdi. Ölüyü defnedecekleri zaman öldüğü zaman yapılan uygulamalar tekrar edilirdi.⁴⁷⁸ Bizans'tan Gök Türk ülkesine 576 yılı civarında Valentinus başkanlığındaki elçilik heyeti gelmişti. Söz konusu heyet Gök Türklerin batı tarafındaki liderlerden biri olan Türk-Şad'ın savaş kampına ulaştığı zaman Türk-Şad babası İstemi'nin cenaze merasimiyle ilgileniyordu. Yanına ulaşan Bizanslılara, “Siz buraya geldiniz ve beni büyük bir üzüntü içinde buldunuz. Aramızda ölümler için yapılan geleneklere uygun olarak siz de yüzlerinizi hançerle kesmelisiniz.” demişti. Bunun üzerine Valentinus ve arkadaşları da söylenene uygun davranarak yanaklarını kesmişti.⁴⁷⁹ E.A. Thompson'un Attila'nın yası hakkında nakli, “Şaşkına dönmüş olan Hunlar, önce saçlarını sonra yüzlerini kestiler. Savaşçıların en büyüğünün yası kadınsı ağıt ya da gözyaşlarıyla değil de erkek kanıyla tutulmalıydı.” Yas

⁴⁷⁵ Edward Tryjarski, *age*, s. 147.

⁴⁷⁶ İbn Fazlan, *age*, s.67.

⁴⁷⁷ He Xingliang Guo Hongzhen, *age*, s. 142.

⁴⁷⁸ Abdulkadir İnan, *Şamanizm*, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1986, s.177-178.

⁴⁷⁹ İsmail Mangaltepe, *age*, s.82.

adetleri kapsamında yüzlerin kesilmesi Hunlar arasında da görülmesini işaret etmesinin yanı sıra bunun neden yapıldığını da açıklar niteliktedir.⁴⁸⁰

Yas dönemi kısa yas dönemi ve uzun yas dönemi olmak üzere ikiye ayrılır. İkisi de bir kişinin ölmesiyle başlar. Kısa yas dönemi ölünün defnedilip eve dönülmesine kadar sürer. Uzun yas dönemiyse ölenin ruhunun insanlar arasında kalma süresine, ölünün statüsüne, ölünün yaşına vb. göre değişiklik göstermekle beraber ölünün son defa anıldığı etkinlikle son bulur.⁴⁸¹ Bulgarlarda yas adetleri kapsamında hanenin yasta olduğunu belli etmek için ölen şahsın çadırına bir bayrak dikilirdi. Bu bayrak iki yıl orada dururdu. Ölünün yakınları iki yıl boyunca tıraş olamazlardı ve varsa ölünün karısı iki yıl boyunca evlenemezdi. İki sene dolunca ölünün akrabaları matemden çıkıldığını işaret edecek bir davet verirlerdi. Bununla birlikte çadırın üzerindeki bayrağı indirirlerdi ve artık tıraş olabilirlerdi. Ölenin dul kalan karısı da bundan sonra evlenebilirdi.⁴⁸²

Ölünün bu dünyadan gönderilmesi konusunda yapılan uygulamalar ölüyle onun yakınları arasındaki ilişkilere göre şekillenmiş, birçok defnetme modeli ortaya çıkmış ve aslında oldukça da karmaşık bir hal almıştır. Bunun kapsamı içerisinde temas edilmesi gereken uygulamalardan birincisi, ölen şahsın cesedinin doğal sulara gömülmesi ya da önceden hazırlanan mezara ölünün defnedilmesinden sonra mezarın su altında bırakılmasıdır. Bu uygulamanın kaynağı muhtemelen denizde ölen gemi mürettebatının suyun derinliklerine batırılmasıdır. Ve Türklerde nadir olmakla birlikte bir defnetme uygulaması olarak gözlemlenebilmiştir.⁴⁸³ Bahsetmeye çalışılan defin uygulamasının bir örneği, İbn Fazlan'ın, Hazar hakanının ölüm merasimini anlatması sayesinde görülüyor.. Hazarların hakanı ölünce onun için yirmi odası olan bir saray inşa edildiğinden bahseder. Sarayın odaların her birinde bir mezar kazılır ve mezarın altına taş döşenip üzerine kireç atılırdı. Ayrıca bütün odalar altınla karışık dokunmuş dibac ile döşenirdi. Bu işlemler yapıldıktan sonra, zaten yakında olan nehir bu kabrin üzerinden geçecek şekilde düzenlenirdi. Böyle yapmalarındaki amaçları; şeytan, insan, kurt ve haşeratın ona dokunmasına engel olmaktı. Hakanın mezarına cennet derlerdi ve mezarına gömülünce cennete girdiğine inanırlardı.

⁴⁸⁰ Elizabeth A. Thompson, **age**, s.187.

⁴⁸¹ Edward Tryjarski, **age**, s.149.

⁴⁸² İbn Fazlan, **age**, s.67.

⁴⁸³ Edward Tryjarski, **age**, s.270.

Hakan gömüldükten sonra kabrin hangi odada olduğu bilinmesin diye cenazesini gömen kimselerin boynu vurulurdu. Hazar hakanının yatağına gömüldüğü söylenen nehir Etil nehri olmalıdır. Nehire gömülme olayı Attila ve Vizigot kralı Alarik vasıtasıyla tanındık gelen bir uygulamadır. Ayrıca Biruni, Oğuzların bir kısmının ölülerini Ceyhun nehrine gömdüğünden haber verir.⁴⁸⁴

Suya gömmeden daha yaygın şekilde, Türk topluluklarında zaman zaman toprağa gömmeye alternatif olabilecek şekilde ölüyü yakma uygulaması da görülmüyordu. Kaynağı efsanevi olaylara dayanmakla birlikte Mücmel el-Tevârîh’de, Hazar’ın ölen oğlunu yakması hikâyesiyle beraber bu âdetin yerleştiği anlatılır. Hazar’ın, babası Yâfes ‘in ve kardeşi Mîsek’in Ceyhun nehrinde boğularak ölmesinden dolayı, “Ben çocuğum için Ceyhun ırmağının aksine bir tedbir alayım.” Dediği ve suda boğulmaya karşı ateşte yakılma âdetini yerleştirdiği anlatılır.⁴⁸⁵ Benzer uygulama farklı bir sebeple Kırgızlarda da karşımıza çıkar. Kırgızlar, ateşi varlıkların en temizisi olarak görürlerdi. Dolayısıyla, ona düşen her şeyin de temizleneceğine inanırlardı. Bundan dolayı, ölünün pisliklerden ve günahlardan tam anlamıyla arınabilmesi için yakılması gerekmekteydi.⁴⁸⁶ Gerdizi’nin verdiği bu bilgilerle benzer bilgiler sunan Mervezi, ayrıca Kırgızlarda eskiden beri var olan bu âdetin Müslümanlarla komşu olunca Kırgızlarca terk edildiğini bunun yerine artık, ölülerini gömmeye başladıklarını söyler.⁴⁸⁷ Bahaeddin Ögel, ölü yakma âdetinin başta Kırgızlar olmak üzere çoğunlukla Kuzey Türklerinde yaygın olarak görüldüğünü, Gök Türk çağına ait mezarlarda yakılma izlerine çok fazla rastlanmadığını söyler. Hatta Gök Türkleri ölülerini yakmayı bırakmış olmalarına içerleyen Çin İmparatorunun, “Artık atalarınız gibi ölülerinizi yakmayıp sadece gömüyorsunuz. Tanrı bu yüzden başınıza felaketler yağdıracaktır.”⁴⁸⁸

Cesetlerin yakılması en eski Türklerden beri bilinen bir uygulamaydı. Halkın tamamının değil sadece bir kısmının cesetlerinin yakılıyor olması bu uygulamanın üst sınıf cesetlere yapıldığı fikrini akla getirmektedir. Bu uygulama definin onurlu bir biçimi sayılırdı. Eski

⁴⁸⁴ İbn Fazlan, **age**, s. 81.

⁴⁸⁵ Ramazan Şeşen, **age**, s. 31.

⁴⁸⁶ Ramazan Şeşen, **age**, s.78; Mervezi, **age**, s. 103.

⁴⁸⁷ Mervezi, **age**, s. 103.

⁴⁸⁸ Bahaeddin Ögel, 1979, s.309.

Türk soylularının mezarında sadece kül bulunması da bu fikri kuvvetlendirir.⁴⁸⁹ İslam kaynaklarının birçoğunda Burdaslar için, ölülerini yakan ve gömen iki ayrı topluluktan oluştuğu bilgisi sunuluyor. Böyle bir ayrımın, bahsedilen sınıf farkından kaynaklandığı akla gelebilir.⁴⁹⁰

Cesedin belirlenen bir yerde kazılan çukurun içine konulması uygulaması, çeşitli yerlerdeki insan topluluklarının en çok tercih ettikleri uygulamadır. Bu uygulamanın haricinde başka defin teknikleri geliştirmiş olan Türk toplulukları arasında da bu uygulama çok yaygın şekilde tercih edilen bir defin etme modeliydi.⁴⁹¹

Türklerde mezarın yapısı ve ölünün mezardaki duruş pozisyonunun nasıl olduğu hakkında İbn Fazlan'ın Oğuzlar bahsinden edinilen bilgiler kıymetlidir. Oğuzlarda birinin ölmesi halinde, onun için bir mezar odası kazılırdı. Ölüyü bu odanın içinde oturtuktan sonra gereken sunumları yaparlar ve ardından odanın tavanını örterlerdi. Mezarın üzerineyse çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlardı.⁴⁹² İbn Rusteh'e göre, Bulgarlar, Müslüman mezarlıkları gibi mezarlıklara sahiptirler.⁴⁹³

Hazarlarda ölen hakanın mezarına da saygı duyulurdu, bu saygının gereği olarak kabrin yanından anca yürüyerek ve secde edilerek geçilebilirdi. Kabir gözden kaybolana kadar bineğe binilmezdi.⁴⁹⁴

Sonuç olarak ölümle alakalı bütün bu gelenekler, bir kültürün ürünleridir. Bunları zenginleşmesinde de farklılaşmasında da zaman ve coğrafya büyük rol oynamıştır. Bu dünyadaki yaşayışlarının ölümle alakalı uygulamaları etkilediği gibi tasarladıkları öteki dünya inancı da bu dünyadaki yaşayışlarına etki etmiştir.

⁴⁸⁹ Edward Tryjarski, **age**, s. 272.

⁴⁹⁰ Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s. 174; Mervezi, **age**, s.107; Ramazan Şeşen, **age**, s.83.

⁴⁹¹ Edward Tryjarski, **age**, s.278.

⁴⁹² İbn Fazlan, **age**, s.40.

⁴⁹³ Yusuf Ziya Yörükan, **age**, s.175.

⁴⁹⁴ İbn Havkal, **age**, s.304; İstahrî, **age**, s.201.

SONUÇ

Türklerin zorlu coğrafya şartlarına karşı vermiş oldukları mücadeleler tarihlerini, yaşam tarzlarını, inançlarını, karakterlerini, hatta birçok kaynakta da görüldüğü üzere fiziksel özelliklerini dahi etkilemiştir. Onları diğer milletlerden farklı kılan şartlar, zaman içerisinde birbirlerinden de farklı özelliklere sahip olmalarına neden olmuştur. Zorlu bozkır şartları neticesinde göç etmek zorunda kalan Türkler birbirlerinden uzaklaşmıştı. Bahsedilen uzaklaşma elbette sadece coğrafi anlamda bir uzaklaşma değildir. Coğrafi olarak birbirlerinden uzaklaşan Türkler farklı milletlerle ilişkiler kurdular. Bu milletlerin çeşitlenmesi Türkleri de çeşitlendirdi. Kore'den Orta Avrupa ve Balkanlara kadar yayılmış bir ulusun birbirine uzak yerlerde yaşayan kardeşleriyle zaman içinde aralarında farklılıkların oluşması yadırganmamalıdır.

Türkler birçok kültür ile etkileşime girmelerine rağmen özlerinde kendi kültürlerini yaşatabilmişlerdir. Fakat buna rağmen onlar arasında değişik gelenekler, inançlar da ortaya çıkmıştı. Bu da kısmen de olsa bir “Türk” tanımı yapmayı zorlaştırdı. Türk denildiğinde, zihnimizde imgesel bir zenginliğin olması da bu sebeplere bağlıdır.

Yaşadıkları zorlu şartlar onları daha kısa sürede sonuç verecek işlerle uğraşma yoluna itti. Bu sebepten ötürü, tarihe, özellikle de kültür tarihine birçok katkıları olmasına rağmen yazı, edebiyat benzeri bazı konularda geri kaldılar. Bunun olumsuz bir neticesi olarak tarihlerinin yazılması yabancı kaynakların insafına kaldı. Onlar, Türkler hakkında; kimi zaman yanılgılı, kimi zaman kasıtlı olarak yanlış, kimi zaman da doğru bilgiler sundular. Aynı Türk için yeri geldi düşman dediler, yeri geldi ondan medet umdular.

Onların en öne çıkan özellikleri savaşçılıklarıydı, bunu çokça kullandılar. Kimi kaynaklara göre yağma için kimi kaynaklara göreyse, vatan için, belki de en önemlisi dünyaya hâkim olmak için savaştılar. Belki çok savaşmaları onları biraz zalimleştirdi. Çünkü kaynaklar onları zalim olarak da yansıttılar.

Bozkırda düşman çoktu. Toplumlara güçlü olmayla ezilmek dışında başka bir şans tanıımıyordu. Türkler özgürlüğüne düşkün bir millettir ve mutlak özgürlüğün yolu,

özgürlüklerine gölge düşürmesi muhtemel kavimlere hükmetmekten geçerci. Türklerin anlayışına göre eğer Türk kağanı bütün dünyaya hükmederse dünyada hakimiyet mücadeleleri ortadan kalkacak ve kalıcı bir barış ancak böyle sağlanabilecekti. Yani barışı sağlamanın yolu da güçlü olmak ve savaşmaktan geçmekteydi. Söz konusu sebeplerle savaşçı kimliklerini geliştiren Türkler ordu-millet tabirinin en iyi örneklerinden biri olmuştur. Aralarında en çok övünülecek şey en iyi savaşçı olmaktı. Bunun için çocuk yaşlardan itibaren çalışırlardı. Kaşgarlı Mahmud'un nakledip hadis olduğunu iddia ettiğı rivayete göre, onlara Tanrı Türk adını vermiş, öteki milletlerden üstün kılmış ve doğuya yerleştirmiştir. Eğer bir millete kızarsa o milleti Türkler vasıtasıyla cezalandıracaktı. Bu inanca benzer şekilde Attila "Tanrı'nın Kırbağı" olarak anılmaktaydı. Bu iddialar Türklerin içine kapalı bir toplum olmadığına aksine tarihin yönlendirilmesinde aktif olduğuna delalet eder. Amaçları sadece varlıklarını sürdürmek değil. Onun yanında dünya nizamını sağlamak da vardır.

Tarihleri çok eski zamanlara dayanır. Ve onların en eski tarihleri efsanevi metinler vasıtasıyla anlatılır. En eski ataları olarak kabul ettikleri Oğuz Kağan'ın altı oğlundan olan 24 oğul, yirmi dört Oğuz boyuna ata olmuştur. Türk bodunu ise bu boylardan olmuştur. İslam kaynakları onların soyunu Nuh'un oğlu Yafes'e dayandırmıştır. Ve Yafes küçükken geçirdiğı bir hastalıktan karınca yumurtasıyla beraber kurt sütü içerek kurtulmuştur. Burada dikkat çeken nokta Türkler arasında ikonik bir varlık olan "kurt" Yafes'in iyileşmesine de katkı da bulunmuştur. Türklerde bir Tanrı inancı vardı. Tanrı'nın gökte mi bulunduğuna yoksa göğün kendisinin mi Tanrı olduğuna inandıkları konusu bir müddet kafa karıştırmıştır. Ancak Tanrı'nın gökte bulunduğu, göğünse Tanrı'nın meskeni olmasına dayanan bir kutsallığının olduğunu düşünmek akla yatkındır. Benzer sebeplerden ötürü yüksek dağlar da Tanrı'nın yeryüzüne inerken tercih ettiğı yer olması sayesinde Türkler arasında bir saygıya layık görülürdü. Tanrı Türk kağanını belirlerdi. Ve Türk milleti yok olmasın diye korurdu.

Milletlerde içte birliğı sağlamak için dışta bir düşmanı işaret etmek faydalı sonuç verirdi. Türkler cihangir kimlikleri nedeniyle İslam dünyasının düşman yakıştırmasını İslamiyet'in kabulüne kadar işlevsel bir biçimde taşımışlardır.

KAYNAKÇA

AKDEMİR Salih, “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”, **İslam Araştırmaları**, Sayı: 4, İstanbul 1997, s.249-58.

ARTAMONOV M.İ., **Hazar Tarihi**, Çev: Ahsen Batur, 3. Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

ARSEL İlhan, **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İnkılap kitabevi, İstanbul (tarih yok).

BARTHOLD V. V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.

BARTHOLD V. V., **Orta Asya Türk Tarihi**, Çev: Hüseyin Dağ, 2.Baskı, Divan Yayınları, Ankara 2015.

BAYAT Fuzuli, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, 4.Baskı, Ötüken Neşriyat, Ankara 2015.

BELÂZURI, **Fütûhu’l-Büldân**, Çev: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.

CAHİZ, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler’ in Faziletleri**, Çev: Ramazan Şeşen, TKAE Yayınları, Ankara 1988.

CÜVEYNÎ Alaaddin Ata Melik, **Tarih-i Cihan Güşa**, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.

ÇAKAN Varis, **Orta Asya Türk Tarihinin Kaynakları**, Binyıl Yayınevi, Ankara 2009.

EBU DÜLEF, “Seyahatnâme”, Çev.: Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

EBU’L GAZI BAHADIR HAN, **Türklerin Şeceresi**, Haz: Nurer Uğurlu, Öngün Yayınevi, İstanbul 2011.

ELİADE Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, Çev.: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.

EL-ÖMERÎ Şihabeddin b. Fazlullah, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ERGIN Muharrem, **Orhun Abideleri**, 44. Baskı, Boğaziçi yayınları, İstanbul 2010.

ESİN Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

FRENKEL Yehoshua, **The Turkic peoples in Medieval Arabic Writings**, Routledge, New York 2015.

FIRDEVSÎ, **Şahnâme**, Çev: Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

GENÇ Reşat, **Kaşgarlı Mahmuda Göre 11. Yüzyılda Türk Dünyası**, TKAE Yayınları, Ankara 1997.

GHIULGEAN Mustafa, **19 ve 20. Yüzyıl Romen Romanında Türk İmgesi**, Yüksek lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013.

GOLDEN Peter, “Güney Rusya Bozkırlarının Halkları”, Çev: Ayda Arel, **Erken İç Asya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.345-383.

GOLDEN Peter, “Rusya’nın Orman Kuşağı Halkları,” Çev: Mete Tunçay, **Erken İç Asya Tarihi**, 7. Baskı, İletişim Yayınları İstanbul 2014, s.311-345.

GOLDEN Peter, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev: Osman Karatay, 5. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

GÖMEÇ Saadettin, “Kagan ve Katun”, **DTCF Tarih Araştırmaları**, Sayı 29, Ankara 1997, s.82-90.

GÖMEÇ Saadettin, **Kök Türk Tarihi**, 4. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara 2011.

GÖMEÇ Saadettin, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

GROUSSET Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

GUMILEV L.N., **Eski Türkler**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011.

HONGZHEN He Xingliang Guo, **Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi**, Çev: Eser Ulun, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2015.

İBN FAZLAN, **Seyahatnâme**, Çev: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

İBN HAVKAL, **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Çev: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.

İBN HURDAZBIH, **Yollar ve Ülkeler Kitabı** Çev: Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İNAN Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.

İNAN Abdülkadir, **Şamanizm**, TTK Yayınları, III. Baskı, Ankara 1986.

İSTAHRÎ, **Ülkelerin Yolları**, Çev.: Murat Ağarı, Ayışığı kitapları, İstanbul 2015.

JEZERNİK Bozidar, “Türk İmgesi”, Çev: Ali Özdamar, **Hayallerdeki Türk**, kitabevi yayınevi, İstanbul 2012, s.7-27.

KAFESOĞLU İbrahim, **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.

KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.

KAŞGARLI Mahmud, **Dîvânü Lugâti't Türk**, Çev: Serap Tuba Yurtsever, Seçkin Erdi), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

KOCA Salim, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, **Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi**, C:2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları , İstanbul, 2002, s.309-346.

KUMRULAR, Özlem, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitapyayınevi, İstanbul 2005.

Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli, Haz: Hayrettin Karaman, Ali Özek v.d, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

LİGETİ, L., **Bilinmeyen İç Asya**, Çev: Sadrettin Karatay, 3. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2011.

MAKDİSİ, **İslam Coğrafyası**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

MERVEZİ “Tabâi’ el-Hayavân”, Çev: Ramazan Şeşen, **İbn Fazlan Seyahatnâmesi**, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.

MANGALTEPE İsmail, **Bizans Kaynaklarında Türkler**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2009.

MES’ÛDÎ, **Murûc ez-zeheb**, Çev: Ahsen Batur, 3. baskı, Selenge yayınları, İstanbul 2014.

MINORSKY V., **Hudûdü’l-Âlem Mine’l-Meşrik İle’l-Magrib**, Çev: Abdullah Dumanlı & Murat Ağarı, Kitabevi yayınları, İstanbul 2008.

ORKUN Hüseyin Namık, **Türk Sözü’nün Ashı**, TDK Yayınları, Ankara 2011.

ÖGEL Bahaeddin, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, 5.baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003.

ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C:3, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, C:1, MEB Yayınları, İstanbul 1992.

ÖGEL Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Genişletilmiş 2. Baskı, Kömen Yayınları Ankara 1979.

PHILLIPS Kim M., **Before Orientalism Asian Peoples and Cultures in European Travel Writing, 1245-1510**, University of Pennsylvania press, Philadelphia 2014.

ROUX Jean-Paul, **Altay Türklerinde Ölüm**, Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1999.

ROUX Jean-Paul, **Türklerin Tarihi**, Çev: Aykut Kazancıgil & Lale Arslan-Özcan, 10. Basım, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2013.

SAĞIR Caner, **Temim İbn Bahr'ın Seyahatnamesi ile Mervezi'nin Tabai Hayavan Eserinin Tercümesi ve Değerlendirmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, T.A.E., İstanbul 2006.

SÜMER Faruk, **Oğuzlar**, Ankara Üniversitesi, 2. Baskı, DTCF Yayınları, Ankara 1972.

ŞEŞEN Ramazan, “Eski Araplara Göre Türkler”, **Türkiyat Mecmuası**, C:15, İstanbul 1968, s.11-36.

ŞEŞEN Ramazan, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2001.

TABERİ **Tarih-i Taberî**, C:1, Çev: M. Faruk Görtünca, Sağlam Yayınevi, İstanbul (tarih yok).

TANYU Hikmet, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973.

TANYU Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

TAŞAĞIL Ahmet, **Kök Tengri'nin Çocukları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

TAŞAĞIL Ahmet, **Gök-Türkler**, C:1, 2.Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003.

TAŞAĞIL Ahmet, **Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, TTK Yayınları, Ankara 2004.

TOGAN Zeki Velidi, “İbn el-Fakih’in Türklere Ait Haberleri,” **Belleten**, C:12, Ankara 1948, s.11-16.

TOGAN Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, C:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1981.

TOLEDO Pulino,””Türkler ve Hristiyanlar Arasında’ Adlı Komedi Türk İmgesinin Biçimlenmesi”, Haz: Özlem Kumrular, **Dünyada Türk İmgesi**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.267-283.

THOMPSON Elizabeth, **Hunlar**, Çev: Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, Ankara 2008

TRYJARSKI Edward, **Türkler ve Ölüm**, Çev: Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.

TÜRE İskender, **Zülkarneyn**, Ötüken yayıncılık, İstanbul 2010.

YA’KÛBÎ, **Ülkeler Kitabı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012.

YILDIRIM Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2008.

YILDIZ Hakkı Dursun, **İslamiyet ve Türkler**, 4. Baskı, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

YÖRÜKAN Yusuf Ziya, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyalarından Seçmeler**, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.